

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Тетяна Костенко

**ОРГАНІЗАЦІЯ ОБРАЗОТВОРЧОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ**

Навчально-методичний посібник

Київ 2017

**«Схвалено для використання у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами» комісією із спеціальної педагогіки Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України
(Лист №21.1/12-Г-847 від 21.12.2017) Видано державним коштом. Продаж заборонено**

Рецензенти:

Гребенюк Т. М., кандидат психологічних наук, доцент кафедри тифлопедагогіки факультету корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова; *Кулеша І.А.*, директор спеціальної школи-інтернату I-II ступенів № 11 міста Києва.

Костенко Т. М.

Організація образотворчої діяльності молодших школярів з порушеннями зору: навч.-метод. посіб. / Т. М. Костенко — К.: «Наша друкарня». -2017.-100 с.

ISBN 978-966-97877-3-6

В навчально-методичному посібнику висвітлюються теоретико-методичні аспекти та практичні рекомендації щодо організації образотворчої діяльності молодших школярів з порушеннями зору. В результаті теоретичних та емпіричних досліджень з'ясовані особливості кольоросприйняття дітей з порушеннями зору та враховані в практичних рекомендаціях до організації зображувальної діяльності дітей з порушеннями зору в початкових класах.

Визначено основні форми та методи організації процесу навчання образотворчої діяльності в початковій школі, особливості формування графічних умінь і навичок у дітей з порушеннями зору на уроках образотворчої діяльності.

Проблематика навчально-методичного посібника має також велике значення для спеціальної початкової освіти, оскільки сприяє вирішенню актуального психолого-педагогічного завдання — формування всебічно розвиненої, творчої, інтелектуальної особистості здатної повноцінно соціалізуватися в соціумі.

Навчально-методичний посібник адресовано педагогам спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів, навчально-реабілітаційних центрів, загальноосвітніх закладів з інтегрованим та інклюзивним навчанням, слухачам курсів підвищення кваліфікації, студентам.

УДК 373.3-056.262.015.3:159.954](07)

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ	6
1.1. Зміст, мета, завдання, функції та етапність образотворчої діяльності дитини з порушеннями зору в початковій школі	6
1.2. Особливості розвитку творчого потенціалу, сприйняття простору та кольору молодших школярів з порушеннями зору	8
1.3. Особливості організації образотворчої діяльності молодших школярів з порушеннями зору	11
1.4. Модель методичного супроводу навчання образотворчої діяльності молодших школярів з порушеннями зору	17
1.5. Урок образотворчої діяльності у класах для дітей зі зниженим зором: структура, дидактичні, гігієнічні вимоги	24
1.6. Гігієнічні вимоги до організації навчальної роботи на уроках образотворчої діяльності з дітьми з порушеннями зору	38
Розділ II. ФОРМИ І МЕТОДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ	41
2.1. Методи організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності на уроках образотворчої діяльності	41
2.2. Форми організації процесу навчання образотворчої діяльності в початковій школі	45
2.3. Змістове наповнення зображувальної діяльності молодших школярів з порушеннями зору	51
Список використаної літератури	79
Додатки	84

ВСТУП

Найважливішими складовими художнього виховання учнів з порушеннями зору засобами образотворчого мистецтва є формування і розвиток в них комплексу ключових, міжпредметних і предметних компетентностей в процесі опанування культурних цінностей світового та національного мистецтва, засвоєння способів образотворчої діяльності шляхом здобуття власного художньо-естетичного досвіду на пропедевтичному рівні.

Вивчення образотворчої діяльності в початкових класах має поєднати навчально-виховний потенціал образотворчої культури з її естетично-мистецькою, зображально-моторною і творчо-діяльнісною складовими. Відповідно до програми «Образотворче мистецтво (1-4-й клас)», зміст якої ґрунтується на загальнолюдських цінностях і принципах науковості, послідовності, наступності та неперервності загальної мистецької освіти, єдності навчання і виховання, змістове наповнення навчально-методичного посібника будується на засадах особистісно орієнтованого, компетентнісного, навчального, творчо-діяльнісного та інтегративного підходів.

У навчально-методичному посібнику враховано вивчення основних тем, змістова лінія яких базується на принципах системності та циклічності подання матеріалу, що створює узагальнені логічно-структурні блоки, а саме: поліхудожність, інтегративність та варіативність. Такий підхід дасть можливість вчителю повноцінно застосовувати свій творчий потенціал, педагогічний досвід, здійснювати диференціацію завдань, їхню інтерпретацію та аналіз, формувати інноваційні методи.

Багатокомпонентність змісту мистецької освіти передбачає формування художньо-естетичної (предметної) компетентності, а саме: а) емоційного ставлення до краси навколишнього світу та відображеної у творах мистецтва, уміння здійснювати аналіз й інтерпретацію сюжетів творів, висловлювати на елементарному рівні судження та уявлення про професію художників; б) розпізнавати твори різних видів і жанрів мистецтва, знати та називати головні виражальні засоби графіки, живопису, скульптури тощо, розуміти та пояснювати значення основних засобів зображення, свідомо обирати матеріали та інструменти, відомі художні техніки для створення роботи відповідного виду мистецтва; в) уміти на елементарному рівні та за допомогою вчителя виконувати вправи та творчу роботу у відповідності до теми уроку.

Об'єктами перевірки й оцінювання результатів навчально-пізнавальної та творчої діяльності учнів мають стати основні компетентності, які визначено стандартом та програмою. До основних видів оцінювання належать: поточне (виконує діагностичну, стимулюючу і корегувальну функції), тематичне (відповідно до визначених у програмі тем), підсумкове (наприкінці навчального року та після завершення вивчення курсу). Однак необхідно пам'ятати, що навчально-пізнавальні та творчі досягнення учнів з порушеннями зору мають оцінюватися на вербальному рівні. Додатковими засобами стимулювання пізнавальної активності учнів є самооцінка та взаємне оцінювання. Оцінювання результатів навчання в освітній галузі «Мистецтво» має ґрунтуватися виключно на позитивному ставленні до кожного учня; оцінюється не рівень його недоліків і прорахунків, а рівень особистісних досягнень.

Розділ I. ТЕОРЕТИКО МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

1.1. Зміст, мета, завдання, функції та етапність образотворчої діяльності дитини з порушеннями зору в початковій школі

Про необхідність навчання дітей образотворчої діяльності наголошували ще видатні педагоги-просвітники Західної Європи Я.-А. Коменський, Дж. Локк, Ж.-Ж. Русо. Вони стверджували, що образотворча діяльність у загальноосвітній школі допоможе вирішити її основні завдання, оскільки відіграє важливу роль у пізнанні та розвитку чуттєво-емоційного ставлення дітей до оточуючої дійсності, розвитку їх природних обдарувань. У подальшому науковці (С. Русова, В. Сухомлинський, В. Мухіна) довели значення образотворчого мистецтва у вихованні та розвитку дитини.

Природа мистецтва багатофункціональна, тому заняття образотворчою діяльністю *сприяють пізнавальному розвитку, сенсорному, трудовому, естетичному, художньому вихованню.*

Пізнавальний розвиток. Створення зображень передбачає достатньо чіткі уявлення про предмети і явища, які формуються шляхом безпосереднього наочного знайомства та спостереження за цими предметами і явищами або їх зображеннями. Для того, щоб намалювати або виліпити предмет треба не лише з ним познайомитися, але й запам'ятати його форму, розмір, будову, розташування частин, колір. Діти виконують малюнки не лише з натури, але й з пам'яті та за уявою. Це сприяє розвитку їхнього мислення. В ході зображувальної діяльності уточнюється уявлення дітей з порушеннями зору про якості та властивості предметів, активно задіяні при цьому дотик, рухи рук. Під керівництвом дорослого дитина поступово набуває здатності аналізувати предмет, сприймати кожну його частину, а також сприймати предмет у цілому, порівнювати предмети за розмірами, кольором, формою, узагальнювати і встановлювати властивості притаманні групі предметів.

Сенсорне виховання. У процесі образотворчої діяльності діти з порушеннями зору безпосередньо, наочно, чуттєво знайомляться з предметами і явищами, їх властивостями і якостями, формою, кольором, розмірами, положенням у просторі. Діти визначають і називають ці властивості, порівнюють предмети, знаходять подібність і відмінні риси.

Трудове виховання. Щоб створити малюнок, дитині з порушеннями зору необхідно проявити певні зусилля спрямовані на спостереження предмета,

виявлення та зображення його особливостей. Необхідно оволодіти технікою роботи різноманітними матеріалами. А також, у процесі образотворчої діяльності діти навчаються організовувати своє робоче місце.

Естетичне виховання. Образотворча діяльність значною мірою орієнтована на розвиток естетичного сприйняття - сприймання того, що красиве. Це пов'язано з умінням аналізувати предмет і виявляти в ньому те, що визначає його красу. Сприймання набуває характер естетичного у тому випадку, коли виникають естетичні почуття - хвилювання, радість, задоволення від знайомства з прекрасним.

Художнє виховання. В образотворчій діяльності дитина керується задумом, спрямовує свої зусилля на створення образу таким, яким він був задуманим. У своєму малюнку дитина фіксує не лише те, що запам'ятала про предмет, але й те, що вона про нього думає, як вона його відчула. В уявленні про предмет включається те, що було сприйнятим у різні періоди та при різних обставинах. Із цього комплексу в уяві дитини створюється образ, який дитина і виражає у малюнку. Характерна риса художньої творчості полягає у тому, що виразити певне явище можна, тільки створивши його зображення. Дитина не може створити образ, не володіючи, хоча б певною мірою здатністю передавати в малюнку, аплікації, ліпленні притаманні предметам властивості: форму, колір, будову. Вміння зображувати не можна відокремлювати від завдань художнього сприймання: воно повинно стати засобом художньої виразності. Основним завданням художнього виховання засобами зображувальної діяльності слід вважати розвиток здатності передавати певний зміст за допомогою виразних образів. Таким чином, завдання художнього виховання засобами образотворчої діяльності полягають у педагогічному керівництві процесами, пов'язаними із створенням виразного образу, а саме: естетичного сприймання самого предмета, формування уявлення про його властивості і загальний образ, розвитку здібності уявляти на основі отриманих вражень, втілювати задум у малюнку, ліпленні, аплікації шляхом оволодіння виражальними засобами кольорів, ліній, форм.

Метою вивчення навчального предмета «Образотворча діяльність» є сформувати в учнів комплекс ключових, міжпредметних естетичних і предметних мистецьких компетентностей, який забезпечить здатність до художньо-творчої самореалізації особистості.

Ключові компетентності — якості особистості, що дають змогу ефективно брати участь у різноманітних сферах діяльності (загальнокультурна, соціальна, інформаційно-комунікативна).

Міжпредметні естетичні компетентності — здатність особистості виявляти естетичне ставлення досвіту, естетично оцінювати предмети та явища у різних сферах життєдіяльності, що формується під час опанування різних видів мистецтва та їхньої взаємодії.

Предметні мистецькі компетентності - здатність особистості до творчого самовираження у певному виді мистецтва (музичному, образотворчому, театральному), що формується під час його сприймання і практичного опанування.

Для досягнення зазначеної мети передбачається виконання таких завдань:

- виховання в учнів емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва та дійсності, розвиток художніх інтересів і потреб, естетичних ідеалів, здатності розуміти та інтерпретувати твори мистецтва, оцінювати естетичні явища;
- формування в учнів на доступному рівні системи художніх знань і вмінь, яка відображає цілісність та видову специфіку мистецтва;
- розвиток емоційно-почуттєвої сфери учнів, їх художніх здібностей і мислення, здатності до самовираження та спілкування.

1.2. Особливості розвитку творчого потенціалу, сприйняття простору та кольору молодших школярів з порушеннями зору

Інтелектуальний розвиток, насамперед, пов'язано з пізнанням. Пізнання навколишнього світу, процесів, явищ, окремих предметів є першочерговим завданням у вихованні дитини з порушеннями зору та основою оволодіння образотворчою діяльністю. Процес пізнання ґрунтується на систематичному, цілеспрямованому процесі спостереження. Порушення діяльності зорового аналізатора призводить до своєрідності протікання психічних процесів, що відображається на процесі спостереження. Спостереження є чуттєвим пізнанням навколишнього світу, в основі якого лежать відчуття, сприйняття і уявлення.

Своєрідність спостережень при порушенні зору проявляється у використанні всіх збережених аналізаторів, а при глибоких порушеннях зору — зорові відчуття повністю випадають і провідними стають тактильні. Тому при обстеженні і сприйнятті необхідно враховувати це у процесі образотворчої діяльності дітей з порушеннями зору.

О. Г. Литвак зазначає, що порушення зорових функцій призводять до скорочення і ослаблення зорових відчуттів або повного їх випадання у тотально сліпих. Зміни у сфері відчуттів позначаються на сприйнятті

навколишньої дійсності. При низькій гостроті зору у дітей спостерігається уповільненість процесів сприйняття, фрагментарність, схематизм, в результаті чого страждає спостережливість, що в кінцевому рахунку позначається на формуванні цілісного образу. При глибокому порушенні зору виникають труднощі у впізнаванні предметів і зображень.

Сприйняття предметів навколишнього світу, формування цілісного образу цього предмета і, як результат, сформованість уявлень знаходиться в тісному взаємозв'язку з розумовими операціями аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення. Дитина з нормальним зором спочатку виділяє загальну форму предмета, потім - його характерні відмінні ознаки; на наступному етапі відбувається синтез аналізованої форми і уточнення характерних особливостей предмета. У дітей з порушеннями зору в основі сприйняття лежать ті ж механізми, але спостерігаються також і *особливості*: прості ознаки виділяються досить легко, тоді як для виділення складних потрібна допомога дорослого. Характерною особливістю є сповільненість сприйняття. Як зазначає М. І. Земцова, «сповільненість і фрагментарність сприйняття у дітей з порушеннями зору обумовлені головним чином недостатністю фіксації і збереження в пам'яті ознак предметів, що ускладнює відтворення образу, сформованого на збідненій зорово-сенсорної основі. У пам'яті сформований образ при неповноцінному зоровому аналізі і синтезі відрізняється нестійкістю і швидко розпадається. При відтворенні образу виникає багато спотворень і уподібнень. У дітей із зоровою депривацією відзначається багатоетапний характер формування образу предмета.

На реалістичність сприйняття предметів роблять вплив умови сприйняття. Діти з порушеннями зору краще сприймають кольорові зображення, ніж чорно-білі; краще сприймають контурне зображення, ніж силуетне. Труднощі при розпізнаванні предметів і зображень виникають у дітей з атрофією зорового нерва, з ускладненою формою короткозорості при глибокому порушенні гостроти центрального зору.

Величезне значення при сприйнятті предметів і явищ навколишнього світу для дітей із зоровою депривацією має словесний опис. Описувати сприйманий об'єкт необхідно самій дитині, що сприяє вдосконаленню зв'язного мовлення, а також опис предметів ведеться вчителем, яскрава, образна, емоційна мова якого допоможе найбільш повному й адекватному сприйняттю досліджуваного предмета або явища.

На основі сприйняття формуються уявлення про предмети навколишнього світу, про процеси і явища, що відображають дійсність. Свої враження, отримані про життя, дитина передає в образотворчій діяльності.

Без ясних, чітких уявлень створити малюнок неможливо. Разом з тим, при створенні малюнка дитина уточнює і конкретизує уявлення.

Порушення зору негативно впливає на відчуття і сприйняття, які, в свою чергу, проявляються в схематизмі, фрагментарності, уривчастості. У зв'язку з цим, уявлення дітей із зоровою депривацією відрізняються збідненням, нечіткістю, вербалізмом.

Для вдосконалення уявлень дітей з порушенням зору необхідно вести цілеспрямовану педагогічну роботу, використовувати прийоми розвитку й удосконалення зорового, тактильного, слухового, сприйняття, образного мовлення. Необхідно вести роботу з розвитку, формування та вдосконалення просторових уявлень дітей з порушеннями зору.

Без мисленневих процесів пізнання навколишнього залишиться лише на рівні споглядання. Процес пізнання буде повним лише в тому випадку, якщо він будується на основі мислення. Тільки на основі розумових процесів споглядання перетворюється в вивчення і пізнання предметів і явищ дійсності. Н.П.Сакулина зазначає, що «окремі акти сприйняття, об'єднуючись і перетворюючись, складають досвід багаторазових спостережень, формують уявлення. Відбувається відбір і узагальнення отриманої інформації, включаються мисленнєві дії - аналіз, синтез, узагальнення, абстракція».

За допомогою образотворчої діяльності у дітей з порушеннями зору відбувається поступове накопичення знань про предмети, явища навколишнього світу. На основі зіставлення цих знань, порівнянні й узагальненні дитина з порушеннями зору вчиться бачити різноманіття світу, взаємовідносини і взаємозалежність в ньому, що безсумнівно робить позитивний вплив на розвиток його розумових здібностей.

На розвиток розумових здібностей також впливає знайомство з інструментами і матеріалами, набуття вмінь і навичок роботи з ними; знайомство з різними техніками і правильним їх вибором для створення твору та розкриття задуму.

Особливості розвитку творчого потенціалу за допомогою образотворчої діяльності.

На основі естетичного і морального виховання, розвитку інтелектуальної діяльності, розумових здібностей, пізнавальних процесів, розумової діяльності у дитини з порушеннями зору з'являється можливість розкриття свого *творчого потенціалу*. Будь-яка діяльність має в основі своїй мати творче початок, оскільки творчість дає поштовх до подальшого розвитку.

Розвиток творчих здібностей дітей з порушеннями зору будується на базі чітких уявлень, розвиненої уяви і здатності до мислення й

абстрагування. По своїй суті будь-яка дитяча робота може розглядатися як творча, якщо дитина в момент створення розкутам і не залежна від зовнішніх обставин. Але з іншого боку, дитина з порушеннями зору залежна у своїй творчості, перш за все, через брак адекватної інформації, через страх сторити щось незрозуміле для інших. Тому педагогічний процес розвитку творчих здібностей повинен будуватися таким чином, щоб дитина з порушеннями зору, використовуючи знання прийомів творчості, не відчував себе скутою цимизнаннями.

Особливостями розвитку творчого потенціалу дітей з порушеннями зору є: репродуктивних характер творчих завдань; низький рівень переструктурування використовуваних реальних об'єктів; відсутнє різноманіття образотворчих технік; відсутність чітких уявлень про предмет і його відмітних ознаках, що є в більшості випадків характеристикою даних об'єктів; труднощі композиційного вирішення зображувальної площини; труднощі володіння образотворчими інструментами.

Таким чином, вчитель має раціонально використовувати наочні посібники, не допускати копіювання запропонованих зразків, показати різноманіття можливих композиційних рішень, організувати відвідування музеїв і виставок, влаштовувати виставки дитячої творчості.

Для дітей з порушенням зору велику допомогу в цьому питанні може надати вивчення різноманіття форм навколишнього світу, їх призначення і використання. Величезне значення має використання наочності, використання ігрових прийомів, музичного супроводу, усної творчості. Необхідною умовою є ознайомлення з різноманітністю образотворчих технік, як традиційних (акварель, гуаш, кольорові олівці, фломастери), так і нетрадиційних (малювання пальцями і долоньками, техніки кляксографії, тампонування, змішаних технік тощо).

1.3. Особливості організації образотворчої діяльності молодших школярів з порушеннями зору

Дослідження А. А. Дубинської показали, що з 7 до 15 років відбувається швидке наростання обсягу, точності і швидкості зорово-просторових функцій.

Особливістю передачі простору є те, що першокласники виявляють об'ємні уявлення, але перспективу ще не передають. Лише до 4 класу молодші школярі здатні до передачі перспективних скорочень, що свідчить про значні зрушення у розвитку просторової уяви.

Характерними особливостями відрізняються малюнки молодших школярів з порушеннями зору: неправильне розташування малюнка на

аркуші паперу (об'єкти зображені дрібно, можуть бути розташовані фризиво в нижній частині аркуша, або розташовуються в кутах, або порушено композиційне рівновагу); неправильна передача просторового положення предметів, в тому числі просторове перенесення вертикального положення предмета на горизонтальну площину; слабе розвиток навичок порівняння, співвіднесення, неправильна передача пропорцій як усередині предмета, так і між предметами; побудова ліній перервними, нерівними рухами.

Особливості сприйняття кольору та його відтінків дітьми з порушеннями зору.

У дітей із зоровою депривацією може зустрічатися порушення функції розрізнення (розпізнавання) кольорів. В офтальмології виділяють дві основні форми таких порушень (В. А. Вартанян, Ст. Ст. Вовків, А. В. Каплан, А. М. Шамшинова): вроджена і набута. До вродженої відносять порушення колірної зору, що виникають внаслідок аномалії хромосомного апарату (х-хромосоми). В даний час встановлено наявність в сітківці ока 3 - х типів колбочок, що містять різні пігменти: червоний, зелений і синій.

Відомі 3 типи колірної сліпоти (дальтонізм): протанопія (англ. Protopia) — сліпі на червоний колір, у яких сприйманий спектр укорочений з червоного кінця. Червоний колір сприймається темнішим, змішується з темно-зеленим, темно-коричневим, а зелений — зі світло-сірим, ясно-жовтим, світло-коричневим.

Дейтеранопія (англ. Deuteranopia) - сліпих на зелений колір. Зелений колір змішується зі світло-оранжевим, ясно-рожевим, а червоний — з ясно-зеленим, світло-коричневим. Тританопія (англ. Tritanopia) - відсутність колірних відчуттів в синьо-фіолетовій області спектру. Зустрічається вкрай рідко і практичного значення не має. При тританопії всі кольори спектру бачаться відтінками червоного або зеленого.

Вкрай рідко зустрічається повна колірна сліпота - ахромазія (монохроматія). При ахромазії всі кольори здаються сірими.

Дихромазія — порушення, що характеризуються відсутністю або ушкодженням одного з трьох пігментів фоторецепторів. Іноді зустрічається порушення двох кольорів.

Трихромазія - здатність розрізняти 3 основних кольори: червоний, зелений, синій.

Набутими вважаються всі порушення кольоросприймання, що спостерігаються при захворюваннях і аномаліях розвитку. За даними літератури серед слабозорих порушення кольоросприймання зустрічається досить часто. Хоча у багатьох дітей з порушенням зору спостерігається і нормальне кольоросприймання. В цьому випадку слід говорити про

особливості кольоросприймання дітей з порушеннями зору, до яких, насамперед, слід віднести труднощі у сприйнятті короткохвильової частини спектру (синьо-фіолетової). Найбільші труднощі діти з порушеннями зору відчувають при сприйнятті саме цих кольорів. Крім того, діти з порушеннями зору мають труднощі в сприйнятті відтінків кольору.

У характеристиці кольору важливе значення мають три основні властивості - яскравість, кольоровий тон і насиченість. Слід відрізнити від них відтінки кольору, під якими розуміють змішання одного спектрального кольору з іншим, в результаті чого виходить відтінок.

Саме сприйняття відтінків викликає певні труднощі у дітей з порушеннями зору. Причиною є ряд факторів: вікові особливості дитини, пов'язані з функціональним розвитком органу зору; наявність порушення колірної зору; педагогічна запущеність.

Вчитель часто не приділяє належної уваги цьому питанню, в результаті чого учні відчувають певні труднощі не тільки в отриманні певного відтінку кольору, але і в його називанні. Активну допомогу у сприйманню, розвитку та формуванню уявлень про відтінки кольору можуть надати спеціальні вправи.

У тифлопедагогіці низкою авторів (Бельмер В.А., Єрмаков В.П., Земцова М.І., Потьомкіна А.В., Сорокін В.М.) висвітлюються лише окремі питання навчання образотворчої діяльності дітей з порушенням зору. Виходячи з положення про те, що діти з порушеннями зору розвиваються за тими ж закономірностями, що і діти з нормальним зором, справедливо припустити, що це відповідність поширюється і на образотворчу діяльність. Розвиток образотворчої діяльності не знаходиться в прямій залежності від зорової патології, хоча остання має на неї негативний вплив. В цьому випадку слід говорити про особливості образотворчої діяльності молодших школярів з порушеннями зору.

Наявність лише комбінаторних здібностей в чистому вигляді не може повністю вирішити проблему розвитку образотворчого творчості. Необхідними компонентами при вирішенні даної проблеми є *індивідуальний підхід і варіативність педагогічних умов*, які відносяться, відповідно, до внутрішніх і зовнішніх чинників розвитку особистості дитини з порушеннями зору.

В даному випадку розглянемо індивідуальний підхід до можливостей дітей із зоровою депривацією в контексті образотворчої діяльності.

Якісне сприйняття навколишнього світу забезпечується тріадним, складним поєднанням функціональних, операційних, мотиваційних

механізмів. Крім взаємозалежності і взаємозумовленості можна говорити про самостійність впливу кожного з них на рівень зорового сприйняття.

Так, низький рівень зорового сприйняття може бути обумовлений і різким зниженням зорових функціональних можливостей при дефекті зору і відсутністю стійких пізнавальних інтересів навіть при незначному ступені порушення зору. Виділення властивостей сприйняття визначаються мотиваційної стороною. Мотивація сприйняття також є фактором індивідуального розвитку в умовах навчання. Вроджене захворювання очей негативно впливає на функціональний механізм, що глибоко порушує його зв'язок з операційним і мотиваційним механізмом, або, навпаки, не пригнічує дію функціонального механізму, але глибоко знижує прояв зорових функцій. У кожної дитини з тим чи іншим ступенем зорового дефекту є свій індивідуальний взаємозв'язок механізмів сприйняття, який обумовлює ступінь і якість використання зорової системи для пізнання і орієнтування в навколишньому світі.

Важливим компонентом будь-якої діяльності, в тому числі і образотворчої, є працездатність. Особливої актуальності вона набуває по відношенню до дітей із зоровою депривацією, так як необхідно враховувати дозування зорових, інтелектуальних і фізичних навантажень в процесі роботи з даною категорією дітей. Знання можливостей дітей з порушеннями зору дозволяє своєчасно попереджати стомлення, підбирати оптимальні види навантажень.

Під працездатністю розуміється потенційна можливість результативно діяти в дозований часовий інтервал .

У літературі виділяється, як найбільш значуща для дітей з порушеннями зору школярів, зорова і інтелектуальна працездатність. При цьому дослідники вказують на відсутність прямої залежності рівня працездатності від глибини ураження зору. У той же час виділяються особливості працездатності, пов'язані з комплексними функціональними порушеннями.

Так, відзначається залежність зорової працездатності від стану функції тимчасового розрізнення і поля зору. Експериментально доведено, що значне зниження центрального зору (нижче 0,04) помітно знижують зорову працездатність. Тому зорове навантаження при зазначених порушеннях повинно бути короткочасним.

М.І.Земцова зазначає, що одне і те ж зорове навантаження може по-різному впливати не тільки на стан зорових функцій, але і на захворювання органу зору або організму учня в цілому. Так при атрофії зорового нерва, афакії, аномалії рефракції однакове зорове навантаження може викликати різну швидкість настання зорового і загального стомлення.

При вивченні зорового стомлення у молодших школярів з різними порушеннями зору виявилось, що при одній і тій же гостроті зору найменше стомлюються учні з амбліопеєю, потім - з ускладненою короткозорістю і альбінізмом. Найбільше стомлення відчувають слабозорі з атрофією зорового нерва і помутнінням рогівки.

Таким чином, необхідно враховувати все різноманіття суб'єктивних і об'єктивних факторів: рівень життєдіяльності, рівень функціонального стану нервової системи, психологічні особливості особистості.

Труднощі візуально-просторового аналізу, невміння користуватися прийомами спостереження обумовлюють своєрідність навчання молодших школярів з порушеннями зору образотворчої діяльності. Формування образів передбачає цілеспрямоване спостереження, розвинену зорову пам'ять, наявність довільного зорової уваги, образне й просторове мислення. При навчанні молодших школярів з порушеннями зору образотворчої діяльності виникає необхідність у використанні системи художньо-дидактичних ігор, яка дозволить вирішити не тільки загальні, а й корекційні завдання.

Порушення зору не дозволяє дітям виділити багато ознак, властивостей, будови і взаємовідношень окремих частин в натуральному об'єкті. У дітей з порушеннями зору можуть виникати розбіжності між образом предмета і його графічним зображенням. Для подолання цих труднощів можна використовувати ігри та вправи, спрямовані на засвоєння художньо-графічних навичок, що вимагають використання зору, дотику, слуху.

Різні художньо-дидактичні ігри та вправи сприяють інтелектуальному розвитку учнів з порушеннями зору, розвитку уваги, пам'яті, розвивають вміння класифікувати і систематизувати об'єкти за їх ознаками, розвивають здатність до комбінування, розвивають просторові уявлення та уяву.

Таким чином, введення ігрових прийомів в уроки образотворчої діяльності сприяє розвитку у дітей з порушеннями зору пізнавальних інтересів, розвиває творчі здібності, допомагає в оволодінні образотворчою грамотою, є необхідною умовою загального розвитку.

Труднощі в цілеспрямованому спостереженні, в сприйнятті предметів навколишнього світу, їх аналізі, узагальненні — позначаються на цілісності формування образу у молодших школярів з порушеннями зору. В цьому випадку *наочність* є засобом корекції уявлень про предмети навколишнього світу, просторових уявлень, і крім того, вона має навчальний, розвивальний характер. Образотвора наочність сприяє збагаченню кола уявлень, робить навчання більш доступним, розвиває спостережливість і мислення, допомагає більш глибокому і міцному засвоєнню матеріалу. Без застосування засобів наочності неможливо ефективно навчання дітей з зоровою патологією.

На сьогоднішній день в тифлопедагогіці наочність є одним з основних дидактичних принципів, згідно з яким навчання будується на конкретних образах, які безпосередньо сприймаються дітьми. Дослідження, що проводилися в цій області, дозволили виявити деякі особливості в сприйнятті образотворчої наочності молодшими школярами з порушеннями зору.

Так, були виявлені *особливості зорового сприйняття малюнків* дітьми з порушенням зору. Сповільненість процесу сприйняття, що виразилося в більш тривалому періоді розглядання і збільшенні кількості передачі до 7-12 по відношенню до 2-5 при нормальному зорі.

Характерним для молодших школярів з порушеннями зору є уривчастий опис малюнка, при якому розглядання протікає по частинах. Дитина не в змозі охопити всі деталі одночасно, а обводить весь контур послідовно. Це позначається на осмисленні зображення і формуванні зорового образу. Такі труднощі виявляються при порушенні однієї зі зорових функцій - звуженні поля зору.

В цілому, процеси аналізу і синтезу при зоровому сприйнятті в молодших школярів з порушеннями зору протікають так само, як і у дітей з нормальним зором: спочатку виділяються окремі ознаки і властивості, що характеризують предмет, потім вони співставляються на основі порівняння безпосереднього чуттєвого образу і образу пам'яті; виділяються ознаки спільності і відмінності, уточнюється синтетичний образ і називається предмет.

Проте, способи аналітичного сприйняття мають свої особливості і відрізняються своєрідністю. Так, виявляється сповільненість сприйняття зображень при наявності великих індивідуальних відмінностей в швидкості впізнавання зображень. При відтворенні образу предмета виникає багато спотворень і уподібнень.

В.А.Феоктістова виявила вплив індивідуального розвитку на розпізнавання і розуміння картин і малюнків молодшими школярами з порушеннями зору. Проведений аналіз основних функцій зорового аналізатора при сприйнятті образотворчої наочності (вплив гостроти зору, вплив поля зору, вплив відчуття кольору) показав, що сприйняття образотворчої наочності не знаходиться у прямій залежності від гостроти зору.

Для визначення зорових можливостей дітей з порушеннями зору в сприйнятті образотворчих елементів необхідно скористатися набором спеціальних таблиць. Перший варіант таблиць призначений для визначення зорових можливостей дітей з порушеннями зору в сприйнятті лінії різної ширини і підбору їх в зображеннях з урахуванням стану зору; другий варіант

таблиць призначений для визначення зорових можливостей дітей з порушеннями зору в диференціюванні кольору; третій варіант таблиць призначений для визначення зорових можливостей в сприйнятті лінії різної товщини на різному колірному тлі; четвертий і п'ятий варіанти таблиць призначені для виявлення можливостей простежування очима різних типів ліній і оковимірjuвальної оцінки. Використання даних таблиць передбачає вивчення індивідуальних можливостей дітей з порушеннями зору при сприйнятті графічних зображень.

1.4. Модель методичного супроводу навчання образотворчої діяльності молодших школярів з порушеннями зору.

Розробка моделі методичного супроводу навчання образотворчої діяльності молодших школярів з порушеннями зору спирається на методологічну платформу, основу якої складають принципи сучасної освітньої парадигми: *загальні* принципи - інтегративності, фундаментальності; *навчальні*, що відображають основу вивчення предмета образотворчої діяльності; *спеціальні*, що враховують наявність зорової патології.

Інтегративність досягається в процесі інтеграції знань. Інтеграцію знань можна визначити як процес і результат створення цілісної системи з раніше відокремлених об'єктів, які при цьому стають структурними компонентами системи. Інтегративність виступає не як просте додавання різнорідних частин, а як створення такої нової системи знань, властивості і функції якої не зводяться до механічної суми компонентів, а утворюють нову якість змісту і його впливу на учнів, що дозволяє сформувати цілісне бачення світу. Принцип інтегративності проявляється в реалізації міжпредметних зв'язків, які об'єднують використання музики, слова, образотворчого мистецтва, гри.

Найбільш опосередковано в умовах шкільної освіти реалізується принцип *фундаментальності*, що трансформується як в вимога цілісності і внутрішньої єдності структури методичного супроводу навчання образотворчої діяльності, так і в формування у школярів «ядра» образотворчої діяльності.

Навчальні принципи пов'язані з освоєнням предмета образотворчої діяльності і мають орієнтацію на віковий рівень розвитку учнів. Так ряд авторів (Л., В.С.Мухина, Е.І.Ігнат'єв, Т.С.Комарова і ін.) відзначають, що освоєння образотворчої діяльності в різні вікові періоди відбувається по-різному, що залежить від ряду факторів, в число яких входить орієнтація на індивідуальний рівень розвитку дитини, її образотворчих умінь і

творчого потенціалу. Під індивідуальністю розуміється своєрідність психофізіологічних і психологічних якостей, що відрізняють особистість від інших і характеризують унікальність її можливостей в сфері взаємодії з навколишнім світом.

На підставі даної характеристики модель методичного супроводу образотворчої діяльності молодших школярів з порушеннями зору має комплексний характер складових її компонентів. В якості одного зі складових компонентів виступає *спеціальний принцип* моделі.

Вікова динаміка розвитку дитини показує, що емоційні процеси молодших школярів з порушеннями зору пов'язані з наочними образами і уявленнями. Емоції молодшого школяра з порушеннями зору вплетені в його пізнавальні процеси. Як вважають сучасні дослідники дитячої творчості, ця особливість — «вихідний потенціал, який може стати основою здібностей до художньої творчості».

Період молодшого шкільного віку щодо процесу образотворчої діяльності можна охарактеризувати як афективно-абстрактний. Діти тяжіють до кольору, реалістичність зображення їх мало цікавить. У малюнках зустрічається спотворення пропорційних відносин і використання вподобаного кольору, а не реалістичного. Тому основним напрямком у розвитку образотворчої творчої діяльності даної вікової категорії учнів не докладне вивчення прийомів і способів реалістичного малюнка, а лише введення в образотворче мистецтво за допомогою ознайомлення з основами сприйняття і передачі форми і простору, прийомами роботи кольором.

Завданням вчителя початкових класів є не стільки навчити дитину з порушеннями зору малювати, скільки не дати згаснути прагненню до образотворчого мистецтва, допомогти подолати труднощі, з якими дитина може зустрітися в початковий період навчання образотворчому мистецтву.

У зв'язку з цим, супровід образотворчої діяльності молодших школярів з порушеннями зору передбачає паралельно з освоєнням основ образотворчої грамотності, розвитком графічних умінь і навичок вести навчання на основі широкого ознайомлення та використання різноманітності образотворчих технік, в тому числі і нетрадиційних.

Вікові особливості розвитку дитини тісно пов'язані з розвитком його індивідуальних здібностей (розумових, пізнавальних, образотворчих, інтелектуальних). Крім загальної особливості розвитку молодшого школяра з порушеннями зору від емоційно-чуттєвого пізнання навколишнього світу до логічного, простежується індивідуальність розвитку кожного по глибині і швидкості отримання знань, за характером і

мірою засвоєння матеріалу, що залежить від ряду зовнішніх і внутрішніх факторів.

В основі *спеціальних принципів* лежать ступінь порушення зору, характер порушення зору, наявність поєднаної зорової патології, наявність вторинних відхилень.

М.І.Земцова зазначає, що при значному зниженні гостроти зору у дітей з порушеннями зору відзначається сповільненість сприйняття, фрагментарність, порушується повнота огляду, спостережливість. Як наслідок, виникають складності в сприйнятті і формуванні цілісного образу.

У дітей з частковою атрофією зорового нерва (ЧАЗН) при впізнаванні зображень предметів відзначається велика кількість замін зображення предмета іншим при збільшенні часу впізнавання. Крім того, за даними А.І.Каплан, у дітей з ЧАЗН спостерігаються порушення в сприйнятті кольору.

Діти з даної зорової патологією гірше бачать жовтий і сірий кольори, характерним також є нівелювання деяких кольорів спектру. Краще бачать синій і зелений кольори, можуть робити заміни жовтого на блідо-зелений, червоного на помаранчевий, коричневого на зелений. Відзначається зниження насиченості колірної гами, а також зниження контрасту. Діти з ЧАЗН не можуть тривалий час розглядати дрібні деталі.

При різного ступеня порушення поля зору відзначаються різні можливості сприйняття предметів і зображень, що проявляється в сповільненості і фрагментарності візуально-просторового синтезу, збільшуються тимчасові рамки впізнавання предметів. При цьому багато деталей можуть випадати з поля зору, фіксація погляду відбувається переважно на великих зображеннях об'єктів; відзначаються труднощі в просторових відносинах предметів.

Значне звуження поля зору відзначається при часткових атрофіях зорового нерва, пігментарній дегенерації сітківки.

При органічних захворюваннях центральної нервової системи причиною випадання поля зору є захворювання зорових шляхів (геміанопсія). У цих випадках периферичний поле зору порушується. При таких клінічних формах очної патології відзначаються глибокі порушення в зоровому сприйнятті: порушується бінокулярний і стереоскопічний зір, сприйняття форми і величини, виникають проблеми в просторовому орієнтуванні, просторовому мисленні, а також порушення в інших психічних процесах. При катаракті спостерігаються труднощі сприйняття предмета, їх форми, пропорцій, глибини простору. При катаракті

відбуваються порушення в сприйнятті кольору. За даними А.І.Каплан знижується сприйняття жовтого, тому що знижений контраст яскравості; найбільш оптимальним для сприйняття є зелений і синій кольори, тому що колбочки при даній формі очної патології мають підвищену чутливість до короткохвильової частини спектра, до якої належать дані кольори. При мікрофтальмі відзначається значне зниження зору, а також з'являються більш високі показники до синього, більш низькі - до червоного (може зустрічатися і до жовтого) кольору. Глаукома супроводжується порушенням внутрішньоочного тиску, глибокими порушеннями центрального зору і звуженням поля зору.

При ністагмі спостерігається зниження зору і глибоке порушення зорової фіксації, що, в свою чергу негативно впливає на сприйняття розмірів, пропорцій і форми зображення; дитина не може у зосередити зорової уваги на розглянутих об'єктах, особливо при динамічному сприйнятті.

Крім того, необхідно враховувати, що у кожної дитини з тим чи іншим ступенем зорового дефекту є свій індивідуальний взаємозв'язок механізмів сприйняття — функціональних, операційних, мотиваційних, який обумовлює ступінь і якість використання зорової системи для пізнання і орієнтування в навколишньому середовищі.

Дослідження Е.М.Української показують, що на різну динаміку швидкості сприйняття при зміні кута зору ні гострота зору, ні характер захворювання очей слабозорих дітей не впливають. Дані ґрунтуються на тому, що в досліджуваній групі при одній і тій же гостроті зору і при однакових клінічних формах очної патології динаміка швидкості сприйняття була різною, хоча в попередніх дослідженнях була встановлена залежність швидкості сприйняття при зміні кута зору від гостроти зору і характеру захворювання. У зв'язку з різним характером динаміки швидкості сприйняття при зміні кута зору можна припустити, що наявні відмінності є прояв індивідуально-типологічних особливостей. При обліку працездатності необхідно звертати особливу увагу на учнів з порушеннями поля зору (вузьке поле зору), так як у даній категорії учнів відбувається більш швидко зниження зорової працездатності.

Найбільшу трудність при навчанні дітей з порушеннями зору представляє індивідуальна форма поєднаної зорової патології, її прояв в кожному окремому випадку, що, в кінцевому рахунку, і дає індивідуальний характер бачення дитини. Дане положення вимагає пошуку шляхів і створення умов для досягнення найбільш повних результатів в процесі навчання образотворчої діяльності дітей з порушеннями зору.

Основою для розробки методичного супроводу процесу навчання образотворчої творчої діяльності стала первинна модель, що включає ряд компонентів: цільовий, змістовний, технологічний, результативний.

Основою *цільового* компонента становить посилення завдань, спрямованих на розвиток творчих здібностей. Завданням *змістовного* компонента стало наповнення програми змістом, що сприяє розвитку образотворчих умінь і творчих здібностей. Як зазначалося раніше, сучасна педагогіка базується на особистісно-орієнтованому підході до процесу навчання, розглядаючи розвиток особистості в контексті розвитку її індивідуальних якостей.

У зв'язку з цим розробка моделі методичного супроводу передбачає як облік індивідуальних особливостей, які стали основою спеціальних і специфічних принципів, так і створення оптимальних умов для розвитку особистості дитини з різним рівнем розвитку і характером зорової патології для максимальної реалізації її потенційних творчих можливостей, що проявилось в різному ступені складності запропонованих завдань учням одного і того ж класу, ступеня інформативної складності реалізованої образотворчою наочністю, рівнями знань того чи іншого учня. Крім того, враховуються рівень готовності до образотворчої діяльності, а також власне образотворчі можливості дітей. Важливою умовою тут є не дати відчутти дитині свою образотворчу безпорадність.

Технологічний компонент включає в себе використання послідовних дій і операцій, що сприяють розвитку образотворчих умінь і творчих здібностей. Облік працездатності та швидкості виконання завдань реалізується при диференційованому виконанні завдань в залежності від індивідуального розвитку дитини з порушеннями зору. Враховувався кількісний і якісний характер виконання завдань, тимчасові рамки його виконання. Використання послідовних дій і операцій в технологічному компоненті включило і підбір образотворчої наочності з урахуванням різних розмірів, як формату листа, так і самого зображення, товщини обведення контуру, використання кольору в залежності від зорової патології та індивідуальних можливостей дітей; облік віддаленості об'єктів в залежності від характеру порушення зору (гострота зору, звуження поля зору, катаракта, глаукома, ЧАЗН - часткова атрофія зорового нерва, ністагм і т.д.), використання контрастних зображень, адаптованих фотографій і ілюстративного матеріалу.

При розробці *спеціальних* умов навчання образотворчої діяльності молодших школярів з порушеннями зору мають враховуватися прописані далі компоненти.

Використання короткочасних вправ. Порушення зору чинять негативний вплив на формування графічних умінь і навичок, розвиток зорової пам'яті і спостережливості, що, в свою чергу, позначається на повноті уявлень. Тому використовуються вправи мають корекційну спрямованість: корегується поняття симетрії, виконання різного виду ліній і штрихувань, відбувається уточнення форми і пропорцій об'єктів на основі порівняння, конкретизуються уявлення про характерні особливості і деталі досліджуваного предмета. Результатом такої роботи є активізація аналізу форми. Використання *графічних диктантів* сприяє розвитку просторових уявлень, слухового сприйняття; *вправи на домальовування* (симетричне і несиметричне) сприяє розвитку зорової пам'яті, дрібної моторики руки і формуванню графічних навичок. Короткочасні вправи спрямовані на активізацію зорової та образної пам'яті учнів, що також має важливе корекційне значення для дітей з порушеннями зору.

Використання різного роду наочних посібників. Такі уроки як образотворча діяльність, вимагають використання величезної кількості різноманітного наочного матеріалу. Крім природного наповнення уроку образотворчої діяльності наочністю, дана умова набуває особливого значення, коли мова йде про дітей із зоровою депривацією. Вчителю необхідно пам'ятати, що наочність, маючи в основі своїй інформативний початок, несе, перш за все, пізнавальний характер, допомагає уточнювати і конкретизувати уявлення про предмети і явища, тому зображення одного і того ж об'єкта має бути широко представлено в різних ракурсах. Маючи можливість вивчити і вибрати з усього представленого різноманіття необхідне для задуму, дитина усвідомлює, що їй зобразити і як зобразити, що, в свою чергу, полегшує пошук елементів композиції і сприяє розвитку образотворчого творчості.

Необхідно пам'ятати, що використання готових образотворчих рішень веде до репродукування, гальмування розумової діяльності, пошуку нових рішень і відсутності творчої уяви в роботі; прийоми активізації образотворчої творчості, що включають використання різноманіття образотворчих технік і матеріалів, ігрових прийомів, музичного та літературного супроводу, колективної творчості.

Використання прийомів активізації. Образотворча діяльність дає можливість дитині із зоровою депривацією з одного боку відчувати свої сили, повірити в себе, з іншого боку — допомагає точніше зрозуміти і реалізувати задуманий образ, при скороченні зорових навантажень виконати роботу на досить високому технічному і творчому рівні. Порушення зору часто позначається на недосконалості володіння пензлем і фарбами: роботи

виходять не акуратні, з бідною кольоровою гамою. Ще більші проблеми виникають у дітей із зоровою депривацією при необхідності виконання дрібних елементів, що вимагають точності виконання графічних і образотворчих навичок. Тому використання різного роду образотворчих технік і здебільшого нетрадиційних дозволяє нівелювати дитині дані проблеми, а, крім того, активізують інтерес до пропонованої роботи. При достатньому освоєнні різноманітності образотворчих технік учням необхідно надавати можливість їх самостійного вибору.

Використання музики створює емоційний настрій і дозволяє глибше зрозуміти стан природи або зображуваного героя. Емоційний тон присутній у відчуттях, які можуть бути приємними і неприємними. Використання музичного супроводу творчих завдань робить урок яскравим, насиченим, цікавим, емоційним, розвиває фантазію, вирішуючи поставлені корекційні завдання.

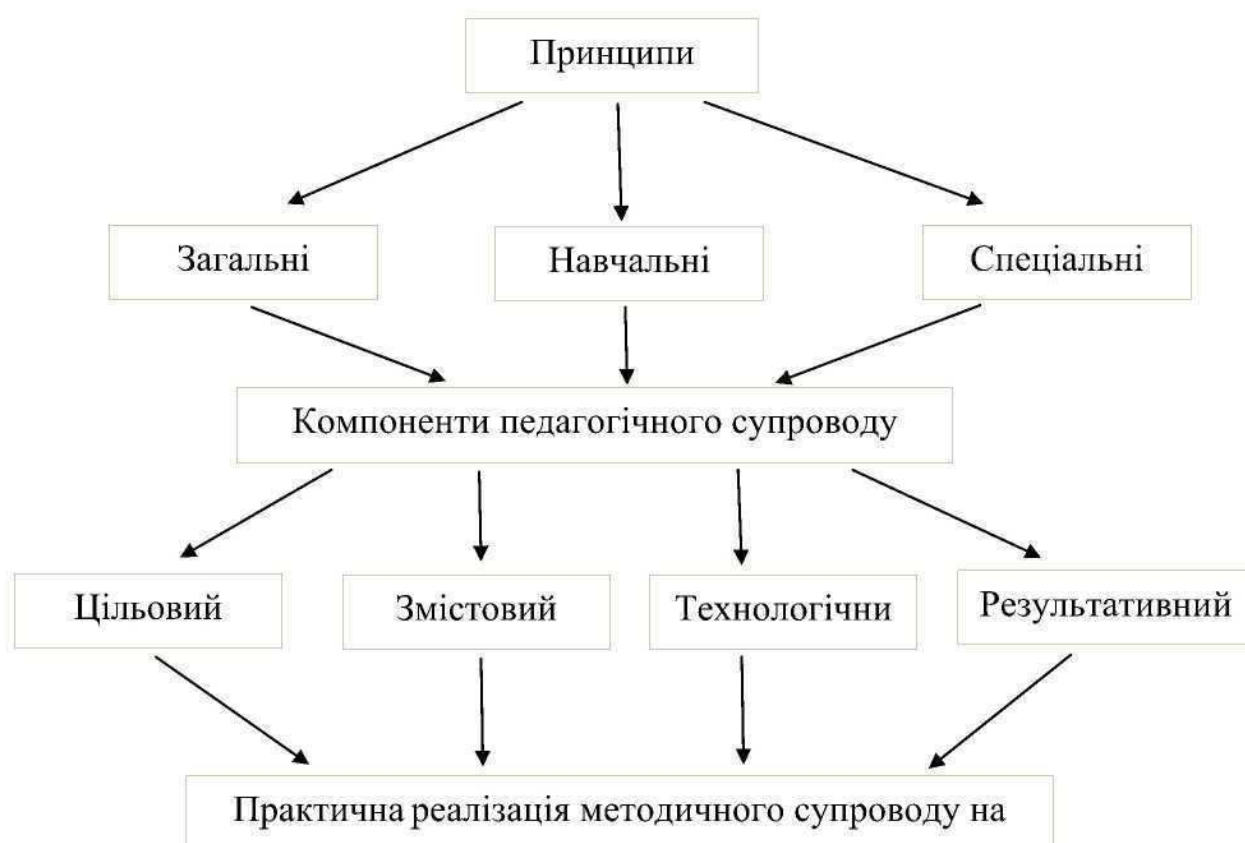
Використання *ігрових прийомів* є природним в молодшому шкільному віці і дозволяє швидше увійти дитині з порушеннями зору в стан творчого процесу. Разом з тим, необхідно в будь-якому випадку дотримуватися загального принципу: пропонуючи дитині із зоровою депривацією творче завдання, необхідно перш за вивчити можливі елементи, деталі, предмети, які згодом можуть бути використані при складанні творчої композиції. Вивчення окремих предметів або явищ в пропонованих рекомендаціях має логічне завершення в підсумковому творчому завданні.

Художнє слово широко застосовується на заняттях образотворчої діяльності. Воно викликає інтерес до теми, змісту зображення, допомагає зосередити увагу дітей. Ненастирливе використання художнього слова в процесі заняття створює емоційний настрій, оживляє образ.

Словесні методи і прийоми навчання в процесі керівництва образотворчою діяльністю невіддільні від наочних і ігрових. Художня творчість часто носить колективний характер і вимагає певних відносин його учасників: узгодження ідей, задумів, способів його реалізації. Учасники колективної творчості об'єднані провідним мотивом діяльності - прагненням створити виразний, унікальний образ.

Однією з умов розвитку творчого потенціалу дітей Г.Г.Грігор'єва вважає *комплексне і системне використання методів і прийомів*, провідне значення серед яких мають попередні *спостереження, створення проблемних ситуацій*, які стимулюють пошукову діяльність.

Описана вище модель методичного супроводу навчання образотворчої діяльності молодших школярів з порушеннями зору має графічне вираження, представлене на малюнку 1.

Малюнок 1. Модель методичного супроводу навчання образотворчої діяльності молодших школярів з порушеннями зору

1.5. Урок образотворчої діяльності у класах для дітей зі зниженим зором: структура, дидактичні, гігієнічні вимоги.

В останні роки в Україні у початкових класах запроваджується *інклюзивне (інтегроване) навчання* — залучення до навчання у звичайних класах загальноосвітніх шкіл дітей з особливими освітніми потребами.

У проведенні уроків з дітьми з порушеннями зору вчитель будь-яку досконалу методику, технологію розглядає у контексті можливостей дітей свого класу, надаючи перевагу груповим та індивідуальним завданням.

Урок - гнучка форма організації навчання. Він включає різноманітний зміст, відповідно до якого використовуються необхідні методи і прийоми навчання. На уроках організуються фронтальна, групова, колективна та індивідуальна форми пізнавальної роботи.

Як і в загальноосвітніх школах, *урок у школах для дітей з порушеннями зору* — основна форма навчання. Але в спеціальному класі урок має свої особливості. Особливого значення в спеціальному класі на кожному уроці

має його *корекційна* спрямованість. На уроках у класах для дітей зі зниженим зором, крім загальноосвітніх та виховних завдань, розв'язуються ще й специфічні завдання, властиві лише спеціальному класу - компенсація та корекція порушень розвитку. Кожний урок, окрім навчальної та виховної мети, повинен мати корекційну мету, яка протягом уроку має бути досягнутою.

Як форма, урок реалізується з невеликою кількістю учнів: в класах для дітей зі зниженим зором - не більше 12. Така кількість учнів дозволяє більше уваги приділяти індивідуальній роботі з дітьми. Певні особливості є й у доборі методів та прийомів навчальної роботи: обов'язковою умовою є сполучення словесних та наочних методів навчання для попередження вербалізму, а в подальшому - формалізму знань учнів. З метою кращого засвоєння матеріалу на уроках у класах для дітей з порушеннями зору частіше, ніж в загальноосвітніх класах, використовується прийом повторення. Правильно побудоване повторення веде до більш глибокого розуміння матеріалу, сприяє встановленню зв'язків між старим та новим. Також повторення дозволяє доповнити, уточнити та відкоригувати раніше засвоєні знання, оскільки сліпі та слабозорі діти мають помилки сприймання та самостійно не виправляють.

Уроки в спеціальному класі характеризуються використанням групових форм роботи. В основному це диференційовано-групові форми роботи, коли учні об'єднуються у групи залежно від їх пізнавальних чи зорових можливостей, завдань корекційно-освітнього процесу.

Однією з особливостей уроку є організація охоронно-педагогічного режиму, зорового. З цією метою дозволяється вільне, в залежності від зорових можливостей, розташування парт, столів, стільців у класі, дітям дозволяють підходити до дошки під час уроку, робити нотатки олівцем у книзі. У класах для дітей зі зниженим зором в процесі уроку обов'язково робиться перерва (фізкульт-хвилинка), під час якої очі повинні відпочити. У роботі зі слабозорими також необхідно уникати тих переходів, які вимагають переустановлення акомодациї.

Яскравою особливістю організації уроку в класах для дітей зі зниженим зором є використання підручників, надрукованих збільшеним шрифтом.

Уроки в класах для дітей з порушеннями зору, як і в загальноосвітніх класах, проводяться за розкладом, складеним завучем. Уроки з великим розумовим та зоровим навантаженням не можуть бути першими. Це пояснюється тим, що перший урок не є продуктивним. Діти довго адаптуються до навантаження, потребують психологічної підготовки. Контрольні роботи проводяться на 2-3 уроках.

1. Структура уроку

Як і будь-яке складне явище, урок має свою структуру (побудову).

Структура уроку - це цілісна система певним способом і організаційно впорядкованих та узгоджених між собою і учнів, спрямованих на розв'язання завдань уроку.

Поняття «структура уроку» визначається трьома основними ознаками: склад (з яких елементів чи етапів складається урок), послідовність (у якій послідовності ці елементи входять в заняття), зв'язок (як вони між собою пов'язані).

Загально визнаною в педагогіці є така структура:

1. Організаційна частина;
2. основна частина;
3. заключна частина.

Враховуючи психологічні особливості учнів з порушеннями зору, робота учителя на кожному з етапів уроку в спеціальних класах має певну своєрідність.

/. Організаційна частина

Основне завдання цієї частини уроку — оптимально підготувати до роботи на уроці, включити їх в навчальний процес. Учні з порушеннями зору часто бувають пригнічені або збуджені і не вміють на уроці мобілізувати самостійно свою увагу. Підготовчій частині уроку приділяється особлива увага, оскільки від її результатів залежить ефективність наступних етапів уроку. Процес входження і навчальну діяльність потребує більше часу, ніж у дітей з нормальним зором. Тому 5-7 хвилин на початку уроку витрачається вчителем на подолання впливу перерви. На цьому етапі також здійснюється підготовка робочого місця та необхідного приладдя. Окремим учням учитель може надати допомогу в підготовці до уроку.

II. Основна частина

Якщо в загальноосвітніх класах основною частиною уроку передбачені перевірка домашнього завдання, актуалізація знань для переходу від вивченого до нової теми, і цей перехід займає небагато часу, то в умовах спеціального класу в основній частині уроку вивченням нового матеріалу має відбуватися спеціальна пропедевтика. *Пропедевтика* передбачає доведення до свідомості учнів мети уроку, перевірку домашнього завдання та введення їх в коло знань та уявлень, які підводять до нової теми (вступна бесіда з метою уточнення понять, про які буде йти мова).

Власне основна частина передбачає первинне сприймання системи знань у глобальному вигляді; багаторазове, поетапне повернення до змісту розчленованого на частини матеріалу з виправленням та уточненням прогалін у

знаннях; інтеграцію на більш високому теоретичному рівні скоригованих по частинах знань та умінь у цілісну систему; перевірку дієвості знань шляхом включення їх у практичну діяльність.

///. Заключна частина

Підведення підсумків, оцінка успіхів, домашнє завдання з обов'язковим поясненням і обов'язковою мотивацією та диференціацією.

Основні завдання та приблизна структура уроків образотворчої діяльності, що використовуються у класах для дітей з порушеннями зору.

1. Уроки формування нових знань, умінь та навичок.

На уроках цього типу учні сприймають новий навчальний матеріал або засвоюють способи і прийоми дій. Головне в них — елемент новизни, а не повне опанування новими знаннями та вміннями. Ці уроки потребують більшої підготовчої роботи, матеріал до уроку добирається та адаптується таким чином, щоб були асоціативні зв'язки за схожістю та за місцем розташування.

Основні методи навчання, які учитель використовує під час уроку — пояснення та розповідь. Перед поясненням чи розповіддю учнів знайомлять з новими словами або уточнюють уже відомі, повідомляють план викладу матеріалу, розглядають малюнки. На цих уроках закріплення проводиться з діагностичною метою, відіграє допоміжну роль і як окремий етап не виділяється. Підсумки уроку проводяться залежно від освітніх та виховних завдань. Учитель указує на позитивні та негативні моменти в роботі учнів.

Структура уроку:

1. Організаційна частина.
2. Актуалізація чуттєвого досвіду та опорних знань учнів (відтворення старих знань як основи для вивчення нового і створення необхідного кола уявлень).
3. Мотивація навчальної діяльності.
4. Повідомлення теми, мети та завдань уроку.
5. Сприймання і первинне усвідомлення учнями нового матеріалу.
6. Повторне звертання учнів до щойно здобутих знань, умінь та навичок для уточнення, коригування, доповнення, чіткого усвідомлення.
7. Узагальнення і систематизація нових знань, умінь чи навичок.
8. Підведення підсумків.
9. Домашнє завдання.

2. Уроки застосування знань, умінь та навичок

Застосування знань — складний психолого-педагогічний процес, що міститься в реалізації засвоєних понять, законів та теорій, інтелектуальній та практичній діяльності. Уміючи застосовувати знання в стандартних умовах,

незрячі та діти з порушеннями зору часто губляться, якщо їх необхідно перенести в нові умови. Тому цей тип використовується для того, щоб навчити учнів користуватися складними комплексами знань і вмінь або застосовувати їх в нестандартних умовах.

Структура уроку:

1. Організаційна частина.
2. Актуалізація опорних знань, умінь та навичок.
3. Мотивація навчальної діяльності.
4. Повідомлення теми, мети і завдань уроку.
5. Осмислення змісту і послідовності застосування практичних дій.
6. Самостійне виконання учнями завдань під контролем і за допомогою вчителя.
7. Узагальнення і систематизація учнями результатів роботи.
8. Підведення підсумків.
9. Домашнє завдання.

3. Уроки корекції

На цих уроках розв'язуються специфічні для класів для дітей зі зниженим зором завдання щодо корекції вторинних відхилень, пов'язаних з частковою чи повною втратою зору. Уроки такого типу не зустрічаються у загальноосвітніх класах.

Суть корекційної роботи полягає у тому, що в учнів відтворюють, уточнюють та поповнюють певні знання. Тобто учитель отримує зворотну інформацію про хід засвоєння знань та відповідним чином втручається в цей процес: дає індивідуальні завдання окремим учням, додатково пояснює, наводить допоміжні приклади, у випадку вербального засвоєння учнями знань, спрямовує їх на правильний шлях. Зміст уроку корекції залежить від характеру виявлених прогалин у знаннях слабозорих учнів. Як правило, такі уроки проводяться перед уроками систематизації та узагальнення

Структура уроку:

1. Організаційна частина.
2. Виявлення рівня засвоєння знань, умінь і навичок та мотивація навчальної діяльності.
3. Поелементне повторення вивчених знань, умінь і навичок та коригування, уточнення, поповнення, збагачення їх, усунення вербалізму.
4. Об'єднання скоригованих знань у єдину систему.
5. Закріплення знань та вправлення у їх застосуванні.
6. Підведення підсумків.
7. Домашнє завдання.

4. Уроки систематизації й узагальнення знань

Основні завдання уроків такого типу — об'єднати окремі знання в єдину систему, відновити й зміцнити зв'язки між окремими елементами знань. Ці уроки передбачені навчальними програмами після вивчення найважливіших розділів.

На цих заняттях створюються найсприятливіші умови для формування у дітей з порушеннями зору прийомів класифікації, систематизації й узагальнення, що необхідно цим дітям для кращого запам'ятовування та розуміння навчального матеріалу, оскільки процес самостійного повернення до вже пройденого матеріалу у слабозорих значно утруднений. Особливістю та складністю цього уроку є те, що учитель менше пояснює, а переважно керує пізнавальною діяльністю учнів.

Застосування наочності на уроках узагальнення систематизації знань сприяє узагальненню знань, засвоєних дітьми з вадами зору. Основного значення на цих уроках набувають схематичні зображення, а не натуральні об'єкти чи моделі. Чим більш широких узагальнень ми бажаємо досягти, тим більшого значення потрібно надавати розвитку мислення, аналітико-синтетичної діяльності учнів, тим більшу роль у цьому процесі відіграють таблиці, діаграми.

Структура уроку:

1. Організаційна частина.
2. Мотивацій навчальної діяльності.
3. Повідомлення теми, мети і завдань уроку.
4. Поетапне відтворення і корекція окремих частин усієї системи знань.
5. Об'єднання частин знань, що вивчалися розрізнено, в єдину систему.
6. Побудова загальних висновків.
7. Домашнє завдання.

5. Контрольні уроки

Мають на меті вивчення рівня засвоєння знань, умінь і навичок та з'ясування результатів корекційної роботи. Виявляють прогалини в знаннях і вміннях учнів, і на основі цього визначається зміст роботи, з'ясовується доцільність переходу до вивчення нового матеріалу, оцінюється результативність використаних методів навчання і вносяться певні корективи.

Початок уроку складається з інструкції та перевірки готовності учнів до роботи. Учитель має говорити спокійним, упевненим, доброзичливим тоном, щоб створити ділову атмосферу, але без надлишкових хвилювань та нервовості.

Учитель має указати шлях мисленнєвої діяльності учнів: як необхідно використати теоретичний аналіз, як пов'язати теоретичний матеріал з практичною роботою, які можуть бути способи самоконтролю. Необхідно нагадати, в яких випадках учні можуть звернутися за допомогою до вчителя.

Попереднє підведення підсумків полягає у тому, щоб повідомити учням, як вони працювали: швидко чи повільно, спокійно чи хвилювалися. Можна запитати, які завдання чи елементи роботи найбільше викликали труднощі.

Як правило, домашнє завдання учні після контрольних робіт не отримують, але можна рекомендувати переглянути додаткову літературу, що відповідає темі заняття, чи окремі завдання пошукового, творчого характеру.

Контрольні уроки не проводяться в перший та останній дні тижня, а також не можуть бути першими чи останніми у розкладі, як непродуктивні.

У навчальному процесі застосовуються такі види контрольних уроків:

- уроки перевірки якості засвоєння знань, умінь та навичок з окремої теми;
- уроки заключної перевірки знань, умінь та навичок наприкінці семестру чи навчального року.

Структура уроку:

1. Організаційна частина.
2. Повідомлення теми та мети перевірки; інструкція до організації роботи.
3. Перевірка готовності учнів до виконання завдання.
4. Виявлення рівня засвоєння вивченого матеріалу (самостійна робота учнів).
5. Попереднє підбиття підсумків уроку.

Якщо метод перевірки - практична робота, то попередньо вводиться інструкція про порядок і способи виконання завдання.

6. Комбіновані уроки

Цей тип уроку має дві або більше приблизно однакових за своїм значенням дидактичних цілей. Наприклад, перевірка раніше засвоєних і засвоєння нових знань, узагальнення і систематизація знань та засвоєння навичок і умінь, перевірка знань, умінь і навичок та застосування їх на практиці в нестандартних умовах. Таких комбінацій може бути чимало. Комбінований

урок - це немовби поєднання переваг інших типів уроків в одному навчальному занятті. Тому можна застосовувати різні комбінації і елементи відомих нам типів уроків. Але існує традиційна структура комбінованого уроку, яка є найпоширенішою в практиці роботи початкових шкіл для дітей з порушеннями зору, як і сам тип уроку.

Комбінований тип уроку найбільш поширений у класах, де на кожне заняття відводиться небагато навчального матеріалу, а засвоєння знань, умінь і навичок зливається в єдиний процес з їх перевіркою та застосуванням на практиці. Проте вже в середніх класах умови для проведення комбінованих уроків обмежуються, а в старших класах майже зникають.

Якщо планується проведення комбінованого уроку, необхідно чітко визначити, які типи уроків та їх структурні елементи комбінуються. При цьому одні з етапів можуть випадати з традиційної структури комбінованого уроку, інші — поєднуватися та удосконалюватися.

Традиційна структура уроку:

1. Організаційна частина.
2. Перевірка домашнього завдання.
3. Повторення раніше вивченого з метою переходу до нового.
4. Мотивація навчальної діяльності.
5. Повідомлення теми, мети та завдань уроку.
6. Сприймання та засвоєння учнями нового матеріалу.
7. Коригування набутих знань, умінь та навичок.
8. Закріплення
9. Підсумок уроку.
10. Домашнє завдання.

Дидактичні вимоги до уроку в класах для дітей зі зниженим зором

Сучасний урок - це далеко не одноманітна та єдина структурно-змістова схема. Тому кожний конкретний учитель визначає для себе ті форми роботи, які для нього найприйнятніші, відповідають тій парадигмі, якій він віддає перевагу в роботі. Саме урок — те місце, де відбуваються основні процеси навчання, виховання й розвитку особистості.

Урок — це логічно закінчений, цілісний, обмежений певними рамками відрізок навчально-виховного процесу. Водночас - це дзеркало загальної педагогічної культури вчителя, мірило його інтелектуального скарбу, показник його кругозору, ерудиції.

Вивчення стану знань, умінь та навичок сліпих та слабозорих учнів показало, що такі діти значно відстають за рівнем їх засвоєння від дітей з нормальним зором.

Постає необхідність у розробці вимог до організації навчального процесу, а саме уроку, як основної організаційної форми даного процесу. Але, враховуючи сенсорні порушення та викликані цим особливості навчальної діяльності дітей з порушенням зору, до уроку ставляться свої, специфічні вимоги.

Існує 4 групи вимог до організації навчального процесу:

1. Загальнопедагогічні.
2. Психологічні.
3. Дидактичні.
4. Гігієнічні.

До загальнопедагогічних вимог ми відносимо такі:

- урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів;
- створення емоційно-актуальної атмосфери уроку;
- педагогічний такт і культура мовлення педагога;
- пізнавальна самостійність учнів;
- чітке визначення завдань уроку.

До психологічних вимог належать:

- урахування психологічних особливостей кожного учня;
- нормальний психічний стан і стійкий настрій учителя й учнів;
- уміле керівництво мотивами учіння учня;
- розумна вимогливість і доброзичливість учителя;
- педагогічна етика і педагогічний такт.

У сучасних умовах при розробці уроку необхідно велику увагу приділяти науковому добору матеріалу, який відповідає рівню розвитку певної науки. При цьому важливо добирати й найбільш ефективні методи навчання, які повинні відповідати новітнім досягненням дидактики, сприяти розвитку творчої діяльності учнів з порушенням зору.

Як свідчать наукові дані, рівень розвитку пізнавальної діяльності цієї категорії дітей визначається не тільки і не стільки станом їх зорових функцій, скільки активністю особистості дитини, сформованістю вмінь та навичок цілеспрямовано й активно сприймати та відображати об'єктивну реальність.

Одним з найбільш дієвих методів розвитку мислення учнів, формування логіки пізнавального процесу є метод проблемного навчання - сукупність взаємопов'язаних дій вчителя та учня по створенню, формуванню проблемної ситуації, пошуку шляхів її вирішення.

Створюючи проблемну ситуацію та добираючи способи її вирішення, вчитель повинен враховувати рівень розвитку дітей з порушенням зору, чи достатньо у них знань для того, щоб поставлена проблема пробудила їх творчі думки та була успішно вирішена.

Методи вирішення проблемних задач різноманітні: проблемний виклад та вирішення поставлених задач вчителем, самостійне дослідження та розв'язання пізнавальних задач учнями, де вчитель виступає як консультант та керівник.

Максимальний розвиток кожного учня неможливий без врахування його індивідуальних особливостей. Вимога врахування індивідуальних особливостей дітей з порушеннями зору дозволяє управляти процесом навчання. Здійсненню індивідуального підходу до таких учнів допомагає таблиця офтальмологічних рекомендацій (Додаток 1).

У таблиці фіксуються такі відомості про дітей:

- * прізвище, ім'я;
- * діагноз; гострота зору правого та лівого ока (для дітей із залишковим зором та слабозорих) з корекцією та без корекції;
- * за якою партою рекомендовано сидіти;
- * відстань до очей при читанні (кут кращого зору);
- * чи постійно дитина носить окуляри, чи тільки для роботи;
- * допустиме безперервне зорове навантаження;
- * фізичні протипоказання.

Бажано включити в таблицю доповнення (якщо необхідно) про поле зору, етіологію порушення зору (вроджена чи набута форма), час, коли настала слабозорість чи сліпота, дані про супутні дефекти. Необхідність таких доповнень пояснюється тим, що інколи учні відмовляються одягати окуляри, а для збереження зору під час роботи потрібно обов'язково ними користуватися. Урахування поля зору слабозорих учнів із залишковим зором допомагає вчителю правильно підбирати демонстраційний матеріал. Дані про форму слабозорості (вроджена чи набута) та час, коли вони настали, дозволяють вчителю правильно визначити корекційну сутність уроку.

Супутні дефекти - не поодинокі явище в класах для дітей з порушеннями зору. У цієї категорії дітей часто зустрічаються такі супутні дефекти: сутулість, викривлення хребта, розлади координації рухів, нервові посмикування рук, шиї, розкачування тулуба, порушення емоційно-вольової сфери, порушення фонематичного слуху тощо.

Відомості про супутні дефекти допоможуть вчителю підійти до кожного учня індивідуально: створити атмосферу для встановлення контакту з учнем (порушення емоційно-вольової сфери), правильно дібрати методичні прийоми оволодіння учнями звуковим аналізом та синтезом (порушення фонематичного слуху) і тим самим попередити вторинну затримку розвитку тощо.

Такі відомості необхідно мати для того, щоб, готуючись до уроку, можна було продумати організацію уроку не лише за його структурою, але й

передбачити у плані уроку реалізацію принципу диференційованого навчання.

Диференційоване навчання - навчальний процес, для якого характерне врахування типологічних відмінностей школярів. В учнів з класів для дітей з порушеннями зору це проявляється у неоднорідності вікового складу, успішності, типологічних індивідуальних особливостях, стану зору, який характеризується багатьма показниками, обумовленими порушеннями чи відсутністю зору, різними особливостями їх психічного розвитку. Диференційоване навчання повинно враховувати:

- * зорові аномалії;
- * інтелектуальний розвиток;
- * вікові та інтелектуальні типологічні особливості психічного розвитку.

Тільки за таких умов може бути правильно здійснене диференційоване навчання. Воно не суперечить і фронтальним методам навчання, які базуються на знаннях загальних особливостей розвитку дітей з порушеннями зору.

Роздатковий матеріал сприяє диференційованому навчанню (картки з сюжетними та предметними малюнками, із завданнями у супроводі текстового матеріалу до змісту малюнка, зі схемою умови задачі тощо). Картки виготовляються на папері жовтого кольору (для кращого зорового сприймання).

Кожен урок повинен бути цілеспрямованим. Необхідно чітко визначити дидактичну мету (які знання будуть сформовані) та виховну мету (які якості особистості будуть формуватися).

У класах для дітей з порушеннями зору обов'язковим є також досягнення корекційної мети уроку. Щоб грамотно і коректно визначити корекційну мету уроку, необхідно чітко уявити собі, що є в основі її визначення. Будь-яка мета (дидактична, виховна, розвивальна) виходить із завдань навчання, виховання та розвитку розумових здібностей учнів, обумовлюється змістом навчального матеріалу та співвідноситься з особливостями учнів цього класу. Її досягнення залежать від обраного матеріалу, засобів, способів та прийомів, які будуть найбільш ефективно сприяти оволодінню даним змістом.

Однією з вимог до уроку є його корекційно-компенсаторна спрямованість. Корекційно-компенсаторна спрямованість уроку в класах для дітей з порушеннями зору проявляється:

- у виправленні недоліків уявлень та життєвого досвіду дітей з порушеннями зору, тобто, у створенні необхідної конкретно-базової основи для розвитку їх мислення;

- в ефективному користуванні основним інструментом навчально-пізнавальної діяльності — словом та наочною — для навчання дітей з порушеннями зору прийомам і способам сенсорної, розумової та практичної діяльності;

- у впливі мислення на розвиток різних психічних процесів особистості дитини з порушеннями зору.

Виконання даної вимоги передбачає знання того, що коригується, та за яких умов можливе її здійснення. На уроках корекція може здійснюватися за трьома напрямками: корекція психічного розвитку, корекція фізичного розвитку та корекція функцій зору.

1. Корекція психічного розвитку передбачає систему педагогічних засобів, спрямованих на подолання чи послаблення недоліків сприймання, уявлення, запам'ятовування, пам'яті, мислення, мовлення тощо.

2. Корекція фізичного розвитку передбачає систему педагогічних заходів, спрямованих на подолання чи послаблення порушень рухової сфери (координація рухів), розвиток просторового орієнтування тощо.

3. Корекція функцій зору передбачає дорозвиток гостроти, зору, поля зору, окорухової, прослідковуючої функції, бінокулярного зору, розрізнення кольорів тощо.

Активізація розумової діяльності є ще однією важливою вимогою до організації та проведення сучасного уроку в класах для дітей з порушеннями зору.

Оскільки розвиток активності думки знаходиться в прямому зв'язку з компенсаторно-корекційним впливом мислення на розвиток учнів з порушеннями зору, то необхідно зосередити увагу на навчанні учнів вмінь та навичок самостійної роботи.

Сутність такої вимоги до уроку полягає у вихованні та розвитку пізнавальних інтересів, у намаганні самостійного розширення та поглиблення отриманих знань.

Виходячи з цього, при підготовці вчителя до уроку йому необхідно:

* встановити вид самостійної роботи, яка буде проводитися на уроці;

* продумати зміст, обсяг та послідовність її ведення;

* забезпечити доступність завдань та послідовність наростання труднощів, диференціювати та індивідуалізувати завдання;

^сформулювати завдання та інструкції до нього, визначивши спосіб перевірки.

Використання наочності є необхідною умовою проведення уроку в класах для дітей з порушеннями зору.

Наочність може слугувати джерелом інформації, допоміжним засобом для ілюстрації висловленої думки та її конкретизації, а також виконувати функцію доведення якогось положення.

Використання наочності в класах для дітей з порушеннями зору має особливе значення. Дітей необхідно знайомити з великою кількістю предметів та явищ, які до початку навчання в школі були їм невідомі, а також поповнювати й уточнювати уявлення учнів про навколишній світ.

У дітей з порушеннями зору спостерігаються труднощі при сприйманні об'ємних предметів та співвідношень, пов'язаних з оцінкою глибини простору. При звуженні поля зору вони не можуть сприймати об'єкти, які перебільшують визначені розміри, що не забезпечує цілісності сприймання предметів та явищ в їх співвідношені. Образотворча наочність в такому випадку дає можливість на площині уявити об'єкти в трьох вимірах у їх взаємозалежності і при цьому виконує корекційну роль.

Важливе корекційне значення має використання наочності як засобу, що розвиває зорову функцію при порушенні здібностей кольоророзрізнення та окульових функцій.

Наочність сприяє розвитку спостережливості, уявлення, просторового мислення та інших форм пізнавальної діяльності.

У використанні наочності (натуральної, образотворчої) слід дотримуватись визначених правил, в іншому разі наочність може бути перешкодою в розвитку логічного мислення учнів.

Однією з важливих вимог при використанні наочності є забезпечення єдності її сприймання, активного мислення та мовленнєвої діяльності дітей з порушеннями зору. Виконання такої вимоги посилює її компенсаторно-корекційний вплив на розвиток пізнавальної діяльності, оскільки наповнює слово конкретним змістом та робить його більш зрозумілим, переконливим.

Учителю необхідно дотримуватись спеціальних вимог при виготовленні роздаткового матеріалу. Він не може бути для всіх однаковим. Наприклад, картки, які використовуються на уроках мови, математики, повинні бути написані різними за розміром буквами з дотриманням необхідного для конкретних випадків інтервалу між рядками, тобто, картки мають бути індивідуальними з урахуванням особливостей зорового сприймання того чи іншого учня.

Урок є основною, але не єдиною організаційною формою навчання в сучасній школі.

Крім уроку класно-урочна система передбачає й інші форми навчання:

- екскурсії в природу, на виробництво, в музеї, що збагачують чуттєве сприймання та наочні уявлення;
- факультативи та гуртки, що диференціюють навчання за нахилами та інтересами учнів;
- семінарські заняття, конференції, диспути, що дають простір самостійній діяльності учнів;
- олімпіади, змагання;
- дидактичні ігри;
- виконання домашнього завдання (самопідготовка), що закріплює знання, отримані на уроках, та розвиває навички самостійної навчальної роботи.

В усіх цих формах порушується якась ознака, характерна для уроку (ознака постійності складу учнів - в позакласних заняттях; чіткий розклад - в конференціях тощо).

Методика проведення навчальної екскурсії

Хочеться ще сказати кілька слів про проведення уроку-екскурсії з дітьми з порушеннями зору.

Екскурсія - це спеціальна форма організації педагогічного процесу, при якій факти, що вивчаються, подано у натуральну вигляді і в реальних умовах. Це педагогічно організований вихід учнів класу за межі звичної обстановки до місця знаходження об'єктів, що вивчаються, та проведення там занять у вигляді живого споглядання, бесід і виконання завдань на конкретному матеріалі.

Питання методики проведення екскурсій для дітей з порушеннями зору вивчалися декількома авторами (Д.І. Зорічев, В.С.Сверлов, Н.С. Костючок), які відмітили ігнорування на практиці цієї форми навчання через труднощі її здійснення, зумовлені тим, що учні погано бачать. Систематичне ж проведення екскурсій виконує важливу корекційно-розвивальну роль: формує спостереж-ливість, допитливість, активність, самостійність та інші позитивні риси, створює можливість накопичення, конкретизації та уточнення знань слабозорими учнями.

За змістом екскурсії бувають тематичними і комплексними. Кожна екскурсія, що проводиться для дітей з порушеннями зору, має подвійне завдання — вивчення об'єктів, відібраних для даної екскурсії, та розвиток в учнів навичок орієнтування у просторі.

Проведенню екскурсії передують підготовча робота. Вчитель попередньо знайомиться з місцем екскурсії для попередження негативних впливів на дітей з боку навколишнього середовища.

На екскурсію, як правило, відправляється один клас. Його повинні супроводжувати двоє-троє дорослих. Відповідальним за проведення екскурсії є викладач дисципліни, інші допомагають йому.

1.6. Гігієнічні вимоги до організації навчальної роботи на уроках образотворчої діяльності з дітьми з порушеннями зору.

При порушеннях зору в учнів початкових класів спостерігається підвищена втомлюваність, що негативно відбивається на їх працездатності. Для попередження втомлюваності очей необхідно створювати відповідні гігієні умови:

- *дотримання нормативів освітлення в класі;
- *використання спеціальних підручників та роздаткового матеріалу зі збільшеним шрифтом, спеціальних зошитів;
- *використання оптичних засобів корекції;
- *дотримання режиму зорового навантаження.

Загальновідомо, що штучне освітлення приміщень повинно бути від 500 до 1500 люкс. При зниженій освітленості приміщення створюються незадовільні умови для зорової роботи. Гострота зору різко знижується учні починають відчувати труднощі в навчанні, втомлюються, зменшується їх працездатність погіршується зір та загальний фізичний стан. Діти починають відчувати труднощі в процесі малювання, починають напружати зорово-мускульний апарат ока і внаслідок цього постійного втомлення може виникати розлад навичок малювання.

Класні дошки обов'язково повинні мати штучне підсвічування, що забезпечує оптимальні умови для зорового сприймання.

Обов'язковою гігієнічною вимогою у класах для дітей з порушеннями зору є проведення фізкультхвилинок та гімнастики для очей. Вони повинні проводитись на кожному уроці та на заняттях з самопідготовки.

Важливою вимогою до уроку є умова дотримання безперервного зорового навантаження у класах для дітей з порушеннями зору. Недотримання його веде до втомлюваності учнів, до зниження гостроти зору та інших зорових функцій, до наростання внутрішнього гальмування, негативно відображається на функціональному стані всієї нервової системи.

Проте слід суворо дозувати не лише зорове навантаження, але й інтелектуальне, так як останнє може спровокувати не тільки розумове, але й зорове втомлення не лише у дітей з порушеннями зору, а і в дітей, що бачать нормально. В середніх і старших класах не повинне перевищувати 30 хвилин. Тому вчитель повинен підходити творчо до організації уроку, розумно поєднувати індивідуальну і фронтальну роботу.

При виготовленні роздаткового матеріалу теж враховуються індивідуальні особливості. Для дітей, у яких порушена фіксація погляду, що особливо чітко проявляється при горизонтальному чи вертикальному ністагмі та амбліопії, процес читання утруднюється (учні гублять рядки чи

збиваються на читання попереднього або наступного слова), тому необхідно забезпечити для читання значно більший інтервал між рядками.

При звуженому полі зору не можна пропонувати дітям великий шрифт, особливо короткозорим учням, а тим у кого атрофія зорового нерву — дрібний.

Єдиною загальною вимогою при виготовленні карток є чіткий почерк та бажано чорні чорнила.

В малюнках, схемах потрібно наводити контури, виділяючи те, на що слід звернути особливу увагу.

Про працездатність дітей з порушеннями зору. Дослідження показують, що під впливом навчального навантаження у багатьох дітей значно знижується гострота зору та інших зорових функцій протягом дня та тижня. На четвертому уроці відзначається значне зниження зорових функцій, а впродовж тижня це зниження складає 12%. Все це відбивається на функціональному стані всієї центральної нервової системи. В звязку з перевтомою у одних дітей відзначається підвищена збудливість, іноді — неадекватна реакція на зауваження вчителя чи репліку товариша. Такі діти легко відволікаються, стають рухливо неврівноваженими. У інших, навпаки, відзначається загальмованість функцій, крайня повільність, подавлений стан. Для попередження таких станів рекомендується в кінці 4-го і 5-го уроків давати індивідуальні завдання, не пов'язані з зоровим навантаженням.

Посильна для дітей мускульна робота забезпечує на довгий час незмінність рівня зорових функцій.

Таким чином, виходячи з вищесказаного, можна виділити окремі вимоги, які ставляться до уроку в сучасній школі для дітей з порушеннями зору.

1. Потрібно забезпечити корекційно-компенсаторну спрямованість уроку: всебічно збагачувати учнів уявленнями про оточуючий світ, спираючись на їх попередній досвід, використовуючи для цього різноманітні дидактичні засоби, створювати конкретно-образну основу для розвитку мисленнєвої діяльності, забезпечувати компенсаторний вплив мислення на розвиток особистості учнів з порушеннями зору.

2. Важливою вимогою сучасного уроку є активізація розумової діяльності шляхом організації самостійної роботи при вивченні нового матеріалу, розширення та закріплення отриманих знань, а також забезпечення цілеспрямованого керівництва пізнавальною діяльністю учнів при навчанні їх прийомам та способам сенсорної і розумової діяльності.

3. Під час уроку в класах для дітей з порушеннями зору необхідно поєднувати слово та різноманітні види наочності, дотримуватися

оптимальних умов її використання, виходячи з особливостей сприймання, осмислення, запам'ятовування та зорових можливостей кожного учня.

4. Використовувати на уроках сучасні технічні засоби навчання.

5. Потрібно формувати в учнів вміння та навички використовувати отримані знання на практиці, по можливості дотримуючись обов'язкового виконання ними практичних робіт

6. Учитель має вести планомірний контроль якості засвоєння знань, контроль темпу роботи класу та окремих учнів та заохочувати будь-який успіх.

7. На уроці учні та вчителі повинні дотримуватися правил гігієни зору.

Розділ II. ФОРМИ І МЕТОДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

2.1. Методи організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності на уроках образотворчої діяльності

Методи навчання у сучасній дидактиці визначаються як способи упорядкованої взаємозв'язаної діяльності вчителя і учнів, спрямованих на розв'язання навчально-виховних завдань. Метод реалізується через сукупність прийомів, кожен з яких є окремою дією.

За класифікацією Ю.Бабанського, автор якої бере до уваги основні компоненти процесу навчання у **взаємозв'язку викладання і учіння** розрізняють: методи організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності; методи стимулювання і мотивації; методи контролю і самоконтролю.

Методи організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності:

- словесні, наочні, практичні (аспект передачі і сприймання навчальної інформації);
- індуктивні і дедуктивні (логічний аспект);
- репродуктивні і проблемно-пошукові (аспект мислення);
- самостійної роботи і роботи під керівництвом учителя (аспект управління учінням).

Методи стимулювання і мотивації:

- стимулювання і мотивації інтересу до учіння (пізнавальні ігри, дискусії, емоційне переживання);
- стимулювання і мотивації обов'язку і мотивації в учінні (заохочення, осудін.).

Методи контролю і самоконтролю: усного, писемного, машинного, лабораторно-практичного.

Незалежно від класифікації, кожний метод зберігає свої істотні ознаки в різних умовах навчання у різних класах. Розглянемо істотні ознаки методів, які використовуються на уроках образотворчої діяльності у початкових класах загальноосвітньої школи.

З метою створення психологічної установки на засвоєння нового матеріалу, мотивації пізнавальної діяльності учнів з порушеннями зору, розкриття змісту навчального матеріалу, розкриття причинно-наслідкових зв'язків між предметами і явищами навколишнього, зведення знань у систему, інструктування учнів щодо їх діяльності використовують **словесні** методи. Вони передбачають усний виклад навчального матеріалу самим

учителем (розповідь, виклад, пояснення, лекція) та діалогічну форму викладу навчального матеріалу (різні форми бесіди).

Розповідь - монологічна форма усного викладу. Застосовується коли треба повідомити яскраві, нові відомості, розповісти про те, що діти не можуть спостерігати безпосередньо. Розповідь у початкових класах має бути короткою (4-5 хвилин). Якщо вона триваліша, її слід поєднувати з іншими методами і прийомами (включення наочності, елементів бесіди). Зміст розповіді має бути особливо продуманий, чітко передавати сутність засвоюваного, в ньому має оптимально поєднуватись логічне і емоційне. Види розповіді: опис, художня розповідь, пояснення.

Опис передбачає чітку, виразну образну характеристику предметів, явищ, подій, їхніх ознак, властивостей тощо. Розповідаючи на уроках образотворчого мистецтва, учитель обов'язково звертає увагу на естетичні якості описуваного об'єкта, на його зовнішні ознаки (розміри, колір), будову, співвідношення між елементами будови. Здійснюючи опис твору мистецтва, вчитель звертає увагу учнів не лише на сюжет зображеного, але й на композиційну побудову картини, на засоби художнього вираження, які використав художник. Таким чином, зосереджується увага учнів не лише на зовнішніх ознаках спостережуваного об'єкта чи явища, але і на його внутрішніх характерних рисах (певний зміст, що несе в собі твір), які виражені засобами ліній, кольорів, форми. Завершується опис судженням щодо естетичних якостей зображеного.

Художня розповідь багата на образні засоби мовлення (порівняння, епітети) звернена до уяви та емоцій дітей. На уроках образотворчого мистецтва учителеві слід особливої уваги надати спостереженню за особливостями створення художнього образу різноманітними засобами (мовними, пластичними, кольірними, графічними) та їх співставленням.

Пояснення - послідовний, логічний, чіткий, доступний дітям виклад способів дій, що поєднується із спостереженням учнів за демонструванням прийомів зображення, або послідовністю виконання роботи. Пояснення може супроводжуватися інструкцією (яка у початкових класах включає не більше 4-5 завдань і формулюється простими за змістом і формою реченнями). Пояснення може включати елементи бесіди, опору на схеми, ілюстрації, зорові образи.

Бесіда - метод навчання, за якого вчитель, спираючись на знання та практичний досвід учнів за допомогою запитань підводить їх до розуміння нового або уточнення, поглиблення, розширення відомого. У процесі бесіди за допомогою запитань складний матеріал розчленовується на ряд відносно самостійних елементів, що полегшує шлях пошуку відповіді, або

набуття нових знань. Запитання мають бути точними, короткими, логічно послідовними, спрямованими на активізацію мислительних операцій. Кожне запитання має пов'язуватися із попередніми і темою бесіди у цілому. Запитань повинно бути достатньо для досягнення мети даної бесіди.

За дидактичною метою бесіди бувають: підготовчими або вступними, пояснювальними, підсумковими, контрольно-перевірними. За рівнем пізнавальної самостійності учнів - репродуктивно-відтворювальними та евристичними.

У *підготовчій* (вступній) бесіді актуалізуються знання дітей, що є опорними для роботи над новим матеріалом. На уроках образотворчого мистецтва актуалізуватися має власне мистецька інформація, яка може стосуватися проблем сприймання і створення художнього образу.

Пояснювальна бесіда спрямовується на організацію засвоєння нового матеріалу і може будуватися індуктивним (від окремого до загального), або дедуктивним (від загального до одиничного) шляхом.

Підсумкова - завершує вивчення нового матеріалу, є розгорнутим підсумком уроку.

Контрольно-перевірні - спрямована на з'ясування рівня засвоєної учнями інформації, їх міркувань та суджень.

Один із специфічно мистецьких словесних методів - **колективне обговорення**. У його ході учні на рівні з вчителем мають можливість висловити власні думки, враження, переконання щодо естетичних якостей спостережуваного явища дійсності чи мистецького твору.

Наочні методи забезпечують збагачення й розширення безпосередньо-чуттєвого досвіду учнів, розвиток їх спостережливості, пізнання ними конкретних властивостей предметів, створення умов для переходу до абстрактного мислення - опори у самостійному навчанні. За видами наочність буває: словесна, природна, зображувальна (образна), ілюстративна, об'ємна, звукова, абстрактно-символічна.

Особливого значення набувають наочні методи на уроках образотворчого мистецтва такі як ілюстрування, демонстрування, спостереження.

Ілюстрування навчального матеріалу прийнято називати педагогічним малюнком.

Спостереження проводяться за оточуючою дійсністю та за творами мистецтва. На уроках образотворчого мистецтва спостереження спрямовується на виявлення форми, розмірів, кольору, будови об'єктів та їх естетичних якостей.

До наочних методів відноситься перегляд учнями кіно- та діафільмів, діапозитивів та інших технічних та електронних носіїв інформації.

Практичні методи - навчальні та ігрові вправи, лабораторні дослідження, практичні роботи. В основі практичних методів, що застосовуються на уроках образотворчого мистецтва лежить власне образотворча діяльність учнів: **виконання ними графічних, живописних декоративних чи конструктивних навчальних та творчих робіт.**

Вправи - багаторазове повторення навчальних дій з метою формування умінь і навичок. В їх основі лежать розумові, практичні, слухові, зорові, тактильні вміння. Педагогічне керівництво виконанням вправ передбачає їх мотивацію, доведення до свідомості дитини мети виконання певних дій, їх усталеної послідовності, врахування індивідуальних досягнень учнів. Формування умінь у процесі виконання вправ відбувається на основі поступового ускладнення умов виконання вправ: засвоєння дії за зразком, виконання аналогічних дій, самостійне виконання та виконання дії в нових умовах.

Специфічно-художні методи навчання образотворчого мистецтва.

Метод **зображення з природи** (зображення конкретного об'єкта, відтворення його характерних особливостей з фіксованої точки зору) передбачає спостереження за об'єктом, визначення його характерних ознак, відтворення спостережуваного у малюнку.

Метод зображення **від цілого до частин і від частин до цілого** передбачає дотримання певної послідовності у виконанні малюнку, а саме: виконання начерків загальної форми спостережуваного предмета, промальовування деталей, узагальнення форми на завершальному етапі роботи.

Метод **конструктивної побудови** передбачає відображення на площині аркуша тримірної моделі зображуваного об'єкта. Даний метод особливо важливий при формуванні у дітей просторового уявлення.

Копіювання зразків як метод навчання є ефективним при вивченні манери виконання того чи іншого художника. Застосовується як у декоративному малюванні.

Для більшості шкільних навчальних предметів найбільш прийнятним є сукупне використання різних за функціями методів навчання, що робить перебіг навчально-виховного процесу найбільш оптимальним. Методи навчання мають враховувати мету й зміст освіти, закономірності учіння, можливості організації пізнавальної діяльності учнів.

Педагогічне малювання як метод наочного навчання молодших школярів з порушеннями зору образотворчого мистецтва

Образотворчу діяльність вчителя, що здійснюється безпосередньо на уроці і пов'язана з ілюструванням навчального матеріалу та є доповненням до усного пояснення прийнято називати **педагогічним малюнком**. Це лаконічні начерки великого розміру виконані різноманітними матеріалами на класній дошці або аркушах паперу з метою роз'яснення навчального завдання.

Малюнки великих розмірів розраховані на фронтальну демонстрацію всім учням класу, а невеликі начерки, виконані вчителем на полях роботи учня або на невеликих аркушах паперу, мають на меті індивідуальне пояснення навчального матеріалу учневі.

Педагогічний малюнок виконується вчителем і для ілюстрування педагогічної документації. Це невеликі за розмірами начерки, які виконуються у плані-конспекті уроку. Вони ілюструють найбільш важливі частини навчального матеріалу, відображають етапи його пояснення.

В педагогічному малюнку повинно передаватися головне та суттєве. Зображення має бути обґрунтовано спрощеним, лаконічним і виразним.

Педагогічний малюнок виконується упродовж незначної кількості часу. Це вимагає від учителя впевненого володіння навичками швидкого малювання.

Педагогічні малюнки може виконуватися з метою :

- ілюстрування окремих положень усного пояснення, що проводить вчитель у ході уроку;
- демонстрація методичної послідовності роботи над рисунками;
- показ однієї із стадій виконання малюнка;
- пояснення сутності будови зображуваних об'єктів;
- показ принципів композиційного рішення рисунка;
- показ прийомів роботи із різноманітними матеріалами.

Головним і визначаючим фактором успіху педагогічного показу методів роботи над малюнком є художня майстерність вчителя., якою необхідно оволодіти вчителеві початкових класів.

2.2. Форми організації процесу навчання образотворчої діяльності в початковій школі

Форма навчання, як дидактична категорія, означає зовнішній бік організації процесу навчання. Вона зумовлена кількістю учнів, часом, місцем, а також порядком реалізації. У методиці навчання образотворчого мистецтва виокремлюють такі форми: урок, позакласна та позашкільна робота, виставка. Кожна з форм організації характеризується певною структурою, принципами упорядкування структурних елементів та взаємозв'язками між ними.

Урок - основна форма організації навчальної роботи в школі, яка відбувається у межах точно встановленого часу за розкладом, з певним складом учнів з метою досягнення навчальних результатів.

Існують різноманітні підходи до класифікації типів уроків. Основні типи уроків найдоцільніше визначати за дидактичною метою. Це уроки вивчення нового матеріалу, закріплення і застосування знань умінь і навичок, повторення і узагальнення, перевірки і контролю.

Як правило на уроці у початкових класах переважає поєднання різних цілей навчання. Такий урок називається комбінованим. Структура комбінованого уроку, послідовність його частин та елементів, передусім залежить від мети і змісту. Для початкових класів характерна багатоваріантність структури уроків.

Загальна дидактична структура цілісного процесу навчання, який здійснюється на уроці, включає ряд етапів:

- постановка цілей і завдань, загальна мотивація діяльності учнів;
- засвоєння нових знань, умінь навичок (змісту теми навчального предмета);
- застосування засвоєних знань, умінь і навичок (засвоєного змісту);
- перевірка засвоєних знань, умінь і навичок (рівня оволодіння змістом).

Залучення дитини до образотворчої діяльності розпочинається ще до уроку з підготовки робочого місця. Усі необхідні матеріали мають бути підготовлені учнями заздалегідь.

Позакласна робота передбачає залучення учнів до педагогічно організованої художньо-творчої діяльності в загальношкільних самодіяльних об'єднаннях і колективах. Позакласна робота базується на добровільності, на інтересі та бажанні дітей її виконувати. Вона не є обов'язковою для всіх учнів класу. Зміст цієї роботи виходить за межі шкільної програми з образотворчого мистецтва тому ця робота організовується за спеціально розробленою програмою.

Найпоширенішою формою *групової* позакласної діяльності молодших школярів є *гурток* або студія образотворчого мистецтва.

Дидактичними цілями роботи гуртка є розширення та поглиблення знань та умінь учнів з образотворчого мистецтва, поглиблення пізнавального інтересу до мистецтва, залучення дітей до активної художньої діяльності, розвиток здатності бачити прекрасне у мистецтві та дійсності, та давати йому оцінку, розвиток творчого потенціалу дітей їх індивідуальних здібностей і нахилів.

Заняття гуртка образотворчого мистецтва можуть продовжувати тематику уроків. Вони мають свої особливості. Заняття гуртка складаються

із урахуванням інтересів і можливостей учнів, забезпеченості їх матеріалами. За тематикою гуртки можуть охоплювати різноманітні напрямки зображувальної або декоративно-ужиткової діяльності. Заняття гуртка проводяться не менше двох разів на місяць. Оптимальна кількість учнів, які відвідують заняття гуртка, - до 15 осіб.

План роботи гуртка включає такі розділи: тема занять, форма занять, дата проведення, зміст і методи фронтальної та індивідуальної роботи.

Масовою позакласною роботою можуть охоплюватися окремі, паралельні або всі початкові класи школи. Найпоширеніші її форми — організація виставок, зустрічей з митцями, мистецьких свят.

Позашкільна робота передбачає колективну та групову роботу з учнями поза межами загальноосвітнього навчального закладу але під керівництвом або з участю вчителів (екскурсії в музеї та на виставки, в природу, відвідування художніх майстерень).

Під час *екскурсій* відбувається збагачення чуттєвого досвіду дітей, їх уявлень про мистецтво, розвиток мовлення, мислення, уяви, пізнавальної активності. Екскурсії багатофункціональні.

У процесі підготовки до екскурсії учителю необхідно якнайбільше дізнатися про об'єкт, куди планується екскурсія, визначити, на що слід звернути увагу учнів, що їм необхідно буде пояснити. Учителю слід звернути увагу на безпечність маршруту. Про участь в екскурсії необхідно завчасно попередити учнів та їх батьків. Бажано залучити останніх до участі в екскурсії. З учнями можна провести коротку бесіду-розповідь за темою екскурсії та нагадати правила поведінки.

Проводиться екскурсія за наперед складеним планом, в якому вказуються освітні, розвивальні і виховні цілі. Визначається послідовність дій в огляді об'єктів та спостереженнях за ними. Можливе формулювання двох-трьох проблемно-пізнавальних запитань, на які і учні зможуть відповісти у результаті спостережень.

Якщо, екскурсія проводиться до музею чи виставкової зали, вчитель може звернутися за допомогою до професійних екскурсоводів.

Після екскурсійна робота передбачає закріплення результатів екскурсій і надає дітям можливість застосувати нові знання, враження, індивідуальні почуття у різноманітній діяльності. Це можуть бути такі форми роботи як узагальнююча бесіда на уроці, складання усних розповідей, оформлення тематичних альбомів, малювання.

Отже екскурсії дозволяють поглибити знання, отримані учнями на уроках, розширюють кругозір дітей, активізують їх самостійну роботу над малюнками.

Виставкова робота полягає у організації та проведенні виставок дитячого малюнка. **Виставка** — сукупність творів образотворчого мистецтва (дитячих малюнків), представлених для публічного огляду. Виставку можна вважати особливою багатофункціональною формою мистецької діяльності.

Виставка учнівських робіт може проводитися на рівні окремого класу, декількох класів, школи, району, міста, області, країни, може набувати міжнародного статусу. Найрізноманітнішою може бути тематика виставки. На виставках, які проводяться у межах класу, бажано представляти роботи усіх учнів. Їх роботи обов'язково мають подивитися батьки.

Відбір малюнків повинен відбуватися за чітко визначеними критеріями. Наприклад: відповідність темі виставки; грамотність виконання малюнку; виразність та цілісність роботи; оригінальність. Відбір малюнків на виставку можна проводити разом з дітьми.

Відібрані роботи **оформлюються** у відповідності до вимог, висунутих організаторами виставки. Підпис малюнка зазвичай розташовують у правому нижньому кутку рамки або паспарту.

Особливої уваги слід надати підготовці **експозиції**. Експозиція - показ творів мистецтва (дитячих малюнків), підібраних і виставлених за певною системою, наприклад: тематикою, видом або жанром мистецтва, стильовою манерою виконання роботи.

Про **відкриття** виставки завчасно повідомляють афіші. На афіші вказують тему виставки, день і час її відкриття, повідомляють також про статус та вік учасників. Зазвичай афіша належно оформлюється. Відкриття виставки проводиться організовано, за певним сценарієм. Виступити з привітаннями та побажаннями до учасників на відкритті виставки можуть всі бажаючі.

Переглянути виставку, що проходить у виставкових залах музеїв або галерей, можна у супроводі екскурсовода, який ознайомить глядачів із інформацією, що стосується представлених експонатів та їх авторів. Такий підхід можна практикувати і на шкільних виставках.

Основні етапи образотворчої діяльності в початкових класах

Особливою рисою дитячого малювання є притаманні йому зміни, пов'язані із віковими та індивідуальними особливостями дитини з порушеннями зору. Розвиток дитячого малювання пов'язують із процесом засвоєння одного з видів знакової діяльності (надання одному об'єкту (малюнку, символу, знаку) значення іншого об'єкта (реального предмета), в якому виражені особливості зорового сприйняття і уявлення дитини, її рухового розвитку, мислення і ставлення до дійсності. Розвиток дитячого малювання обумовлений різними формами соціального досвіду, що засвоюється дитиною.

Так, у своєму розвитку малювання проходить ряд етапів, які є дуже важливими, оскільки кожен впливає на розвиток наступного. *Початковим* у дитячому малюванні є етап "**каракулів**". Перші "малюнки" з'являються як прояв дитиною пошукової активності у наслідку маніпулятивних дій з предметами, а згодом і перші предметні дії. Олівець, крейда, фломастер здатні залишати на папері сліди - конфігурації різноманітного характеру: крапки, риси, каракулі, яким здебільшого притаманна випадковість. Дитина, наче випробовує можливості руки і задовольняється отриманим результатом.

Згодом виявлена можливість отримання різноманітних штрихів, овалів, плям та заповнення ними простору аркуша веде до цілеспрямованого повторення дитиною випадково отриманих конфігурацій, або зразка, показаного дорослим. Випадково отримані форми стають матеріалом для гри.

Цей період дитячого малювання відносять до дозображувальної стадії, адже образотворення даним роботам ще не властиве. Тенденція до розвитку графічних образів на шляху від дозображальної стадії до зображення полягає у впізнаванні випадкового поєднання ліній та умисного їх зображення.

Другий етап у розвитку дитячого малювання починається коли малюнок характеризує два неодмінні моменти — *образ та його значення*. Про початок зображувальної стадії можна говорити, якщо в елементах малюнка - кружечках, штрихах, різноманітних лініях дитина бачить тваринку, машину, будинок, квітку і дає їм назву відповідних предметів.

У подальшому дитина з порушеннями зору прагне відтворити у малюнку складний предмет, використовуючи для цього засвоєні раніше елементи образів. Складання цілого з елементів спочатку дуже хаотичне: деталі або накладаються одна на одну, або взагалі не поєднані між собою. Елементи, яких не вистачає у зображенні, доповнює фантазія. Малюнок може лише відносно нагадувати зображуваний предмет. Через неточність зображення для одного і того ж образу знаходяться все нові і нові значення. Можливо у цей час діти технічно не можуть відтворити те, що вони сприймають і надумали відобразити.

Надалі дитина у своїх малюнках відтворюватиме оточуючий її світ, поступово засвоюватиме та вдосконалюватиме власне зображальні форми.

Третій етап дитячого малювання пов'язаний із появою *схематичних зображень*. Приблизно у віці 4-5 років малюнки стають складнішими. Дитина прагне відобразити свої знання про зображуваний предмет, тому в поле зору можуть попасти такі деталі, які є невидимими при спостереженні предмета, або при спостереженні його у певному ракурсі бачити неможливо. Предмети на малюнках розташовуються не накладеними один на одний, а розгорнуто, у плані, щоб їх можна було без перешкод розглядати. У роботах

можуть синтезуватися епізоди "несумісного" характеру (внесення в одну композицію різних пір року). На цьому етапі у зображеннях з'являються стійкі образи-конфігурації (індивідуальна символічна система), які мандрують з одного аркуша в інший. Це певні способи зображення дерева, квітки, сонечка, людини на основі виділення їх характерних ознак, які дозволяють передавати інформацію засобами рисунка.

У процесі розвитку дитячого малювання притаманна дітям тенденція до закріплення звичних графічних образів стикається з тенденцією перетворення цих образів в застигли шаблони, які відповідають елементарним вимогам зображення і знаходять визнання в оточуючих.

Для дітей від 6 до 11 років малювання виступає провідним видом художньої діяльності. У цьому віці діти малюють із задоволенням. Створені ним образи вражають своєю ширістю та безпосередністю.

Тематика малюнків дітей молодшого шкільного віку нарізноманітніша. Це зображення людини і тварин, казкових, фантастичних і реальних сюжетів, різноманітних предметів, будинків і транспорту.

Форму складних об'єктів діти відображають контуром. Відтворюючи будову можуть відобразити не всі деталі, порушують пропорції того, що зображують.

Об'ємність предметів та **глибину простору** у зображеннях частіше учні початкових класів не відтворюють, або відтворюють частково. Предмети здебільшого зображають силуетно, іноді можуть намалювати на них тінь. Часто в малюнках зустрічається різнопланове зображення, коли предмети малюються ніби з різних точок зору. Перспективні явища дітям відтворювати не властиво.

Композиційні побудови у дитячих малюнках можуть бути нарізноманітнішими. Найпростіші — фризіві зображення, коли вісі об'єкти розташовуються уздовж нижнього краю аркуша. Рідше увесь аркуш заповнюється дрібними зображеннями. У таких сюжетних композиціях можуть бути відображені події, які відбувалися у різний час, можливо послідовно. Такі малюнки є своєрідними оповіданнями.

Колір більшість дітей використовує для розфарбовування зображення відповідно до дійсності: трава - зелена, небо - голубе, сонце - жовте. Дітям не властиво змішувати кольори, щоб отримати складні відтінки. Однак, учні початкових класів відчують емоційну силу кольору і використовують його для оздоблення зображень та для передачі свого ставлення до зображуваного.

Є діти, які від природи тонко відчують колірне багатство світу і намагаються відтворити його у своїх малюнках. Вони сміливо змішують

кольори і гармонійно поєднують їх у своїх роботах. Водночас таким учням важко даються контурні графічні роботи.

Деяка технічна недосконалість зображень, виконаних учнями початкових класів, компенсується художністю і образністю малюнків. Вчителю, який є організатором образотворчої діяльності дітей, необхідно бути готовим до сприйняття своєрідності відображення світу у дитячих малюнках.

2.3. Змістове наповнення зображувальної діяльності молодших школярів з порушеннями зору

Основна частина навчальних завдань з образотворчого мистецтва у початкових класах загальноосвітньої школи присвячена зображувальній діяльності.

Зображувальна діяльність полягає у відтворенні на площині та в об'ємі об'єктів та явищ оточуючої дійсності у художньо-образній формі.

Зображувальна діяльність лежить в основі живопису, графіки та скульптури. Зображуючи людину, природу, предмети, художник виражає свої думки і почуття, своє ставлення до дійсності. У живопису і графіці художні образи створюються на *площині*. Скульптурні зображення *об'ємні* або *напівоб'ємні*.

Живопис - вид образотворчого мистецтва, головна відмінна особливість якого полягає в тому, що зображення форми і простору, образів і подій будується за допомогою кольору.

Колір - основний засіб вираження мистецтва живопису. У живописному творі глядач сприймає насамперед його колорит, кольорову гаму. Колір може "ліпити" форму предмету, відображати красу навколишнього світу, виражати почуття, настрій, певний емоційний стан. Колір змушує радіти і викликає роздратування, тривогу, відчуття смутку, справляє на людей емоційний вплив. Одні кольори заспокоюють (зелений, голубий, синій), інші збуджують (червоний, оранжевий).

Колір основний, але не єдиний засіб художнього вираження у живопису. Є ще лінійна композиція, світлотіньове або тональне вирішення. Тон картини - ступінь світлоти її колориту. Колорит і тон картини зазвичай виражають її основну ідею. Важливими засобами вираження також є *пляма* та *характер мазка, фактура поверхні й рефлекси*, що з'являються від взаємодії кольорів, які знаходяться поряд.

Графіка — вид образотворчого мистецтва, у якому художній образ створюється на площині за допомогою *ліній, плям, штрихів*. Вони є основними засобами вираження графічного мистецтва. Активну участь у

створенні загального враження від графічного твору бере білий аркуш паперу.

До мистецтва графіки належать *рисунок* і *друковані* художні зображення. Іноді графіку називають мистецтвом чорно-білого, однак у ній може використовуватися колір, він підпорядковується особливостям зображення властивим рисунку.

Художньо-виражальні якості графіки полягають у лаконізмі, образності, певній недосказаності. Умовне позначення предмета є особливою значущою рисою графічного зображення, розрахованого на активну роботу глядача.

Скульптура — особливий вид образотворчого мистецтва, твори якого мають матеріальний, тримірний об'єм. Основними засобами вираження мистецтва скульптури є об'ємна пластична форма та фактура (характер зовнішньої поверхні форми). Тематика скульптурних творів дещо обмежена. Це зображення людини, тварин, стилізовані орнаментально-рослинні форми. Основними засобами вираження цього виду мистецтва є *об'єм, форма, фактура матеріалу*. Колір може використовуватися в скульптурі для підвищення художньої виразності.

У процесі освоєння зображувальної діяльності молодші школярі опановують зміст таких навчальних категорій: форма (способи відображення форми різноманітних об'єктів на площині та в об'ємі), колір (основні властивості кольору та його виражальні можливості); простір (способи відображення глибини простору в малюнку) та композиція (принципи гармонійної організації зображення).

Методика зображення тварин на уроках образотворчого мистецтва

Зображувати тварини слід розпочинати з аналізу натури. Спочатку визначають загальну будову тіла тварини, уточнюють форму тулуба, голови, кінцівок тварини, співвідношення розмірів окремих частин натури. Перевіривши й уточнивши пропорції та положення тіла, узагальнюють форму і малюють деталі.

Характер образу значною мірою буде залежати від обраної техніки та манери зображення. Учням початкової школи значною мірою вдаються декоративні образи. В межах декоративності дозволяється силуетне узагальнення форми тіла тварини, допускається певне порушення пропорцій, свобода колірного вирішення. Ефектним матеріалом для такої роботи служать гуашеві фарби, які дозволяють однорідно зафарбувати силует, якісно виконати оздоблення. Образ, створений у техніці монотипія, матиме інший характер. Несподівані ефекти змушуватимуть учня виявити фантазію, асоціативне мислення для завершення твору.

За програмою виконуються також об'ємні зображення тварин (статуетки, або рельєфні зображення), для цього використовують пластилін або глину. Школярі опановують прийоми формування (стискування, витягування форми); збирання цілого з частин; вирішення зовнішнього характеру поверхні об'єкта.

Методика зображення людини на уроках образотворчого мистецтва. Однією із найскладніших природних форм можна вважати тіло людини.

Зображення людини неможливе без знання *пропорцій* її постаті. *Пропорції* - співвідношення між частинами цілого. Пропорційні величини залежать одна від одної таким чином, що збільшення однієї призводить до збільшення іншої. Пропорціями визначається співмірність і гармонійність елементів форми.

Зображуючи людину, слід ураховувати, що висота голови вкладається у постаті дитини 5-6 разів, дорослої людини - 7-8 разів. Загальний обрис *голови людини* близький до овалу, який ділиться лінією очей на дві рівні частини. Обличчя ділять на три частини: від лінії чола до лінії брів, від лінії брів до кінця носа, від носа до підборіддя. Ширина носа дорівнює довжині ока, а ширина рота - майже подвійній довжині ока. Середня лінія ділить обличчя на дві симетричні половини.

Голова і тулуб становлять половину *постаті людини*. Опущена рука досягає середини стегна. Довжина п'ясті руки дорівнює розмірові обличчя. Довжина стопи дорівнює висоті голови. Ширина розставлених рук наближається до зросту тіла людини. Ширина плечей дорівнює висоті двох голів.

У мистецьких творах можна спостерігати порушення пропорцій тіла людини. Художники використовують такий прийом для того, щоб підкреслити характерні риси образу, який вони створюють.

Учні початкових класів часто допускаються порушення пропорцій при малюванні людини. Однак, це не шкодить загальній привабливості дитячих малюнків.

Методика виконання зображень в об'ємі на уроках образотворчого мистецтва

Зображення в об'ємі на уроках образотворчого мистецтва передбачає ознайомлення школярів з порушеннями зору із особливостями мистецтва скульптури та відомими скульптурними творами, основними техніками їх виконання.

Скульптура - особливий вид образотворчого мистецтва, твори якого мають матеріальний, тримірний об'єм. Основними засобами вираження

мистецтва скульптури є об'ємна пластична форма та фактура (характер зовнішньої поверхні форми). Тематика скульптурних творів дещо обмежена. Це зображення людини, тварин, стилізовані орнаментально-рослинні форми. Основними засобами вираження цього виду мистецтва є *об'єм, форма, фактура матеріалу*. Колір може використовуватися в скульптурі для підвищення художньої виразності.

Два основні види скульптури - рель'єф і кругла скульптура. *Рель'єф* - зображення об'ємної форми, яке частково виступає над площиною. *Кругла скульптура* — відображає об'єкти тримірними, з повною відповідністю змін форми. Кругла скульптура розрахована на сприйняття із будь-якої точки зору.

У початкових класах для виконання об'ємних зображень використовують пластилін або глину. Школярі опановують прийоми формування (стискування, витягування форми); збирання цілого з частин; вирішення зовнішнього характеру поверхні об'єкта.

Зображення в об'ємі, як і зображення на площині, передбачає визначення будови об'єкта, розміру та форми його частин, співвідношення між ними. Далі необхідно обирати спосіб зображення (наприклад, декоративний, реалістичний). Характер образу залежатиме і від способу обробки поверхні зображення. Вона може бути гладкою або фактурною.

Об'єктами для зображення в об'ємі спочатку виступають нескладні природні форми (фрукти, гриби, равлики), у подальшому учні зображують птахів і звірів, людину.

Зміст знань про колір та методика їх формування в учнів початкової школи

Вивчення кольору з молодшими школярами (як передбачено програмою з образотворчого мистецтва) сприяє розвитку у дітей уміння бачити багатства кольору у навколишньому світі, здатності до розпізнавання колірних станів середовища; відчуття декоративної виразності кольору; усвідомлення учнями виражальних можливостей кольору.

Колір - основний виражальний засіб живопису. Всі кольори поділяються на хроматичні та ахроматичні. Хроматичні — кольори спектра та їх відтінки. Ахроматичні - білий, чорний та різні відтінки сірого.

Хроматичні кольори художники поділяють на основні та змішані, або похідні. До основних відносять ті, які не можна утворити, змішуючи інші кольори (червоний, жовтий синій). Змішані кольори — оранжевий (червоний + жовтий), зелений (жовтий + синій), фіолетовий (синій + червоний).

Умовно всі кольори поділяють на теплі і холодні. Це пояснюється асоціацією жовто-червоної гама із сонцем, вогнем, а синьо-фіолетової з льодом.

У кожного кольору є три основні характеристики колірний тон, насиченість і світлість. Крім того кольори характеризують світлотінний і колірний контрасти.

Колірний тон визначається назвою кольору (жовтий, червоний, синій), залежить від його місця в спектрі та відображає різницю в забарвленні кольорів.

Світлість - характеристика кольору, що відображає його відмінність від чорного або білого. Світлість кольору змінюють, додаючи в нього білила.

Насиченість — ступінь яскравості кольору, відмінність хроматичного кольору від рівного з ним за світлістю сірого. Якщо до будь-якого кольору додати сірої фарби, він стане меркнути, зміниться його насиченість. Найбільш насиченими є кольори спектра.

Фарби, що художник змішує на палітрі утворюють колорит картини. Колорит - це характеристика кольоросполучень, яка відображає загальний характер і відношення кольорів у їх сукупності, це загальна естетична оцінка колірних якостей твору мистецтва, характер взаємодії всіх колірних елементів твору, його колірний устрій. Головна якість колориту - багатство й узгодженість кольорів, гармонійне поєднання, взаємозв'язок та тональне поєднання різноманітних кольорів у картині.

Формування в учнів знань про колір та вміння його використовувати для створення художнього образу розпочинається з перших уроків образотворчого мистецтва. Спочатку діти знайомляться із прийомами роботи фарбою, вивчають основні властивості кольорів та їх сполучень. Особливо важливо навчити дітей змішувати фарби та шукати складний колір для відображення задуманого.

Засвоєння основних знань про колір відбувається у процесі практичної діяльності, під час виконання учнями конкретних навчальних завдань (малювання пейзажів, декоративних композицій), а також у процесі сприймання творів образотворчого мистецтва.

Методика формування у молодших школярів умінь відображувати глибину простору

Перед художниками завжди поставало складне завдання — відобразити на двомірній площині малюнка або картини тримірний *простір*.

Одним зі способів подолання двомірності паперу є *лінійна перспектива*- наука, що дозволяє відображати на площині предмети навколишньої дійсності з урахуванням їх положення в просторі. Однак, працюючи з натури, художники не роблять точних розрахунків, а спираються на свій окомір, використовують *спостережувану перспективу*. Знання законів перспективи допомагає створювати реалістичне зображення, але у творчості

важливо, щоб теорія не переважала над почуттями, переживаннями й образами.

Безкінечна площина землі, що знаходиться на висоті очей спостерігача і бачиться як пряма горизонтальна лінія, вона називається *лінією горизонту*. Предмети, що знаходяться нижче цієї лінії, ми бачимо згори, а предмети, що знаходяться вище горизонту — знизу.

Усі горизонтальні лінії, що знаходяться нижче горизонту, при віддаленні ніби піднімаються і наближаються до нього, але ніколи не перетинають. Ми бачимо, як паралельні горизонтальні лінії сходяться на горизонті в одну точку, яка називається *точкою сходження*.

Горизонт завжди знаходиться на рівні очей глядача. Рівень лінії горизонту на картинній площині визначається висотою *точки зору*, яка є умовним розташуванням погляду художника відносно зображуваного об'єкта.

Використовуючи закони перспективного скорочення предметів, можна знайти правильний розмір об'єкта, що знаходиться в глибині картини. Узагальнюючи основні положення законів перспективи, можна сказати, що об'єкти, які знаходяться ближче, зображуються більшими, ті, що знаходяться далі, — ближче до лінії горизонту і меншими за розмірами. Предмети, які знаходяться ближче, можуть загороджувати собою ті предмети, які знаходяться далі.

У композиції важливим є вибір лінії горизонту. Вона може бути низькою або високою, остання надає композиції певної панорамності.

Повітряна перспектива — це уявні зміни деяких ознак предметів під впливом повітряного середовища і простору, що спостерігаються з віддаленням натури від очей спостерігача, — зміни кольору, обрисів, освітленості предмета. Ближні предмети сприймаються чітко з деталями і фактурою, дальні — узагальнено без подробиць. Ближні видаються об'ємними, дальні - плоскими. Кольори предметів на відстані стають менш насиченими і набувають голубих, молочно-білих, фіолетових відтінків. Ближні предмети бачаться різнобарвними. Повітряне середовище допомагає передати в малюнку простір, підкреслює *плановість* у композиції.

Перспективне відтворення глибини простору притаманне реалістичному мистецтву. Існують й інші способи відтворення глибини простору у зображенні. Так, наприклад, в іконах ми можемо спостерігати зворотню перспективу, у творах майстрів народного малярства - так зване, фризове зображення.

Формування уміння відтворювати глибину простору у зображенні розпочинають із освоєння поняття «межа зламу» (лінія горизонту), що дозволяє розмежувати у малюнку площину землі і небо. Далі проводиться

робота із розташування об'єктів на землі: далі вони малюються меншими, ближче — більшими. Школярів знайомлять із поняттям «плановість». Потім, учні освоюють прийом загороджування одних об'єктів іншими: ті, що ближче, перекривають ті, які знаходяться далі. Також школярів знайомлять із елементами повітряної перспективи: об'єкти на передньому плані зображують насиченими кольорами, предмети на дальньому плані зображують менш насиченими кольорами з нечіткими контурами.

Методика навчання молодших школярів відображувати форму різноманітних об'єктів дійсності на площині та в об'ємі

Розмаїття предметного середовища (посуд, будівлі) та природних форм (рослинний і тваринний світ, людина) завжди є джерелом натхнення і творчих сил художника, який прагне віднайти подібність форм в навколишньому світі.

У будь-якій створеній природою чи руками людини формі можна побачити геометричну основу. Предмети простої форми у своїй основі мають одну геометричну фігуру, а предмети складної форми - декілька геометричних фігур.

За зовнішніми обрисами предмета художник має побачити його конструкцію, а потім у малюнку побудувати форму предмета у вигляді спрощених геометричних тіл, фігур чи площин, ускладнюючи її до повного реалістичного зображення. Крім конструкції та загальної форми предметів, ми бачимо і передаємо в рисунку контур (обрис) предмета, його зовнішні межі. Контур предметів у рисунку повинен відповідати їх будові й загальній формі.

Форма об'єкта передає його характерні особливості, завдяки чому ми можемо його впізнати. Кожен зображуваний предмет має свою будову - конструкцію. На малюнку форма предметів передається лінією і світлотінню. Найскладнішими природними формами можна вважати тіла тварин, голову і постать людини.

Зображувати складну форму починають із визначення її будови. Потім - визначають розміри частин і співвідношення між ними. Потім обирають спосіб зображення (наприклад декоративний, реалістичний). У початкових класах форму об'єктів здебільшого зображують силуетом, без відтворення об'ємності. Найскладнішими для учнів початкової школи об'єктами для зображення є людина і тварина.

Зміст декоративної діяльності молодших школярів на уроках образотворчого мистецтва

Твори *декоративно-ужиткового мистецтва* відображають художні традиції нації, світорозуміння, світосприйняття і художній досвід народу зберігають його історичну пам'ять. Речі, що оточують людину, мають бути не лише зручними, практичними, але й красивими. Завданням декоративно-

ужиткового мистецтва є створення художніх виробів, які мають практичне призначення у побуті і відрізняються декоративною образністю (посуд, меблі, тканини, одяг, іграшки, прикраси).

Твір декоративно-ужиткового мистецтва характеризує передусім відповідність певним художнім традиціям. Всі основні художні засоби мови образотворчого мистецтва набувають в ньому нового значення і своєрідної специфіки. Виразність лінії, силуету, ритму, кольору, пропорцій, форми, простору у кожному із видів декоративно-ужиткового мистецтва багато у чому залежить від матеріалів (дерева, текстилю, металу, кераміки, скла, паперу, кістки, шкіри, каменю) і технології їх обробки. *Декоративність* у декоративно-ужитковому мистецтві є головним засобом вираження краси.

Декоративна діяльність полягає у створенні та художньому оздобленні об'єктів предметно-побутового середовища одягу, посуду, меблів, інших предметів ужитку).

В учнів початкових класів на уроках образотворчого мистецтва формують уявлення про такі види декоративно-ужиткового мистецтва як розпис, писанкарство, лялькарство, кераміка, вишивка, килимарство. Школярі знайомляться із високохудожніми зразками традиційного мистецтва, осередками народної художньої творчості, художніми особливостями творів, творчістю народних майстрів. У процесі декоративної діяльності учні знайомляться із принципами створення предметів побуту (таріль, свищик, іграшка) та опановують прийоми їх оздоблення. Одним із найпоширеніших способів оздоблення речей є їх орнаментация. Навчаючись складати орнамент школярі знайомляться із поняттям стилізація (перетворення реального образу у декоративний), симетрія, ритм, пластика; з'ясовують особливості мови кольору у декоративних творах.

Декоративна діяльність на уроках образотворчого мистецтва ґрунтується на вивченні регіональних художніх традицій. На Полтавщині це опішнянська кераміка, решетилівське килимарство, полтавська вишивка, полтавський розпис.

Методика ознайомлення молодших школярів з порушеннями зору із творами образотворчого мистецтва

Програма дисципліни «Образотворче мистецтво» складається із двох розділів: «Сприймання» та «Практична навчальна та творча художня діяльність». Розділ «Сприймання» включає два види діяльності: 1) естетичне сприймання дійсності, яке передбачає її художнє освоєння (бачення, усвідомлення та оцінка краси різноманітних явищ та об'єктів); 2) сприймання мистецтва, що передбачає формування навичок сприймання і оцінки художнього образу у творах образотворчого мистецтва.

Сприймання здійснюється на основі вивчення шедеврів світового образотворчого мистецтва, творів сучасних українських та зарубіжних авторів.

Процес вивчення мистецьких творів є трикомпонентним, він передбачає ознайомлення школярів із мистецьким твором, його сприймання та оцінювання.

Ознайомлення з творами образотворчого мистецтва спрямоване передусім на задоволення пізнавально-інформативних потреб та формування у молодших школярів уявлень про місце та значення даного виду мистецтва в житті людини і суспільства, його вплив на розвиток загальної та естетичної культури особистості; особливості діяльності фахівців різних художніх професій; місце образотворчого мистецтва у структурі інших видів мистецтв. Сприймання та оцінювання мистецьких творів передбачає формування в учнів навичок пізнання твору образотворчого мистецтва як картини цілісності та гармонії оточуючого світу, відчуття його образної природи у єдності змісту та форми; орієнтування щодо його естетичної цінності, адже сприймання твору мистецтва повинне створювати цілісне емоційне уявлення про нього, як єдиний організм, в якому виражальні засоби тісно пов'язані між собою та підпорядковані змісту.

Ознайомлення молодших школярів з порушеннями зору із творами образотворчого мистецтва здебільшого відбувається на етапі вивчення нового матеріалу. У процесі роботи над мистецьким твором учні знайомляться із технікою та авторською манерою його виконання, із особливостями композиційного і колірною вирішення, особливостями використання автором засобів художньої виразності; намагаються з'ясувати думку автора, навчаються висловлювати власне судження щодо твору.

Формування графічних умінь і навичок у дітей з порушенням зору.

Дослідження показують, рух складає основу формування уявлень про форму, величину, простір. А. Запорожець підкреслює, що ознайомлення з величиною, формою виявляється неможливим без руху рук і очей, що обстежують предмети і його частини. Тому при формуванні графічних навичок необхідно вести заняття в такому виді діяльності, що адекватно віку дитини готувати її до образотворчої діяльності, яка базується на певних навичках, заснованих на роботі дрібних м'язів кисті, тіла і роботі мозку. Тому розвиток і формування цієї навички варто починати в підготовчому.

Процес формування графічних навичок розглядається як складний процес роботи мозку, де ділянки кори головного мозку відповідають за специфічні функції, які проявляються в різних видах образотворчої діяльності дитини з порушеннями зору. Так, скроневі області лівої півкулі

пов'язані зі слуховим аналізом; потилична область пов'язана із зоровою організацією процесу письма (саме з потиличної областю кори головного мозку зоровий нерв з'єднує сітківку ока); тім'яна відповідає за аналіз надходять у мозок відчуттів.

Формування графічних навичок - процес сам по собі складний та тривалий. Цей процес значно ускладнюється, якщо ми маємо справу з учнями з порушеннями зору. Дослідження в галузі тифлопедагогіки і тифлопсихології свідчать про те, що порушення зору значно ускладнює формування обстежуваних дій за рахунок порушення контролюючої функції очей, що в свою чергу негативно впливає на розвиток зорового сприйняття. При подальшому формуванні графічних навичок діти з порушеннями зору відчувають ряд труднощів: в розрізненні форми; формуванні образу, графічних елементів, пропуск або поява зайвих елементів. Важливе значення для дитини з порушеннями зору має розмір і товщина штриха (лінії).

При формуванні графічних навичок важливе значення має оволодіння руховими навичками. Починати цю роботу слід з навчання навичкам оволодіння графічними інструментами (олівець, ручка, пензель). На першому етапі необхідно приділити увагу розміщенні дитини за партою, розташуванню аркуша паперу на робочому місці. Потім навчити тримати графічний інструмент в руках.

Для дітей з порушеннями зору недостатньо лише фронтального показу володіння олівцем, ручкою та пензлем. В даному випадку будуть більш корисні індивідуальні заняття. Також особливе значення для дітей з порушеннями зору набуває робота над різними видами штрихування, оскільки дефект зору негативно впливає на розвиток рухової активності дитини, а це, в свою чергу, відбивається на розвитку рухових навичок. В результаті розвиток дрібної моторики руки дитини з порушеннями зору може відрізнитися від розвитку руки дитини з нормальним зором того ж віку. Тому оволодіння азами графічних навичок набуває особливого значення для загального розвитку дітей з патологією зору.

Найбільш зручними для роботи дітей з порушенням зору можна вважати олівець і ручку, оскільки вони мають тверду основу, дають дитині можливість «відчути» інструмент. Робота пензлем може викликати деякі труднощі, тому що не має твердого упору в робочій частині. Крім того діти з порушеннями зору не завжди можуть побачити кінчик пензля.

Наступний етап формування рухових навичок будується на основі орієнтовно - дослідницької діяльності. Дитина з порушеннями зору повинна навчитися орієнтуватися на аркуші, а потім під керівництвом вчителя

переходити до більш складної стадії орієнтовно-дослідницької діяльності — знайомства з предметом в просторі і його графічним зображенням на полі аркуша. Орієнтовні рухи проявляються вже на першому етапі знайомства з предметом — при його обстеженні. Діти з порушеннями зору часто відчують труднощі при сприйнятті і відображенні форми предметів навколишнього світу через порушення зору. Тому для того, щоб сформувати вільне володіння лінією, потрібно допомогти побачити цю лінію, що можливо при особливій увазі до сприйняття дитиною форми, контури і лінії, передає контур.

Основою формування графічних навичок є вільне володіння лінією в різних конфігураціях. Лінія, як відомо, є способом передачі контуру предмета. Контур є частина форми.

Обстеження починається з виділення контуру. Рухи пальців руки або руки по контуру сприяє утворенню рухового уявлення. При нормальному зорі рука «запам'ятовує» це рух, а очі контролюють руку і надалі будуть контролювати при роботі на папері. Інформація про предмет, про займаному їм просторі надходить у мозок. В комплексі це дає можливість дитині з порушеннями зору адекватно відтворювати на листі той чи інший предмет навколишнього світу.

Таким чином, для досягнення позитивних результатів при формуванні графічних навичок необхідна спільна діяльність руки і очі. Зоровий контроль за рухом руки необхідний на всіх етапах створення зображення. Око оцінює зображення і направляє його. При нормальному зорі це відбувається мимоволі. При порушенні зору рука стає засобом компенсації зорової недостатності. Таким чином, при порушенні зору рука несе на собі дві функції - обстежувальну і контролюючу.

При обстеженні дитиною з порушеннями зору предметів навколишнього світу педагогу необхідно звертати увагу на найбільш раціональні прийоми і способи обстеження. В основі адекватного обстеження лежать психічні процеси аналізу та синтезу. Але якщо дитина з нормальним зором має можливість самостійно спостерігати досліджувану форму, то дитині з порушеннями зору тут необхідна стороння допомога. Обстеження починається з загального опису форми педагогом, потім проводиться обстеження досліджуваної форми кожною дитиною індивідуально з обов'язковим проговорюванням. Результатом такого обстеження повинно стати розуміння дитиною з порушеннями зору того, яку форму має предмет, на які геометричні тіла схожі частини, його складові, і яким чином останні взаємопов'язані між собою. Таким чином, поступово дитина з порушеннями зору вчиться спостерігати складну лінію контуру.

На наступному етапі дитині пропонується проаналізувати і описати дрібні деталі. Потім необхідно повторити лінію контуру.

Після оволодіння навичкою обстеження відразу переходити до графічного зображення не потрібно. Для формування рухових, а надалі і графічних навичок, важливе значення має імітує малювання. Після дотикового обстеження предмета буде корисним повторити і, тим самим, міцно запам'ятати рухи, що імітують контур предмета, в повітрі. Такого роду рух (обстеження та малювання) веде до найбільш повного та усвідомленого розуміння форми предмета, займаному положенню цього предмета в просторі і, як результат, до формування уявлень про предмети навколишнього світу.

Діти з порушеннями зору можуть бути позбавлені можливості розглядання рухів педагога на відстані. Тому прийом імітує малювання можна доповнити прийомом «рука в руці» з використанням словесного мовлення, а також використання трафаретів, що повторюють досліджувану форму.

Робота з трафаретом допомагає руці дитини з порушеннями зору швидше «запам'ятати» форму лінії і одночасно правильно відібрати необхідну рух, уникаючи виникнення можливих помилок. Особливо це стосується таких складних форм, як коло і овал, які вимагають складної маніпуляції руки і чітко відпрацьованого навички руху. І тільки в міру засвоєння цього досвіду на рівні «автоматизму» можна запропонувати дитині з порушеннями зору самостійно повторити цей рух на папері.

При переході дитини до роботи на аркуші педагогу необхідно звертати увагу на відчуття руки (рука повертається, в якому місці і при якому положенні їй легше наносити зображення тощо), а також стежити за якістю одержуваних ліній. Все це підводить дитину до усвідомленої діяльності. Для формуванні графічних навичок у дітей з порушеннями зору необхідно використовувати комплекс спеціальних вправ. В результаті багаторазових повторень спосіб виконання дій вдосконалюється, виробляються і автоматизуються більш раціональні способи, тому вправи є основним засобом утворення навички. Вправи можуть вирішувати широкий спектр завдань: проведення різних типів ліній, співвіднесення форм, контурів, величини; знаходження відмінностей і подібності; домальовування відсутніх частин і т. д.

При навчанні дитини з порушеннями зору графічним навичкам необхідно використовувати прийом *порівняння*. При порівнянні двох форм з'являється можливість більш чітко та наочно побачити відмінності між ними. Дитина з нормальним зором може згадати і представити раніше бачене. Діти з

порушеннями зору часто відчують труднощі, оскільки патологія зору негативно впливає на процеси сприйняття і уявлення. Використовуючи прийом порівняння, дитина не механічно переносить форму на аркуш паперу, а вивчає її властивості, зміст, індивідуальність і таким чином досягає якісного результату.

На наступному етапі дитина може перейти до самостійному зображенню предмета. Завданням педагога на даному етапі є навчити дитину володіти лінією на папері, що власне і є головним при формуванні графічної навички.

Відомо, що нескінченну різноманітність складних форм оточуючого світу можна представити як сукупність простих геометричних форм, основними з яких є округлі, прямокутні, а також їх поєднання. Навчаючи дітей зображення цих форм, необхідно звертати увагу на відмінності у русі руки, фіксуючи увагу на положення руки і на рухових відчуттях, а також на схожість рухів руки при зображенні подібних форм. Але складність полягає в тому, що всередині однієї і тієї ж групи форм існують відмінності руху руки при зображенні. Так, у групі округлих предметів виділяються предмети круглої форми і предмети овальної і еліптичної форми. Необхідно звернути увагу дитини на те, що малюється коло плавним, невідривним, поступово закруглюючимся рухом, а при малюванні овальних форм потрібно переходити від руху по одній дузі до руху за іншою дузі (спочатку йде рівномірне закруглення, яке потім зупиняється, дуга кілька випрямляється, потім слід рівномірне закруглення і знову випрямлення) При зображенні форм, що мають кути (прямокутник, трикутник тощо) перш необхідно познайомити дитину з горизонтальними, вертикальними і похилими лініями і способами їх зображення. Важливо звертати увагу, як при обстеженні, так і при зображенні, на кути, зупиняючи на них погляд і рух руки.

Необхідною умовою навчання дитини з порушеннями зору є використання словесного методу. Словесний супровід підвищує не тільки швидкість засвоєння навичок, але і їх якість. Навички набувають усвідомлений, узагальнений характер. Тому корисно супроводжувати показ способу дії поясненнями. Слово може надавати регулюючу дію, допомагає фіксувати увагу, уточнює і конкретизує поняття, пропорційні відношення, розміри, особливості форм і т. д. Слово для дитини з порушеннями зору - це емоційне сприйняття предметів навколишнього світу. Словесне обговорювання допомагає орієнтуватися на аркуші, в оцінці характеру рухів і способу його виконання.

Важливою умовою при роботі з дітьми з порушеннями зору є використання адаптованого дидактичного матеріалу. Пропонуючи ту чи іншу вправу, педагог повинен враховувати не тільки рівень розвитку дитини, але і

його зорові можливості. Тому, якщо вправи пропонуються на картках або якому-небудь іншому роздатковому матеріалі, необхідно враховувати розмір зображень, наявність дрібних неістотних деталей, товщину ліній, розмір клітин, лінійок, пробілів між рядками і т. д. Переходити до наступної або більш складної вправи можливо тільки після засвоєння дитиною попереднього завдання.

При формуванні графічних навичок необхідно враховувати збільшення часових витрат дитиною з патологією зору відносно нормально бачачих.

Узагальнюючи запропоновану систему формування графічних навичок у дітей з порушеннями зору, можна сказати, що оволодіння графічними навичками полягає в умінні правильно працювати графічним інструментом, уміння вільно маніпулювати різними типами ліній та конфігураціями ліній в різних їх комбінаціях на базі адекватного сприйняття і відтворення різних форм навколишнього світу на площині аркуша у вигляді графічного зображення.

Тематичне малювання. Тематичне малювання базується на уявленнях, тобто на сприйнятих раніше наочних образах предметів. Крім того, в цьому виді діяльності необхідний творчий підхід до вирішення тієї чи іншої задачі, абстрактне мислення, фантазія. Порушення зору негативно впливає на формування уявлень, що виражається в їх обмеженому запасі, нечіткість уявлень про форму, колір, характерних деталей і особливостях, займаному положенні в просторі, взаємозв'язку з іншими предметами. Все це робить малюнки дітей з порушенням зору збідненими за задумом, композиції, кількості використовуваних деталей, кольоровим рішенням. На якість тематичних малюнків робить негативний вплив не тільки порушений зір, але й організація навчального процесу. Дітям з порушенням зору простіше повторити запропонований вчителем зразок, ніж придумати своє рішення. В результаті дитина виражає свої думки і настрої, не своє власне «Я», а лише погано копіює пропонуване. В результаті втрачається головний зміст уроків тематичного малювання — розвиток дитини, що тягне за собою втрату інтересу і активності до образотворчої діяльності.

В тематичному малюванні закладений величезний розвиваючий потенціал. Змістом малювання на тему, як визначено програмою, є зображення явищ навколишнього життя та ілюстрування літературних творів. Тематика робіт може бути найрізноманітнішою. Тут картини природи, побуту, космос і глибини моря, спорт та ігри. Завдання вчителя — допомогти побачити ці явища і відобразити їх на папері. Відбувається корекція їх уявлень про предмети і явища навколишнього життя.

Важливе значення має зміст тематичних малюнків. Складні завдання, підібрані без урахування наявних у дітей уявлень про тих чи інших предметах і явищах, можуть виявитися непосильними для виконання. У теж час дуже прості завдання знижують зацікавленість у роботі, виконуються без належної напруги і таким чином втрачають корекційну спрямованість. Тому зміст має бути з одного боку значущим і цікавим для дитини, а з іншого боку бути здійсненним при витраті певних зусиль.

Після уточнення змісту необхідно виявити уявлення дітей з порушенням зору по запропонованій темі. Цей етап важливий у тому сенсі, що представляється можливість визначити якість, повноту і точність уявлень і намітити шляхи їх корекції різними прийомами і способами.

На наступному етапі в разі необхідності проводити корекцію неадекватних уявлень або формувати їх. Тут величезну допомогу нададуть екскурсії в зоопарк, походи в театр, музеї, вивчення ілюстрацій, прослуховування музичних творів, малювання з природи і т. д. Насамперед корекційну роботу в даному напрямку потрібно будувати на цілеспрямованому, активному спостереженні. Таку роботу можна проводити на уроках малювання з природи. Наприклад, вчитель знає, що в кінці вересня він дасть роботу на тему «Осінь». Формування та уточнення уявлень з цієї теми може активно сприяти малювання з природи осіннього листя, гілок дерев, малювання різних порід дерев з природи, відпрацювання прийомів роботи в кольорі (аквареллю - техніка по сирому). Вся ця попередня робота може бути проведена на трьох уроках, і тільки будучи впевненим, що діти знають, що і як їм зображати, вчитель має право дати їм передбачувану тему. Уточнення та удосконалення уявлень може сприяти образна мова учителя. Крім того в ході підготовчої роботи до тематичного малювання корисно давати короткочасні вправи:

1. Намалювати на одному аркуші два будинки: маленький і великий. У маленького будинку - двері та одне вікно, біля великого - двері і три вікна. У маленького дах червона, біля великого —зелена.

2. Намалювати двоповерховий будинок. Зліва від будинку ростуть дві ялинки, праворуч — одна, поруч з нею — легкова машина.

В ході виконання такого роду вправ діти з порушенням зору вдосконалюються в розумінні просторових характеристик (ліворуч — праворуч. Вище-нижче і т. д.); удосконалюють орієнтування на площині аркуша; навчаються просторовому розташуванню об'єктів (плановість, перекриття і т. д.)

Якщо дитині пропонується ілюструвати літературні тексти, вчитель має бути впевнений в тому, що дитина розуміє значення кожного слова

пропонованого уривку. Тому перед роботою над ілюстрацією необхідно прочитати текст з роз'ясненням значення кожного незрозумілого слова.

Потім слід з'ясувати уявлення дітей про нереальних, казкових героїв (лісовик, русалка, баба Яга, Кошій), хто з героїв добрий — злий, позитивний — негативний; якими виразними засобами можна передати характеристику героїв (характерні риси обличчя і фігури, міміка, колір). Такий докладний аналіз літературного уривку необхідний, т. к. ілюстрація повинна точно передавати описувані події. Крім того на корекцію уявлень величезний вплив робить правильно обрана наочність. Одним з видів образотворчої наочності можуть стати ілюстрації різних художників казкової. Дітям пропонуються найбільш доступні для сприйняття ілюстрації. Таким чином поступово формуються уявлення про казкових героїв, їх атрибутиці.

Найчастіше, зображуючи казкових героїв, діти малюють людини взагалі і дуже важко зображенні атрибути. Тому необхідно допомогти дитині з порушеннями зору побачити ці предмети. Для цього необхідно показати не тільки образ предмета, але і розкрити його різноманіття. На корекцію уявлень дітей з порушеннями зору може надати позитивний вплив музичний супровід уроків тематичного малювання. Тут важливо пам'ятати, що музика, в даному випадку, не є самоціллю. Вона може послужити стимулом для вдосконалення уявлень дитини з порушеннями зору. Тому вона повинна відповідати темі, і звучати ненав'язливо в ході уроку.

При переході до самостійної роботи необхідно вибрати техніку виконання і матеріал. Справа в тому, що зазвичай діти в школах малюють в основному або фарбами або олівцями (кольоровими або простими). Техніка ця приїдається, не викликає емоцій і в результаті знову знижується інтерес, творча активність, якість робіт. Дитині потрібно пропонувати різноманітний, а часом і нетрадиційні техніки, які могли б дати несподіваний результат, в якійсь мірі, могли б компенсувати невміння або недостатність зображувальних засобів на малюнку, дати дитині впевненість у собі (« Я можу»). Наприклад, тема підводного світу може бути виконана в техніці акварелі, покладеної на жирові крейди (створюється ефект бульбашок) або техніці пофарбованої паперу кольоровим клейстером.

Зазвичай пропонована тема розрахована на два уроки. На першому дитина продумує композицію і промальовує її, на другому — колірне рішення теми. Завданням вчителя є надання індивідуальної допомоги у ході виконання завдання.

Тематичне малювання є засобом розвитку і вдосконалення пізнавальних процесів, корекції уявлень про предмети навколишнього світу, розвитку творчих здібностей, а також удосконалення графічних прийомів і навичок.

Малювання з природи. Малювання з природи — один з основних видів роботи учнів на уроках образотворчої діяльності. На нього відводиться найбільша кількість годин. Це передбачено програмою не випадково. Малювання з природи відноситься до методу наочного навчання, привчає мислити, цілеспрямовано вести спостереження, аналізувати предмет.

Процес пізнання навколишнього світу багато в чому залежить від розвитку зорового аналізатора, від здатності аналізувати і синтезувати отримані зорові враження. Малювання з природи володіє великими можливостями для розвитку цієї здібності. Процес пізнання природи є не простим спогляданням, а переходом від одиничних, неповних понять про предмет до повного і узагальненого уявлення про нього. Отже, можна говорити, що малювання з природи сприяє розвитку розумових здібностей.

Велике значення малювання з природи (особливо вивчення перспективи) має для розвитку просторового мислення та уяви, чому сприяє передача тривимірності об'ємного предмета на площині двомірного аркуша паперу.

Малювання з природи впливає на розвиток пам'яті. Розрізняють такі види пам'яті: зоровий, слуховий, руховий і змішаний (зорово-слуховий, зорово — руховий, тощо). Важливу роль при малюванні з природи займають зоровий і руховий види пам'яті. При зоровому і тактильному обстеженні предмета отримана інформація передається в мозок, формуючи уявлення. На основі чітких уявлень формується образ предмета, і, як наслідок, розвивається образна пам'ять. Але процес формування уявлень у дітей з порушеннями зору утруднений, тому і образна пам'ять має свої особливості: нечисленність образів у порівнянні з нормально бачачими дітьми; якісна відмінність образів. Малювання з природи надає позитивний вплив і на інші види пам'яті: рухову, емоційну, словесно-логічну.

На основі чітких уявлень і образної пам'яті у дитини розвивається уява, що, в свою чергу пов'язане з розвитком творчих здібностей та проявом творчої активності. Дитина з порушеннями зору також має в цьому питанні певні труднощі.

Таким чином, малювання з природи стає засобом корекції вторинних відхилень, викликаних порушеннями зору. Робота ця буде ефективною у разі цілеспрямованого педагогічного процесу.

Малювання з природи має специфічні особливості певні труднощі для даної категорії дітей.

Насамперед трудностю є зорове обстеження предмета. Дитині складно виміряти розміри і пропорції предмета (вимірювальні інструменти в процесі образотворчої діяльності, як правило, не використовуються).

Проблемою є співвідношення розмірів реального обстежуваного предмета і його розмірів на аркуші паперу (масштаб).

Найбільші труднощі викликає у дітей з порушеннями зору передача об'єму.

Обсяг передається за допомогою законів перспективи, світлотіньових градацій: великий світ — велика тінь (власна), півтіні, відблиски, рефлекси, падаючі тіні. Особливі труднощі у дітей з порушенням зору викликає передача на підлозі тіней, відблисків, рефлексів.

Малювання з натури припускає роботу на відстані, що також викликає певні труднощі у дітей з порушенням зору.

Методика навчання малюванню з натури дітей з порушеннями зору.

Знайомство з перспективою.

Перед безпосереднім малюванням з натури необхідно приділити увагу вивченню перспективи, яка лежить в основі передачі простору. Перспектива буває лінійною і повітряною. Лінійна перспектива ділиться на кутову і фронтальну. Компонентами лінійної перспективи є рівень зору (лінія горизонту), точки сходження і сходяться промені. Поділ лінійної перспективи на кутову і фронтальну залежить від способу побудови. При побудові фронтальної перспективи використовується одна точка сходження; при побудові кутової - дві точки сходження. Повітряна перспектива передається за допомогою світлотіньових градацій - власні і падаючі тіні, світло, рефлекси, відблиски, півтіні. Якщо робота виконується кольором, то всі компоненти повітряної перспективи виконуються останнім.

Як вже зазначалося раніше, у дітей з порушеннями зору виникають труднощі при сприйнятті простору, пов'язані, передусім з патологією зору. Тому завданням вчителя є допомогти дитині зрозуміти і відобразити закони перспективи, використовуючи спеціальні наочні посібники. Вони можуть бути призначені для безпосереднього показу видозміни предмету в перспективі, так і для сприйняття і вивчення законів перспективи за репродукціями творів образотворчого мистецтва.

Репродукція може бути адаптована до умов сприйняття дітей з порушеннями зору і може включати в себе кілька етапів навчання: виділення лінії горизонту, точки сходу, точки сходження променів. Такий прийом навчання буде більш ефективним, якщо все побудову буде проходити на очах дітей. Якщо дітям важко сприймати побудову на дошці, допускається спостереження за побудовами вчителя на доступному для них відстані (підійти до дошки чи до столу вчителя).

Необхідно звернути увагу дітей на те, що предмети можуть розташовуватися вище, нижче лінії горизонту, а також розташовуватися на лінії горизонту або перебувати одночасно вище і нижче цієї лінії. Ці нюанси мають важливе значення, оскільки зображення змінюється в залежності від розташування предмета в просторі.

При сприйнятті і вивченні репродукцій звернути увагу дітей на плановість розташування предметів, а так само передачу перспективи кольором (кожний план має свій колір: наприклад, у багатоплановому пейзажі легко розрізняється, що він холодніше за кольором на горизонті, ніж на першому плані. Перший план має інший характер. Він відрізняється безліччю колірних і світлотінних контрастів, насиченістю і чіткістю опрацювання форми предметів.

Необхідно мати наочні матеріали, що розкривають закономірності перспективних змін квадрата, прямокутника, кола. Корисним для дітей з порушеннями зору буде безпосередній показ можливостей нанесення і ліплення об'єму предмета за допомогою штриховки.

Необхідно також мати наочність, що показує різницю математичного зображення предмета і його ж в образотворчому мистецтві.

Організація сприйняття природи.

Оскільки сприйняття природи пов'язане з вивченням предмета, то необхідно приділити особливу увагу організації його демонстрації.

В основу сприйняття природи можуть бути покладені наступні вимоги:

1. Максимально наблизити «природу» до дитини.
2. Організувати (навіть при невеликій наповнюваності класу) не менше 4 натюрмортів або натурних постановок.
3. Невеликі моделі повинні підготовлятися завчасно і кожній дитині.
4. Плоскі, невеликі за обсягом предмети, наклеїти на картон. Вони можуть бути 3-х видів: з нанесенням усіх допоміжних ліній; з нанесенням основних допоміжних ліній; без допоміжних ліній.
5. Невеликі натюрморти покласти на кожну парту. Для цього використовуються куточки-ширми (підстава ширми 200x200 мм, стінки 300x200мм).
6. Бажано висвітлювати природу додатковими джерелами освітлення (софіт), що дає можливість більш рельєфно виділити обсяг, посилити тіні, виділити об'єкт їх фону.
7. При малюванні з природи великих предметів дітям з порушеннями зору буває важко їх узагальнити. Тому можлива побудова геометричних тіл, що складають даний об'єкт; по природі шнуром проводити лінії переходу однієї форми в іншу; малювання невеликих за обсягом предметів.

8. Досліджуваний предмет має розташовуватися на будь-якому фоні, що дозволяє більш чітко сприймати контур натури і виділяти предмет у просторі.

Аналіз (вивчення) натури.

Необхідною умовою при вивченні натури є врахування індивідуальних особливостей кожної дитини (тимчасові рамки при обстеженні предмета, рівень сформованості уявлень, ступінь володіння навичками обстеження, рівень здібностей до аналізу, особливості сприйняття при різних формах очної патології, особливості сприйняття кольору і т. д.). Вивчення натури проходить при обов'язковому описі обстежуваного предмета за схемою: аналіз -синтез - аналіз. Так, в якості прикладу можна навести аналіз опудала птахів.

Аналіз: на даному етапі проводиться загальний аналіз досліджуваної натури: обстежується загальна форма, визначається симетричність (несиметричність) предмета, аналізуються загальні напрями осьових ліній, виділяються габаритні розміри (висота, ширина, довжина), Потім необхідно проаналізувати, з яких простих геометричних тіл складається даний предмет, як вони взаємопов'язані. Так, в даній натурі - голова нагадує за формою кулю, шия — форму циліндра і т. д. Потім визначаються пропорційні відносини за допомогою використання методу візування. Якщо дитина не може з суб'єктивних причин визначити пропорції на відстані, допускається їх визначення при безпосередньому вимірі предмета олівцем. Важливо дати дитині зрозуміти, що зображення виконується у масштабі по відношенню до натури.

Для вимірювання пропорції предмета вибирається еталон (еталон може бути будь-яка деталь або частина предмета), яким потім виміряли всі розміри.

Синтез: з'єднання в єдине ціле проаналізованих раніше форм з урахуванням ух пропорційності, пропорційності, перспективних скорочень (з урахуванням вікових та образотворчих особливостей дитини).

Аналіз: даний етап пов'язаний насамперед у уточненні і конкретизацією раніше намічених форм, остаточної промальовування окремих елементів і деталей малюнка, характерних особливостей предмета, передачею об'єму за допомогою світлотіньових градацій.

Самостійна робота дітей починається вже на першому етапі з проведення осьових ліній. Характерною особливістю роботи з дітьми з порушеннями зору є поетапне виконання роботи під контролем вчителя. Тому самостійна робота тісно переплітається з аналізом натури.

Малювання з натури передбачає завершення роботи в кольорі. Зазвичай, якщо робота не розрахована лише на графічне рішення, то на таку роботу

відводиться два уроки. Тому інформацію необхідно передавати дозовано: на першому уроці діти отримують відомості по лінійній побудові малюнка, підготовці його до подальшої роботи кольором, на другому уроці - інформацію, пов'язану з роботою над кольором.

Необхідно показати прийоми роботи фарбами і пензлем, прийоми роботи (по сирому). Звернути увагу, що спочатку покриваються великі площини, а потім опрацьовуються деталі. Характерна особливість і помилка дитячих робіт полягає в тому, що вони спочатку виконують в кольорі дрібні деталі, а потім намагаються опрацювати кольором великі площини.

Для роботи необхідно мати дві кисті: широку для покриття великих площин, і тонку для опрацювання деталей.

При малюванні з натури у дітей з порушеннями зору виникає ряд труднощів:

- у віддаленій на відстані натурі діти не бачать конструктивних і колірних особливостей предмета, а також дрібних деталей;
- не чітко розрізняють відблиски;
- не сприймають рефлекси;
- в залежності від патології зору, предмет може сприйматися в спотвореному вигляді.

Крім створення оптимальних умов сприйняття предметів, необхідно давати дітям з порушеннями зору *короткочасні вправи*. Головною метою таких вправ є тренування уваги, пам'яті, розвиток спостережливості, порівняння, формування і закріплення уявлень про предмети навколишнього світу.

Декоративне малювання та декоративно-прикладна діяльність.

Декоративне малювання є тим видом образотворчої діяльності, який в основі своїй несе виховні функції. Для дітей з порушеннями зору реалізація педагогічного потенціалу даного виду діяльності може йти за двома напрямками, тісно пов'язаних один з одним.

Перший напрямок укладена в залученні дитини до витоків народної творчості. Декоративне мистецтво та декоративно-прикладна діяльність є одними з найдавніших видів творчості: його виникнення відноситься до епохи верхнього палеоліту. Тут важливо відзначити, що декоративно-прикладне творчість призначалося насамперед для людей, і не просто для абстрактної маси, а для кожної конкретної людини. Результатами цієї діяльності людина могла користуватися. Предмети декоративно-прикладного характеру зазвичай передавалися з покоління в покоління (пряжки, інша домашня начиння, ювелірні вироби тощо). Відповідно кожна людина

залишав на цій речі частину своєї інформації, а простіше сказати частину своєї душі. Таким чином створюється певна енергетична аура, яка є носієм інформації цілого покоління.

Крім того, споконвіку вважалося, що гарну річ можуть зробити тільки добрі руки. Чоловік, який має цю річ, буде постійно стикатися з цією добротою.

Декоративне мистецтво несе в собі пізнавальний характер. Вивчаючи декоративне творчість, дитина вивчає історію свого народу, прилучається до розуміння краси навколишнього світу, знайомиться з загальним укладом життя наших предків, вчиться розуміти їх мудрість і красу.

Другий напрямок — це корекційна значимість даного виду діяльності для дітей з порушенням зору. Пізнавальна сфера в цьому контексті передбачає розвиток пізнавальних здібностей у дітей за допомогою оволодіння тими прийомами, які лежать в основі всього декоративного мистецтва.

Потрібно відзначити, що дитині, а тим більше дитині з порушеннями зору, легше і простіше зображати те, що для нього є найбільш знайомим і зрозумілим. Декоративне мистецтво будується на основі простих і ясних образотворчих засобів, які дозволяють найбільш повно виразити свій внутрішній світ. За допомогою декоративно-прикладної діяльності людей з з порушеннями зору дитина удосконалює уявлення про предмети навколишнього світу, т. к. неможливо стилізувати форму, не маючи адекватних уявлень про її реальному образі. Це, в свою чергу, тягне за собою розвиток чи вдосконалення процесу спостереження. В даному випадку простежується взаємозв'язок між малюванням з натури і декоративним малюванням.

Для того, щоб зобразити стилізований предмет, необхідно провести ряд розумових операцій:

- цілеспрямовано вести спостереження предмета;
- аналізувати конструкцію;
- виділяти характерні ознаки (форма, колір, розмір);
- відібрати найбільш виразні ознаки;
- співвіднести ці ознаки з геометричними формами;
- знайти найбільш виразну пластику і колірне рішення.

Таким чином, робота по формуванню правильних і повних уявлень про предмет є вихідним етапом при навчанні декоративно-прикладної діяльності дитини з порушенням зору.

Декоративна діяльність розвиває творчу активність і уяву. Відомо, що уява активно розвивається на базі чітких уявлень, а оскільки розвиток останніх у дітей з порушеннями зору має ряд особливостей, зумовлених

порушенням зору, то, відповідно, і уява дітей з порушенням зору має свою специфіку. У вирішенні цього питання певну роль відіграє малювання з натури та декоративне малювання.

Якщо дитина не буде задоволена результатом своєї роботи, її активність і зацікавленість до даного виду діяльності може різко знизитися. Одним з рішень питання є доступність виконання завдань, доступність використання різних технік з урахуванням можливостей дитини, що має порушення зору.

Декоративне мистецтво та декоративно-прикладна діяльність дуже близькі дітям, і, насамперед, тому, що декоративність малюнків пов'язана з віковими особливостями молодшого шкільного віку. Недарма програми початкової школи базуються в першу чергу на декоративному малюванні.

Будучи засобом збереження традицій українського народу, декоративна діяльність дозволяє дитині з порушеннями зору в повній мірі долучитися до традиційної прикладної діяльності, розвиваючи і вдосконалюючи пізнавальні і творчі процеси.

Декоративне малювання та декоративно-прикладна діяльність.

Програма образотворчого мистецтва для дітей з порушеннями зору передбачає ознайомлення з різними видами орнаментів, а також з прийомами їх побудови.

Орнамент - це ритмічне чергування складових його елементів. Орнамент може компонуватися з одного декоративного елемента (простий мотив) або декількох (складний мотив). За змістом орнаменти бувають геометричні, рослинні, тваринні, символічні, комбіновані та ін. Призначення орнаментів - прикраса, оформлення речей. Зазвичай їх форми співвідносяться з формами геометричних тіл (куба, паралелепіпеда, кулі) або геометричних фігур (квадрата, прямокутника, трикутника, кола). Тому по композиційному ладі орнаменти поділяються на стрічковий (смузі), замкнуті і сітчастий (нескінченний).

Починати роботу над орнаментом у початкових класах треба з найпростішого виду орнаменту — орнаменту в смузі.

На першому етапі необхідно познайомити дітей з використанням стрічкового орнаменту в предметах побуту, продемонструвавши яскраві, барвисті предмети (тканини, бордюри, фризи, посуд, закладки тощо). Зрозумівши, що так стрічковий орнамент, діти в ході бесіди самі запропонують його можливі варіанти. Результатом такої бесіди повинен стати самостійний висновок дітей: що є орнаментом. Вчителю необхідно спрямовувати міркування дітей на розкриття поняття стилізації форми,

розмірів і кольору, на використання повторюваних елементів, на ритм їх чергування, на композицію.

На другому етапі потрібно показати дітям, що орнамент має нескінченну кількість розгалужень. Для цього потрібно запропонувати кожному учневі побудувати свій орнамент на дошці. Мета такого виду роботи полягає в можливості творчого підходу до запропонованого завдання, в доказі різноманіття композиційного вирішення і закріплення поняття «орнамент». Якщо кожна дитина працює біля дошки, то достатньо одного набору шаблонів геометричних фігур. Елементів для складання початкового орнаменту не повинно бути багато. Можна запропонувати виконати геометричний орнамент у смузі з кола і трикутника. У тому разі, якщо діти працюють на індивідуальних фланелеграфіях, необхідно мати комплекти шаблонів геометричних фігур на кожного учня. Кожному пропонується виконати свій орнамент і потім перенести його на папір.

На третьому етапі діти переходять до самостійної роботи з побудови орнаменту на аркуші паперу. Дітям з порушеннями зору дуже важко знайти центр листа, провести прямі лінії без вимірювальних інструментів. Тому для знаходження середини аркуша (краще мати планшет, а не альбом) можна запропонувати дітям зігнути аркуш по довжині і притиснути лише по краях. Утворилися заломі допоможуть у визначенні середини аркуша (для кращого бачення можна підкреслити їх олівцем). Потім видати шаблони смужок, виконаних з художнього паперу, кожній дитині. Смужка накладається в середину листа і обводиться. Тут важливо пам'ятати, що головне завдання для такого уроку — вивчення орнаментів, а не проведення ліній і знаходження центру. Це завдання супутні і вчителю необхідно допомогти дитині вирішити її найбільш простим і швидким способом. Композиційний лад стрічкового орнаменту передбачає розташування елементів орнаменту в однакових просторах (квадрата або прямокутника). Тому пропонується скласти шаблон смужки навпіл, потім ще раз навпіл і т. д. до необхідного розміру. Потім смужка розгортається, накладається на вже обведений на аркуші паперу і отримані при складанні заломі відзначаються олівцем. Після цього виконаний раніше орнамент на фланелеграфі переноситься на альбомний аркуш. Таке завдання може бути розраховане на два уроки, якщо передбачається робота в кольорі.

По мірі засвоєння побудови орнаменти в смузі (стрічкові) ускладнюються. Знання та навички, отримані дітьми у таких видах робіт, можуть бути використані при виконанні закладок в техніці аплікації на декоративно-прикладної діяльності.

Більш складним видом орнаменту є замкнутий. Складність такого орнаменту полягає у складності композиційного ладу і в умінні витримати весь орнамент від початку до кінця.

Замкнений орнамент може виконуватися в колі(композиція будується на радіусах - тарілки), у квадраті (композиція будується на діагоналях і на осьових лініях — хустки), в овалі (композиція будується на осьових лініях — підноси). Композиція може бути виконана в центрі, по контуру, а також займати все поле. Тут важливо витримати композиційний центр, оскільки саме він несе на собі смислове навантаження; не перевантажувати композицію деталями, а також витримати колірне рішення.

Робота починається з показу предметів побуту, що мають замкнений орнамент. Людей з вадами зору дитина повинен розглянути і обстежити пропоновані предмети побуту. Фотографії допускаються до використання в тому випадку, якщо немає можливості надати реальний предмет. Фотографія повинна бути високої якості, мати чіткі контури, розмір, яскравий, контрастний колір. В ході обстеження предмета проводиться бесіда, дозволяє з'ясувати знання дітей з досліджуваного виду орнаментів, а також щодо закріплення раніше отриманих знань. Удосконалюються уявлення про стилізацію, ритм, колір, композицію і т. д.

На другому етапі запропонувати скласти композицію на фланелеграфі (аналогічно методиці при складанні орнаменту в смузі).

Потім учні самостійно виконують орнамент, використовуючи шаблон загальної форми (наприклад, квадрата). Квадрат обводиться в центрі аркуша. Потім складається по діагоналях і осьовим лініям. На аркуші зазначаються зарубки, центр. Далі виконується сам орнамент. Якщо робота передбачає колірне рішення, то закінчення роботи переноситься на наступний урок. Другий урок починається з повідомлення відомостей з кольорознавства. Необхідно привчати дітей працювати на панелі, а також навчати змішання кольорів.

Сітчастий (нескінченний) орнамент будується на основі сітки. Лінії, що утворюють сітку, можуть розташовуватися під прямим кутом, а також під будь-яким іншим. Поширюється такий орнамент у всі сторони.

Загальна методика роботи над сітчастим орнаментом аналогічна методиці виконання орнаменту в смузі. Але при виконанні сітчастого орнаменту з'являється деяка одноманітність у роботі. Тому можна запропонувати таку техніку, яка б не тільки не знизила інтерес до роботи, але і зменшила б час на її виконання. Такою технікою може з'явитися техніка штампа. Штампи можуть бути куплені, або виконані дітьми самостійно з сирої картоплі. В цьому випадку робота виконується гуашшю.

При вивченні того чи іншого орнаменту важливо виявити різницю розпису того чи іншого промислу. Тому необхідно пропонувати дітям аналізувати орнаменти, знаходити відмінності, виділяти основу і колірне рішення кожного з них. У цьому випадку будуть корисні дидактичні наочні посібники, що дозволяють простежити закономірність побудови орнаменту (поетапне виконання орнаменту або накладання подальшого елемента на попередній).

Для вивчення дітьми з порушенням зору необхідно використовувати розпису, що відповідають можливостям сприйняття дітей з порушенням зору.

Таким чином методика навчання декоративного малювання має свої особливості:

- для усвідомленого вивчення народних промислів і використовуваних ними орнаментів проводити екскурсії, спостереження, ігри і вправи;
- використовувати порівняння різних видів народних промислів і виділення основ їх розпису;
- здійснювати підбір ілюстративного матеріалу: формування навичок порівняння краще починати з кольорових зображень; далі пропонується аналіз візерунка в силуеті, а пізніше - у контурному зображенні;
- вивчення народних промислів починати з вивчення реальних об'єктів одночасно зі спеціально виготовленими наочними посібниками. Наочний матеріал вводиться поступово по мірі наростання складності.

Безпосередня робота над орнаментом має свої особливості:

- роботу вести від простих ліній і елементів до складних;
- вести порівняння за розміром, кольором, відпрацьовувати різні варіанти орнаментів, потім переходити до більш складних елементів орнаментів;
- використання індивідуальних фланелеграфів (складене зображення потім переносять на папір).

Програма навчання дітей з порушенням зору в розділі декоративно-прикладна діяльність передбачає ознайомлення з різними видами аплікації.

Аплікація — один з видів образотворчої техніки, заснованої на вирізуванні, накладення різних форм і закріпленні їх на іншому матеріалі, прийнятому за фон. Ознакою аплікації є силуетне зображення.

Аплікація буває предметної, сюжетної(тематичної), декоративної. В аплікації можуть бути використані різні матеріали: папір, тканина, солома, тополиний пух, насіння, крупа, листя та плоди дерев, сірники флористика. Можлива також комбінація декількох матеріалів. Все залежить від задуму і творчої фантазії дитини.

На перших етапах роботи необхідно відпрацювати дитиною прийоми різання по прямих лініях, ламаною, хвилястим, потім переходити до вирізання геометричних фігур (квадрат, прямокутник, трикутник, коло).

По мірі освоєння прийомів різання необхідно відпрацювати прийоми вирізування симетричних деталей, вирізання кількох однакових деталей одночасно.

Методика роботи над аплікацією має свою послідовність:

Вибір сюжету. Необхідно допомогти дитині з порушенням зору вибрати сюжет, оскільки запас уявлень у неї обмежений. Помилкою вчителя є вивішування зразка на дошку і знаходження його там до кінця уроку. Більш корисним для дитини і для виконання роботи буде демонстрація елементів композиції, бесіда вчителя і учня, вивчення класичних зразків, спостереження і порівняння, а також вибір матеріалу для майбутньої аплікації. Поряд з традиційними матеріалами для дітей з порушенням зору можливе виконання аплікації на пофарбованій папері. Папір забарвлюється кольоровим клейстером, який дає фон, що імітує космічний простір, морські глибини, дощ і т. д. Папір діти фарбують самі. Використання такого роду папери розбуджує фантазію дитини і дозволяє навіть при мінімальних і мізерних додаткових образотворчих засобах виконати ефектні, закінчені роботи. Крім того підвищується інтерес і розвиваються творчі здібності дитини.

Складання ескізу до аплікації. Нескладні аплікації допускається виконувати без ескізу, для складних аплікацій виконання ескізу є обов'язковою умовою. Найчастіше дітям з порушенням зору складно уявити, як буде виглядати робота по її закінченні. Маючи перед очима ескіз, дитині буде простіше побачити майбутній результат, з'являється можливість корекції композиції, уточнення деталей, кольору і т. д.

Підбір паперу (чи іншого матеріалу). Правильно вибраний матеріал допомагає повною мірою розкрити задум, тому підходити до вибору матеріалу потрібно серйозно. По відношенню до дітей з порушенням зору це питання набуває корекційний характер, оскільки дозволяє дитині удосконалювати знання про матеріали.

Вирізання деталей зображення. Оволодіння прийомами різання або їх удосконалення з дітьми з порушенням зору необхідно проводити індивідуально, попередньо звернувши увагу на правила техніки безпеки.

Розкладання деталей зображення на тлі. Вирізані деталі розкладаються на основному тлі, так щоб вийшла задумана композиція. Якщо композиція не подобається, то можна пересунути деталі інакше, знайшовши найбільш вдалі композиційні рішення. В силу цієї особливості аплікація для дітей більш доступна, ніж малювання.

Наклеювання деталей зображення. Після остаточного уточнення композиції можна приступати до її приклеювання. Матеріали для приклеювання: клей ПВА (можна замінити клейстером), кисть клейова, аркуші чистого паперу. Кожна окрема деталь проклеюється на чистому аркуші паперу. Щоб деталь була як слід промазала клеєм, потрібно щоб кисть зісковзувала на підкладний лист. Проклеєна деталь повинна полежати близько хвилини, а тільки потім наклеюється на фон. Після наклеювання всіх деталей поверх композиції накладається аркуш чистого паперу, потім протерти ребром долоні всю поверхню аплікації. Робиться це для видалення складок і зморшок. Аплікації виконуються в певній послідовності: спочатку виконується дальній план, потім середній, і, нарешті, передній.

Висушування аплікацій. Після наклеювання аплікації нагору кладуть чистий аркуш паперу, потім вантаж, який знімають після повного висихання. Ця процедура необхідна, оскільки клей володіє властивістю стягувати папір.

Список використаної літератури

1. Бельмер В.А. Внеклассное изобразительное творчество в школе для слабовидящих детей. Эстетическое воспитание лиц с глубоким нарушением зрения / В.А. Бельмер // М.: ВОС, 1989. - С. 23 - 30.
2. Бельмер В.А. Плаксина Л.И. Изобразительное искусство. Программы специальных (коррекционных) образовательных учреждений IV вида / В.А. Бельмер, Л.И.Плаксина // - М., 1999. - С.65-73.
3. Богословский В.И. Научное сопровождение образовательного процесса в педагогическом университете. Методологические характеристики / В.И.Богословский // Монография. - СПб.: Изд-во РГПУ им А.И.Герцена, 2000. - 142 с.
4. Бондаревская Е.В. Гуманистическая парадигма личностно ориентированного образования. / Е.В. Бондаревская // Педагогика, №4, 1998. - С П - 17.
5. Бордовская Н.В. Диалектика педагогического исследования: логикометодологические проблемы / Н.В.Бордовская - СПб., 2001.- 512 с.
6. Бордовская Н.В., Реан А.А. Педагогика. Учебник для вузов / Н.В.Бордовская., А.А.Реан - СПб., 2001. -304 с.
15. Бордовский В.А. Современные проблемы совершенствования образовательного процесса в педагогических вузах / В.А.Бордовский -СПб., 1997. -85с.
16. Боровик О.В. Развитие воображения. Методические рекомендации / О.В.Боровик – М., 2000. – 112 с.
17. Вартамян И.А. Физиология сенсорных систем / И.А.Вартамян - Серия "Мир медицины", 1999. - 224с.
18. Волкова И.П. Развитие творческих способностей подрастающего поколения в свете идей гуманистической психологии. Медикобиологические и коррекционно-педагогические проблемы детского творчества / И.П.Волкова - С-Пб., 2000. - С.80- 82.
19. Гайлене И.П. Особенности выделения признаков объектов детьми с нарушениями зрения / И.П.Гайлене // Дефектология, №2, 1990. - С. 13-17.
20. Гладких Л.П. Как научить слабовидящего ребенка декоративному рисованию / Л.П.Гладких // Дефектология, №3, 1993. - С.59 - 64.
21. Гладких Л.П., Плаксина Л.И. Коррекционная работа на занятиях по рисованию с натуры в детских садах для детей с нарушениями зрения / Л.П.Гладких, Л.И.Плаксина // Дефектология, №2,1988. - С.66 - 69.
22. Глазачев С.Н. Экологическая культура, образование и цивилизационный выбор России / С.Н.Глазачев // Наука и школа, №3, 1997. - С.4-12.
23. Григорьева Г.Г. Развитие дошкольника в изобразительной деятельности: Учебное пособие / Г.Г. Григорьева - М., 1999. - 344с.
24. Григорьева Л.П., Кондратьева СИ., Сташевский СВ. Восприятие цветных изображений школьниками с нормальным и нарушенным зрением/ Л.П.Григорьева., СИ.Кондратьева., СВ.Сташевский // ж.Дефектология, №5, 1988. - С20 - 27
25. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения / В.В.Давыдов -М., 1998
26. Ермаков В.П., Якунин Г.А. Основы тифлопедагогики: Развитие, обучение и воспитание детей с нарушениями зрения / В.П.Ермаков., Г.А.Якунин — М.: ВЛАДОС, 2000. - 240с.
51. Извозчиков В.А., Потемкин М.Н. На пути реализации требований новой парадигмы / В.А. Извозчиков // Наука и школа, № 6, 2001. - С. 57-60.
52. Ильенко Л.П. Интегрированный эстетический курс для начальной школы (1-3, 1-4). Пособие для учителя / Л.П.Ильенко - М.: АРКТИ, 2000.

53. Кантор В.З. Художественное развитие инвалидов по зрению и проблемы реабилитации, социальной интеграции и компенсации. // Дефектология: современные проблемы обучения и воспитания / В.З.Кантор - СПб., 1994. - С. 76
54. Кантор В.З. Досуговые коллективы в художественном развитии слепых и слабовидящих: проблемы руководства. Диагностика, развитие и коррекция сенсорной сферы лиц с нарушением зрения / В.З.Кантор - М., 1997. - С. 193- 197.
55. Кантор В.З. Психолого-педагогическое изучение самооценки детей и подростков с нарушением зрения как субъектов культурной деятельности. Диагностика, профилактика и коррекция нарушений развития детей с ограниченными возможностями здоровья / В.З.Кантор - СПб., 1999. - С.45-51.
56. Кантор В.З. Специальная школа как институт социально-культурной реабилитации детей с глубоким нарушением зрения.Современные подходы к обучению, воспитанию и реабилитации детей с глубокими нарушениями зрения / В.З.Кантор - СПб., 2002.-С. 163-168.
57. Карева И.П., Кибанов Н.С., Козлова И.А. Создание личностно ориентированного эстетического воспитания в условиях школы - интерната для слабовидящих детей. Научно-практические проблемы эстетического и этического воспитания детей и молодежи с нарушениями зрения / И.П.Карева., Н.С.Кибанов., И.А.Козлов - М., 2001. - С.8 -16.
58. Колесникова И.А. Педагогическая реальность: опыт межпарадигмальной рефлексии. Курс лекций по философии педагогики / И.А.Колесникова - СПб., 2001. - 288 с.
59. Колесникова И.А. Педагогические цивилизации и их парадигмы / И.А. Колесникова // Педагогика, 1995, №6. - С.84-89.
60. Комарова Т.С, Зырянова О.Ю., Иванова Л.И., Корзина Г.И., Милова О.М. Изобразительное искусство детей в детском саду и школе. Преемственность в работе детского сада и начальной школы / Т.С.Комарова., О.Ю.Зырянова., Л.И.Иванова., Г.И.Корзина., О.М.Милова - М., 2000. - 152с.
61. Комарова Т.С, Зацепина М.Б. Художественная культура. Интегрированные занятия с детьми 5-7 лет / Т.С.Комарова., М.Б.Зацепина - М., 2001. - 96с.
71. Коррекционная педагогика в начальном образовании. Учебное пособие под ред. Г.Ф.Кумариной. - М., 2001. - 320 с.
72. Круглова Т.А. Развитие эстетического восприятия природы - одно из условий расширения творческого потенциала личности слабовидящего учащегося. Эстетическое воспитание лиц с глубоким нарушением зрения / Т.А.Круглова - М., 1989.- С.40-46.
73. Круглова Т.А. Приемы работы по обобщению природоведческих знаний младших слабовидящих школьников. Современные теоретические, экспериментальные и методические проблемы тифлологии / Т.А.Круглова - С-Пб., Образование, 1997.- С.38-47.
74. Круглова Т.А. Урок для современного ученика с нарушениями зрения. Теоретические и прикладные проблемы обучения и воспитания детей с ограниченными возможностями / Т.А.Круглова - СПб., Образование, 1997. - С.72-74.
75. Кузин В.С, Шорохов Е.В., Шпикалова Т.Я., Кубышкина Э.И., Ломов С.П., Игнатъев С.Е. Изобразительное искусство. Программы общеобразовательных учреждений. Начальные классы (1-4) / В.С.Кузин., Е.В.Шорохов., Т.Я.Шпикалова., Э.И.Кубышкина., С.П.Ломов., С.Е.Игнатъев - М.: Просвещение, 2001.- С.233-257
76. Кузнецова Г.М. Роль урока музыки в коррекции психического и эмоционального развития детей с нарушением зрения. Научно - практические проблемы эстетического и этического воспитания детей и молодежи с нарушениями зрения. Сборник статей. Выпуск 2 / Г.М.Кузнецова - М., 2001. -С. 43 -57.
77. Курочкина Н.А. Детям о книжной графике / Н.А.Курочкина - СПб., 2000. - 190с.

78. Литвак А.Г. Психология слепых и слабовидящих. Учебное пособие / А.Г.Литвак - СПб., 1998.
- 79.Мелик-Пашаев А. А., Новлянская З.Н. Ступеньки к творчеству: Художественное развитие ребенка в семье / А.А.Мелик-Пашаев., З.Н.Новлянская - М., 1995. - 144с.
- 80.Моргайлик Л.П., Феоктистова В.А. О коррекционной направленности планирования уроков обучения грамоте в подготовительный период в школе слабовидящих.Психологическое изучение слепых и слабовидящих и методика работы с ними / Л.И.Моргайлик., В.А.Феоктистова - Л., 1990. - С. 99-110.
- 81.Моргулис И.С. Некоторые особенности воспитательной работы со слепыми и слабовидящими дошкольниками. Психологическое изучение слепых и слабовидящих и методика работы с ними / И.С.Моргулис - Л., 1990. - С. 128 - 132с.
- 96.Никитина А.В. Творческая игра как фактор социализации детей с нарушениями зрения. Медико-биологические и коррекционно педагогические проблемы детского творчества / А.В.Никитина - СПб., 2000. - С.83- 85.
- 97.Никитина А.В. Особенности формирования социального опыта детей старшего дошкольного возраста с нарушениями зрения. Здоровье ребенка современного города / А.В.Никитина - СПб., 2002. - С. 87- 90.
- 98.Никитина М.И. Проблема интеграции детей с особенностями развития. Инновационные процессы в образовании. Интеграция российского и западноевропейского опыта: Сборник статей / М.И.Никитина - СПб., 1997. -С. 147-165
- 99.Никулина Г.В. Диагностика, профилактика и коррекция отклонений в развитии слепых и слабовидящих как приоритетные направления теоретических и практических исследований современной тифлологии. Диагностика, развитие и коррекция сенсорной сферы лиц с нарушением зрения / Г.В.Никулина - М., 1997. - С.3-7.
100. Никулина Г.В. Основные направления развития современной отечественной тифлологии. Современные теоретические, экспериментальные и методические проблемы тифлологии / Г.В.Никулина - С-Пб., 1997 -С.3-9.
101. Никулина Г.В., Фомичева Л.В., Артюкевич Е.В. Дети с амблиопией и косоглазием. Учебное пособие / Г.В.Никулина., Л.В.Фомичева., Е.В.Артюкевич - СПб., 1999.-96 с.
102. Никулина Г.В. Формирование коммуникативной культуры школьников с нарушениями зрения в контексте их творческой деятельности. Медико-биологические и коррекционно-педагогические проблемы детского творчества: Тезисы докладов и сообщений VII Международной конференции "Ребенок в современном мире. Детство и творчество" / Г.В.Никулина - СПб., 2000. -С.74-77.
103. Никулина Г.В., Фомичева Л.В. Охраняем и развиваем зрение / Г.В.Никулина., Л.В.Фомичева - СПб., Детство- пресс, 2002. - 128с.
104. Плаксина Л.И. Реабилитация средствами образования детей с нарушениями зрения. Диагностика, развитие и коррекция сенсорной сферы лиц с нарушением зрения / Л.И.Плаксина - М., 1997. - С. 100 - 105.
105. Покутнева С.А. Развитие устной речи слабовидящих дошкольников подготовительной группы. Психологическое изучение слепых и слабовидящих и методика работы с ними / С.А.Покутнева - Л., 1990 - С. 133-144
106. Потемкина А.В. Рисование по представлению как средство диагностики и коррекции отклонений в развитии детей с нарушениями зрения.// Диагностика ка, развитие и коррекция сенсорной сферы лиц с нарушением зрения / А.В.Потемкина — М., 1997.-С. 62-64.
107. Потемкина А.В. Дифференцированный подход к использованию средств наглядности в младшей школе слабовидящих. //Диагностика, профилактика и коррекция нарушений развития детей с ограниченными возможностями здоровья / А.В.Потемкина - СПб., 1999.-С. 168-172.

108. Потемкина А.В. Современные подходы к использованию средств изобразительной наглядности на коррекционных занятиях со слабовидящими дошкольниками. //Актуальные проблемы социализации инвалидов по зрению. Материалы Всероссийской юбилейной научно практической конференции, посвященной 70-летию кафедры тифлопедагогике / А.В. Потемкина - СПб., 1999. - С.28-32.

109. Потемкина А.В. Активизация творческих способностей слабовидящих младших школьников.Медико-биологические и коррекционно педагогические проблемы детского творчества / А.В.Потемкина - С-Пб., 2000. - С. 89

110. Потемкина А.В. Реализация педагогического потенциала декоративно-прикладного искусства в коррекционной работе со слабовидящими детьми.// Здоровье ребенка как национальное достояние / А.В.Потемкина - С-Пб., 2001. -С. 119-121.

111. Потемкина А.В. Реализация индивидуального подхода к использованию дидактического изобразительного материала для детей со зрительной депривацией. // Взаимодействие личности, образования и общества в России в изменяющихся социокультурных условиях: Межвузовский сборник научных трудов / А.В.Потемкина - СПб., ЛОИРО, 2002. - с.200-202.

112. Потемкина А.В. Пути реализации личностно —ориентированного обучения на уроках изобразительного искусства в начальной школе слабовидящих детей. // Современные подходы к обучению, воспитанию и реабилитации детей с глубокими нарушениями зрения / А.В.Потемкина - СПб., РГПУ им. А.И.Герцена, 2002. - С.78 - 82.

113. Потемкина А.В. Индивидуально-педагогическое сопровождение изобразительного творчества слабовидящих младших школьников. //Материалы X международной конференции "Ребенок в современном мире. Культура и детство" / А.В.Потемкина - СПб: Изд-во СПбГПУ, 2003. - С.213 - 216.

114. Потемкина А.В. Восприятие цвета и его оттенков слабовидящими младшими школьниками. // Модернизация специального образования: проблемы коррекции, реабилитации, интеграции. Материалы Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. 4.2. - СПб., 2003. - С.287 - 290.

115. Развитие образования. Национальный доклад Российской Федерации. Международная конференция по образованию (Сорок третья сессия. Женева, 1992). -М., 1992.-107 с.

116. Речицкая Е.Г., Сошина Е.А. Развитие творческого воображения младших школьников в условиях нормального и нарушенного слуха: Учебно-методическое пособие / Е.Г.Речицкая., Е.А.Сошина - М., 1999. - 128с.

117. Свиридюк Т.П. Пути реализации принципа преемственности в работе со слепыми и слабовидящими детьми дошкольного и младшего школьного возраста. // Психологическое изучение слепых и слабовидящих и методика работы с ними / Т.П.Свиридюк - Л., 1990.-С. 140-148.

118. Соколова А.В. Работа с картиной как эффективное средство эстетического воспитания слабовидящих учащихся. Эстетическое воспитание лиц с глубоким нарушением зрения / А.В.Соколова - М., ВОС, 1989. - С.30 -34.

119. Соколова А.В. Индивидуализация обучения слабовидящих школьников как путь повышения его результативности. Актуальные проблемы обучения, адаптации и интеграции детей с нарушениями развития / А.В. Соколова - СПб., Образование, 1995. - с. 110-111.

120. Солнцева Л.И. Теоретические и практические аспекты коррекционновоспитательной работы в школе для слепых на современном этапе. / Л.И.Солнцева // Дефектология, № 1, 1990. - С.9 -16.

121. Солнцева Л.И. Современные проблемы тифлопедагогике и тифлопсихологии. / Л.И.Солнцева // Дефектология, №5, 1991. - С. 10-13

122. Сорокин В.М. Психологические аспекты эстетического воспитания лиц с дефектами зрения. // Эстетическое воспитание лиц с глубоким нарушением зрения / В.М.Сорокин - М., ВОС, 1989. - С. 6 -10.
123. Сташевский С.В. Использование наглядно-действенной методики для развития зрительного восприятия детей с нарушением зрения. / С.В.Сташевский - Дефектология, № 1, 1990.-С.16-21.
124. Степанов С.С. Диагностика интеллекта методом рисунчатого теста / С.С.Степанов - М.: Академия, 1997. - 96 с.
125. Стернина Э.М. Роль эстетического воспитания в социально -трудовой реабилитации слепых.Эстетическое воспитание лиц с глубоким нарушением зрения / Э.М.Стернина - М.: ВОС, 1989. - С.4 -6.
126. Стернина Э.М., Никулина Г.В. Новая парадигма коррекционной педагогики. Актуальные проблемы обучения, адаптации и интеграции детей с нарушениями развития / Э.М.Стернина., Г.В.Никулина - СПб., Образование, 1995. - С.47 - 49.
127. Столярченко Л.Д. Педагогика. -Ростов-на-Дону: "Феникс", 2000. - 448с.
128. Фомичева Л.В. Факторы выбора средств коррекционно педагогического процесса в современном ДОУ для детей с нарушением зрения. // Актуальные проблемы социализации инвалидов по зрению. Материалы Всероссийской юбилейной научно-практической конференции, посвященной 70-летию кафедры тифлопедагогики / Л.В.Фомичева - СПб., 1999.-С.22-27.
129. Фомичева Л.В. Внутренние и внешние факторы определяющие уровень и качество зрительного сенсорного опыта дошкольников с амблиопией и косоглазием. //Тезисы докладов и сообщений VI Международной конференции "Ребенок в современном мире. Открытое общество и детство" / Л.В. Фомичева - СПб., 1999. - С. 150-151.
130. Фомичева Л.В. Пути совершенствования коррекционно педагогической работы по развитию зрительного восприятия детей с нарушением зрения. // Диагностика, профилактика и коррекция нарушений развития детей с ограниченными возможностями здоровья / Л.В.Фомичева - СПб., РГПУ им.А.И.Герцена, 1999. - С. 188 -192.
131. Шамшинова А.М., Волков В.В. Функциональные методы исследования в офтальмологии / А.М.Шамшинова., В.В.Волков - М.: Медицина, 1999. - 416с.
132. Яременко Б.Р., Яременко А.Б., Горяйнова Т.Б. Минимальные дисфункции головного мозга у детей / Б.Р.Яременко., А.Б.Яременко., Т.Б.Горяйнова - СПб.: Деан, 1999.-128с.

ДОДАТКИ

РОЗРОБКИ УРОКІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА З ЖИВОПИСУ В І-ІІІ КЛАСАХ

І клас

ТЕМА: Малювання лісу

МЕТА:

- навчити дітей правильно малювати дерева;
- вдосконалювати техніку малювання фарбами;
- розвивати увагу, пам'ять, окомір;
- виховувати почуття прекрасного, любові до природи.

ОБЛАДНАННЯ:

1) демонстраційне: фотокартки з різними видами дерев, таблиця з деревами;

2) роздаткове: фарби (гуаш), пензлі, альбоми.

ХІД ЗАНЯТТЯ

I Організаційний початок уроку

(Привітання. Перевірка готовності до уроку)

II Актуалізація набутого досвіду

1) Бесіда.

— Діти, послухайте та відгадайте загадку:

У них багато є роботи,

Хоч стоять вони весь час.

Від дощу та від спеоти

Захистять. Врятують нас.

Не лягають спати ніколи,

На ногах вони одвіку.

Не бояться плину рік,

Не завій, ні вітру реву,

Хто ж вони такі ?..(Дерева)

— А які дерева ви знаєте?

- Де ростуть дерева, що вони собою утворюють? (Ліс)

III. Мотивація навчальної діяльності. Повідомлення теми та мети уроку

- Сьогодні ми будемо малювати ліс у літню пору року. Та для цього вам треба потрапити в атмосферу гарного, зеленого лісу. Послухайте.

...Як гарно в лісі, тихо, затишно !.. Зелений, м'якенький килим під ногами та сила-силенна квітів, а як піднімеш голову догори, до сонця, ти

побачиш могутню крону дерев. А дерева отут різні : і берізки, і клени, і липи, і сосни з ялинками — усі поряд стоять та, наче, переговорюються. На небі сяє сонечко та дме легесенький вітерець. А що це за звук? Це маленькі пташечки співають свою веселу, дзвінку пісеньку про літо!

— Діти, а що це за ліс, у якому ростуть одразу всі дерева. Як він називається? (Мішаний ліс)

IV Формування вмінь та навичок

1) Демонстрація й аналіз наочності

— Діти, подивіться (показую фотокартки дерев)

— Що це за дерева? (Дуб, береза, ялинка ...)

— Давайте подивимось, які ці дерева. У дуба стовбур товстий, гілки зігнуті; у берези - стовбур стрункий, білий, із темними смугами, тонкі гілки звисають додолу; у ялинки гілочки довші донизу й опускаються вниз, голочки хвої біля стовбура довші, а на кінці гілки - коротші.

2) Інструктаж з показом

— Зараз я вам покажу, як треба малювати ці дерева .(Показую плакат з деревами. Малюю дерева на дошці та коментую).

— Ви зрозуміли, як треба малювати?

— А якщо мі домалюємо травицю, квіти, сонечко на небі, то вийде справжній ліс. (Малюю на дошці)

— Вже можна починати малювати фарбами .Починаємо розфарбовувати малюнок зверху.

— З чого почнемо?

— А якого кольору сонечко?

— А дерева? (Береза — біла з чорними рисками, дуб має коричневий стовбур та зелене листя, а ялинка вся зелена)

3) Практична робота (Підчас роботи я допомагаю дітям, вказую на помилки, даю вказівки)

V Підсумок

— Давайте подивимось, що ви намалювали.

— Так, ви малювали ліс, а який цей ліс? (Мішаний). Проводжу виставку робіт, оцінюю малюнки.

II клас

ТЕМА: Весняний пейзаж

МЕТА:

— навчити дітей новому прийому малювання фарбою "по сирому";

— розвивати творчі здібності, зорову пам'ять;

— формувати вміння передавати простір;

— виховувати любов та бережне ставлення до природи.

ОБЛАДНАННЯ:

1) демонстраційне: таблиця з деревами, плакати із зображенням пейзажів, малюнок з пейзажем;

2) роздаткове: альбоми, пензлі, фарби (гуаш), палітри.

ХІД ЗАНЯТТЯ

I Організаційний початок уроку

(Привітання, перевірка готовності до уроку)

II Актуалізація набутого досвіду

— Діти, що ви малювали на попередньому уроці?

— Чим ви виконували свої малюнки?

III. Мотивація навчальної діяльності. Повідомлення теми.

— Сьогодні на занятті ми будемо малювати фарбами. Цей малюнок буде називатись живописним, а вид мистецтва - живописом.

— Ми будемо малювати пейзаж. А хто знає, що таке пейзаж?

— Термін «пейзаж» (фр. - місцевість) означає вид, зображення якоїсь місцевості. Пейзажний живопис дуже різноманітний. Є пейзажі, що точно передають ті чи інші куточки природи, або місто, а є такі, які створила фантазія художника. Є пейзажі, у яких художники передають стани природи. Художники зображують природу, перш за все, для передачі певного настрою, стану. Пейзажний живопис виражає почуття, настрої художника, що викликані переживаннями природи.

— Ми з вами будемо малювати весняний пейзаж. Послухайте віршик

Помилуйся, весна настає,

Журавлі караваном летять,

У яснім золоті день потопає

І струмки по ярочках шумлять —

Зараз гості до тебе зберуться,

Потім гнізд по нав'ють - подивись!

Що за звуки, за пісні поллються.

День - деньський від зорі до зорі!

IV Формування вмінь та навичок

1) Демонстрація й аналіз наочності.

— Діти, перед вами весняні пейзажі. Які кольори переважають на цих малюнках? Чому?

— Погляньте, перед вами плакат на якому показано, як вірно малювати дерева. Ви вже його бачили в першому класі, але давайте все-таки пригадаємо (показую).

2) Інструктаж з показом.

— Спочатку ми виконуємо малюнок олівцем. При передачі простору, слід пам'ятати про те, що є передній, середній та задній плани. Об'єкти, що знаходяться на передньому плані, мають бути більшими, об'єкти іншого і дальнього планів по мірі віддалення в глиб простягну зменшуються.

- Тепер починаємо малювати фарбами. Щоб намалювати гарно небо, використаємо прийом «по сирому». Для цього змочуємо папір пензлем, а потім наносимо фарбу. Зачекаємо, поки фарба підсохне, а потім почнемо малювати дерева. Можна домалювати квіти та пташок, і отримаємо чудовий весняний пейзаж.

3) Практична робота.

V Підсумок заняття.

Діти, що ми малювали сьогодні ні уроці?

— А що таке «пейзаж»? (Проводжу виставку робіт)

III клас

ТЕМА: Наша вулиця

МЕТА:

- навчити дітей малювати на тонованому папері;
 - закріпити вміння малювати будинки широкими мазками, використовувати спосіб загородження;
 - розвивати творчі здібності, пам'ять, окомір, відчуття кольору;
- виховувати любов до малювання, до природи, до рідного міста.

ОБЛАДНАННЯ:

- 1) демонстраційне: фотокартки з видами вулиці;
- 2) роздаткове: фарби, пензлі, тонований папір, палітри.

ХІД ЗАНЯТТЯ.

I Організаційний початок заняття. (Привітання. Перевірка готовності до уроку)

II Актуалізація набутого досвіду.

1) Бесіда.

- На попередньому занятті ми з вами були на екскурсії.
- Чи подобається вам наше місто?
- А що можна побачити на вулицях міста? (Будинки, дерева, машини...).

III Мотивація навчальної діяльності. Повідомлення теми уроку.

Сьогодні ми будемо малювати вулицю міста.

IV Формування вмінь та навичок.

1) Демонстрація й аналіз наочності.

— Діти, а на якому папері ми малювали раніше?

- Сьогодні ми будемо малювати на тонованому папері. А якою фарбою можна малювати на такому папері? Чому?

- Зараз ми будемо малювати пейзаж, використовуючи спосіб загородження. А хто з вас може пояснити, що це таке ?

- Якщо виходиш на вулицю, те можна побачити, як поруч розташовані предмети частково

- загороджують, перекривають предмети, що розташовані далі. Так, машина може загороджувати дім, а дім - дерево і т.д. (Показую дітям фотокартки вулиць).

2) Інструктаж з показом

- Ми вже малювали будинки широкими мазками. Хто може розказати, як це робиться?

- Тепер ми намалюємо дерева одразу фарбами (малюю). Бачите, як дерева частково перекривають будинки?

- Діти, подивіться, ми вже намалювали вулицю. А що ще, на вашу думку, можна домалювати?

- Я малювала одразу фарбами, без олівця. Вам подобається цей малюнок?

1) Практична робота.

(Під година роботи я допомагаю дітям, вказую на помилки, даю вказівки)

V Підсумок

- Діти, що ми сьогодні малювали?

- А на якому папері?

- Який спосіб ми використовували при малюванні будинків?

Проведення виставки кращих робіт.

Методика викладання уроків малювання

Урок малювання на тему складається з таких елементів :

- а) ознайомлення з темою або літературним твором, вибір сюжету, характеристика персонажів;
- б) складання ескізу композиції;
- в) необхідні для роботи спостереження та замальовки;
- г) виконання роботи;
- д) аналіз та оцінювання виконаних робіт .

Малювання по пам'яті, або за спостереженням - цей вид малювання слід відносити до тематичного. Головне на уроці тематичного малювання у 1-2 класі — передача у малюнку сюжетного зв'язку, з місту та розкриття теми в малюнку. Помічені дитиною особливості предметів притягують увагу. Пояснення вчителя розширюють знання, розвивають інтерес до подальших спостережень.

Нові враження і знання відображаються в дитячих малюнках. Це в свою чергу веде до необхідності розширити технічні можливості відображення з допомогою нових прийомів і матеріалів. Індивідуальні образотворчі характеристики предметів приводять до більш частому спостереженню реальних предметів, а не тільки їх зображеннях в малюнках.

Великого значення набуває індивідуальна робота з дітьми під час уроку малювання. Деякі діти зазнають труднощів в зображенні якого-небудь предмету, потрібного в їх сюжетному малюнку. В цьому випадку вчитель може показати, як малювати весь предмет або якусь його частину. Іноді варто запропонувати дитині зробити зображення святковими, вводячи в малюнок якийсь орнамент. Прикрасити можна не тільки зображення, але й фон, що зробить малюнок більш завершеним.

Важливою опорою на уроках малювання в 1-2 класах є спостереження реальних предметів і явищ. Пропонуючи дітям зобразити місцевий пейзаж, необхідно під час прогулянок, екскурсій по місту роздивитись з ними оточуючі будинки, допомогти кожному вибрати будинок який він буде малювати, добре роздивитися його і запам'ятати, чим він відрізняється від інших: якщо є архітектурні прикраси, вітрини магазинів, арки і т.д.

Роздивляючись будинки, діти одразу ж спостерігають і за рухом транспорту, людьми. Кожна дитину бачить і запам'ятовує те, що найбільш приваблює її увагу.

Звичайно діти, особливо хлопчики, проявляють добрі знання про машини. Особливий інтерес викликають машини-прибиральники снігу,

технічної допомоги, автокрани та інші. Діти можуть годинами спостерігати за їх роботою.

Треба показати прийоми зображення машин, будівель, дерев, використовуючи фарби та папір.

Роботу на тему «Наша вулиця» можна виконати з дітьми за 2 уроки. Між уроками під час прогулянок по вулиці, діти ще раз з великою цікавістю розглядають будинки, транспорт, людей. Усе це збагачує подальше розвертання теми та виховує стійкий інтерес до роботи.

Діти 3 класу вже починають вчитися малювати людину, птахів, тварин. Складність заключається у тому, що потрібно не тільки передати індивідуальні особливості предмета, але й зобразити його у русі. До цього діти підготовлені попередньою роботою у 1-2 класах, де вони малювали спочатку окремих представників тваринного світу, а потім вже тварин які йдуть чи біжать. У малюнках дітей третього класу ще більше місця займає передача руху.

Для того щоб діти мали змогу передати різноманітні рухи людини, потрібно звертати їхню увагу на положення рук, ніг, тулуба при ходьбі, бізі.

Спостереження рослинного світу також знаходять велике місце у малюнках дітей 6-9 років. Вони малюють дерева, особливо квітучими, кімнатні рослини, садові і польові квіти.

На уроках образотворчого мистецтва, потрібно давати дітям такі теми в малюванні, щоб вони в першу чергу були пов'язані безпосередньо з життям дітей, з тими виховально-освітніми задачами, над виконанням яких зараз працює вчитель.

Наприклад, така тема: «Що ми робимо у школі?». В оцінюванні робіт по цій темі у першу чергу звертається увага на уяву дітей, на прояв самостійності у вирішенні теми, на виразність в передачі окремих предметів, добір кольорів, а також на моральну основу сюжету натури. Мало уявити тільки зовнішність предмета, необхідно щоб була можливість уявити цей предмет так, як він сприймається тим хто малює в процесі його детального аналізу при малюванні з натури, з точки зору різних задач, які виникають в цьому процесі. При малюванні по пам'яті і за уявою важливим моментом є ясне уявлення не тільки предмету, але й самого процесу зображення.

Зоровий образ, який формується в процесі зображення, має тенденцію до зміни, доти, поки він не буде максимально повно відображати реальну дійсність, тобто доти, поки малюнок не стане найкраще відображати зображувальний предмет.

Велику користь приносить малювання по пам'яті чи за уявою, коли заздалегідь проводяться спеціальні спостереження предмету що зображується на протязі якогось часу (1—5 хвилин).

У молодшому шкільному віці пам'ять розвивається в умовах систематичного цілеспрямованого навчання, це значно прискорює та підвищує рівень розвитку пам'яті дітей. Малювання по пам'яті та за спостереженням, дуже важливі види тематичного малювання для молодших школярів. Під час їх застосування розвиваються такі психологічні механізми дитини як пам'ять, спостереження. Діти також вчаться не тільки спостерігати та запам'ятовувати певний об'єкт, а й аналізувати його, порівнювати його характерні властивості.

Дітей треба не тільки вчити створювати нові зображення, але й озброювати досвідом творчої діяльності. Для цього потрібні спеціальні методи. Розглянемо декілька з них - евристичний та дослідницький методи. Ці методи спрямовані на навчання пошукам самостійного рішення зображувальної задачі, можливих варіантів, розвиток творчого мислення, уяви. Ці методи можна використати, коли вчитель пропонує дітям виконати якийсь творче завдання, створити щось по своєму замислу.

Робота по розвитку образотворчої діяльності в малюванні природи повинна будуватися у відповідності з вимогами програми виховання і навчання в школі, які націлюють на формування в кожній дитини морально-естетичні почуття при зустрічі з прекрасним у природі та мистецтві, при знайомстві з подією та пейзажами.

Існують основні методи якими педагог користується для розвитку естетичного сприймання і дитячої творчості. До них належать: спостереження явищ та об'єктів природи, які описані в поетичному витворі; бесіда про поетичні образи; розглядання відповідних ілюстрацій та картин про природу; показ декількох прийомів зображення; аналіз малюнків які виявляють творчість дитини при передачі поетичного образу.

Діти повинні навчитись зображати окремі об'єкти природи. Це доречно здійснювати на уроках предметного малювання яке передуює сюжетно-тематичному.

Для зображення пейзажу діти можуть використовувати гуаш, акварель також можливе використання таких зображувальних матеріалів як вугляний олівець, воскова крейда, пастель. Вони вже знають, що на темному фоні світлі кольори здаються світлішими, і навпаки.

Живописний малюнок, виконаний вчителем по мотивах якого-небудь твору про природу, також допоможе дітям зрозуміти красу та доступність того чи іншого засобу передачі певної кольорової гами.

Для розвитку гостроти сприйняття насиченості кольору можна використовувати ігрові завдання типу: «Знайди відтінки кольору на картинці», «Склади смужки синього кольору так, щоб зліва була сама темна, а праворуч — найсвітліша» і т.д.

Приклади подібних ігор, вправ, а також поради вчителям про засоби роботи з різними зображальними матеріалами можна знайти в спеціальній методичній літературі.

Вчитель перш ніж навчати дітей, повинен сам оволодіти засобами роботи з різними фарбами - гуашшю, аквареллю...

Школярі вже вчать співставляти відтінки кольорів з фоном малюнка: жовто-зелені листя співвідносяться з блакитним фоном.

Можна навчити дітей використання різних засобів замальовування фону і за допомогою ватного тампону розбризкування фарби, розливу і т.д.

Для цього вчитель підбирає різні за розміром пензлики, організовує роботу дітей в класі так, щоб діти самі обрали потрібні кольори фарб, пензлики, підготували їх до використання і т.д.

Якщо гуашеві фарби краще давати дітям для зображення таких пір року як зима, осінь, то для літніх та весняних пейзажів можна використовувати акварель. Вчитель навчає дітей розводити фарби водою, отримуючи потрібні відтінки для малювання ніжною весняною зелені, легких пелюстків і т.д.

Дуже важливо при зображенні пейзажу уникати штампів в зображенні неба та землі. У цьому допоможе накладання фарби на кольоровий фон, на інший колір та засіб промальовки кольорових плям, отриманих шляхом розмивки, мазків. Іноді вчитель дає для малювання готовий фон, використовуючи кольоровий папір. Але більшої виразності набувають малюнки, на яких фон зображень самими дітьми, у відповідності з темою та змістом роботи.

Колір фона різної насиченості створює настрій у дітей. До такого заняття не потрібно спеціально розташовувати баночки з певними кольорами фарб, діти обирають їх самі перед заняттям.

При оцінюванні дитячих малюнків вчитель додержується певних критеріїв:

- передача кольором відтінків окраски образів природи, загального колориту, настроїв;

- різноманітність композиції (зв'язок між предметами, їх об'єднання, виокремлення головного образу);

- зображення форми, її характерних ознак, деталей;

- передача пропорцій предмета, його розмірів.

Систематичність і послідовність педагогічної роботи, пов'язаної з розвитком естетичного сприйняття і творчості дітей, сприяє тому, що діти успішно справляються з поставленими перед ними задачами.

Методика проведення уроків ліплення

Відомо, що розвиває те навчання, яке засноване на активності, самостійності та ініціативі учнів. Але для того, щоб ці якості могли проявитись у роботі, на уроках необхідно створити відповідні умови, застосовувати відповідні цим умовам методи та прийоми навчання.

Робота за зразком спонукає дітей до механічного засвоєння матеріалу і стає серйозною перешкодою у розвитку дітей.

Розглянемо в якості приклада бесіду на уроці ліплення чашки (1 клас).

Це тема одна з традиційних в початковій школі, вона містить в собі великі пізнавальні і розвиваючі можливості для учнів. Але для досягнення поставленої мети, урок повинен бути відповідно побудований.

Порівнюємо види організації даного заняття.

Поширений на практиці варіант, коли кожна дія учнів на уроці підкорена суворому керівництву.

У вступній бесіді, учитель використовуючи зразок, пояснює з яких частин складається виріб, повторює, як діти це запам'ятали; далі розповідає, як його можна зробити, після чого кожен учень ліпить чашку.

В результаті чого діти засвоюють будову виробу, деяки прийоми його виготовлення, розвивають та удосконалюють навички роботи з глиною (пластиліном).

Але ця тема може дати значно більше в емоційно-естетичному і інтелектуальному розвитку учнів, якщо в хід уроку ввести окремі розвиваючі елементи.

Перш за все це - органічне, звичайне для даного заняття коло знань та понять, які дітям необхідно засвоїти.

Бесіда такого варіанту уроку може будуватися таким чином.

Спочатку вчитель акцентує увагу дітей на емоційному сприйнятті зразків, підбираючи для показу вироби різноманітні по формі, величині, матеріалу та призначенню.

Потім учні за допомогою вчителя аналізують властивості та закономірності виробів.

На цьому етапі потрібно зауважити, що заключається зміст форми та побудови чашки від деяких факторів: що значить органічне поєднання краси та раціональності, зручності. Ще при першому спостереженні зразків учні дивуються невичерпаному різноманіттю цих однакових по загальному призначенню та будові виробів.

Це для дітей важливе відкриття. Вони також визнають, що добре знайомий предмет повинен задовольняти якісь вимоги, про які вони раніше не замислювались: бути зручним та гарним.

Увагу учнів до цього боку виробів можна повернути порівнянням. Спочатку показати дві зручні у використанні чашки, але одна з яких виконана більш художньо.

Відповідаючи на запитання вчителя «Якою чашкою приємніше користуватися, та чому?», діти відмічають, що приємніше користуватися гарною чашкою, вони виділяють таким чином красу кожної чашки, як необхідну якість.

Далі, можна порівняти дві чашки одна з яких менш зручна у використанні.

В даному випадку краща буде та, котра зручніша. Таким чином діти засвоюють основну закономірність: одна з головних властивостей які повинна мати чашка.

Наступне, що вони повинні зрозуміти в результаті бесіди,— як ця закономірність проявляється у виробках. Вчитель не диктує цих законів, а навчає дітей розмірковувати. Кружка для кави та кружка для квасу. Що означає для кожної з них бути зручною та гарною? Які технічні рішення можливі в одній і неможливі в іншій? А можливо немає ніякої різниці?

Якщо кружка для квасу хороша, велика, навіть трохи груба, з товстими стінками і не обов'язково гладкими, і це буде гарно - то для кавової кружки - це не потрібно. Вона повинна бути маленькою, з тонкими стінками, більш витонченої форми із тонкою розкраскою.

Якщо на цьому занятті учні дістануть завдання виліпити виріб з більш конкретним призначенням, це змусить їх більш активно продумувати всі сторони виконуваного виробу:

- форму;
- величину;
- колір.

На обговорення прийомів художнього рішення виробів вчитель звертає увагу в зв'язку з розглядом та аналізом предметів вцілому, так як художнє вирішення їх не відокремлене від інших якостей, та навіть визначає всі інші сторони виробів.

Діти повинні зрозуміти, що не зовнішні прекраси роблять виріб художнім, а краса пропорцій та ліній контура, зміст прикрас.

Під час бесіди виділяються і приклади обробки поверхні виробів. Не у всіх виробів вона рівна і гладка: іноді нерівна поверхня передає особливості виробу. В окремих випадках вона необхідна для підсилення художнього вираження характеру предмета.

При цьому учні не вивчають ніяких спеціальних законів, розвивається їх художнє чуття, вони підходять до розуміння того, що ці закони все-таки

існують, що в художньому образі все. Безумовно, тут уже не може бути місця суворій, сухій регламентації кожної дії, кожної відповіді. Необхідно підтримувати в діях усіляке прагнення до ініціативи, оригінальності суджень.

Вчитель керує кожним етапом, направляє дію та думки дітей, але не шляхом диктовки, а відповідно до можливостей кожного учня.

На занятті важливий емоційний підйом, що в першу чергу залежить від вчителя. Такий підйом, як правило, не можливо створити штучно, тому вчитель повинен підбирати для показу зразки таких виробів, які подобаються йому самому, інакше він не зможе про них розповідати з захопленням і захопити учнів ідеєю уроку. Звісно, при цьому потрібно уникати надмірності. Відчуття міри, гармонійність всіх частин уроку, доцільність кожної фрази та інтонації — це головні вимоги, котрі забезпечують його естетичність.

Якщо уроки ліплення добре сплановані, збагачені цікавим матеріалом, якщо учні на уроках активно думають, творчо працюють, то завжди у кожного учня вироби виходять надзвичайно цікавими.

Досягнення корисно демонструвати учням, батькам, учителям. З цією метою в школі доречно проводити виставки дитячих виробів, які потім відправляти до районного фестивалю дитячих виробів.

Багато вчителів, особливо початкових класів, готують виставку свого класу до свят або ж до кінця навчального року. В цих виставках приймають участь майже всі діти класу. В початкових класах, дуже важливо частіше показувати учням чого вони досягли і чому навчилися. З цією метою учителі в кінці кожного уроку демонструють кращі вироби, встановлюють на задній стіні класу відкриті полицки, стелажі, де розміщуються дитячі вироби. Вчитель повинен дивитись, щоб кожний учень класу хоча б один раз на рік був учасником такої виставки.

Кращі роботи учитель за допомогою учнів відбирає для показу на святкових або звітних виставках. Підсумкові експонати повинні бути показані учням, як важливі події в їх житті.

Встановлюється така виставка більш урочисто. Порядок її відкриття продумується кожним учителем особисто, зовнішнє оформлення повинно бути не буденним, а більш святковим.

Краще всього, якщо в школі є кімната для проведення подібних виставок, тоді кожна з них могла б проводитись стільки часу, скільки потрібно для цього, щоб могли її всі подивитись.

Цією кімнатою може користуватись кожний клас по черзі, навіть можна проводити об'єднані покази досягнень декількох класів.

Навчальне видання

Автор:

Костенко Тетяна Миколаївна, кандидат психологічних наук,
завідувач лабораторії тифлопедагогіки Інституту спеціальної
педагогіки НАПН України

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

Навчально-методичний посібник

Відповідальний за випуск - О.І. Симоненко

Підписано до друку 04.08.2018 р. Формат 60х90 1/16.

Папір офсет. Гарнітура Тітез. Друк офсет.

Ум. друк. арк. 6,00. Обл.-вид. арк. 6,56.

Зам. 04.08/18. Тираж 100 прим.

Видавець: ТОВ «Наша друкарня»

08300, Київська обл., м. Бориспіль, вул. Київський шлях 75

тел. (067) 172 86 37, е-таіі: alexbi@икг.пеі

СВІДОЦТВО про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи

№ 13541020000006727 від 20.02.2017 р.

Друк: ТОВ «Наша друкарня»

тел. (067) 172 86 37, е-таіі: alexbi@икг.пеі;